ИВ. Г. КЛИНЧАРОВ

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА ПЕТЪР КЪНЧОВ ПЕРНИК

ДЯДО БЛАГОЕВ

БИОГРАФИЯ

СОФИЯ — 1926.

В. 2228
1950

ИВ. Г. КЛИНЧАРОВ

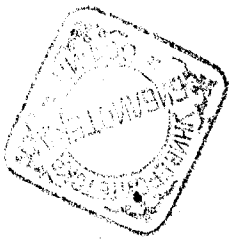

ДИМИТР БЛАГОЕВ

ИСТОРИЯ НА НЕГОВИЯ ЖИВОТ

„ÇA IRA
QUI VIVRA, VERRA".

СОФИЯ 1926.

ПРЕДГОВОР

Животът на Д. Благоева принадлежи на историята. Следователно, единственият въпрос, който може да си зададе днешният читател, е въпросът за навременоста на това съчинение. Ние признаваме, че *злобата, политическата злоба*, не е минала, за да може спокойно да се разглеждат обществените и научни въпроси, тясно свързани с личноста на Д. Благоева. Но историк или биограф, който държи сметка за политическата злоба — тая зловеща сила в нашия живот! — стои по-долу от своето призвание, той не би бил достоен за задачата, която доброволно се е нагърбил да изнесе пред своите съвременници. Ето защо ние решихме да пренебрегнем тоя факт и да пристъпим към работа. Наистина, той не мина съвсем без влияние върху нашия труд. „Редки са такива епохи, когато можеш да мислиш, каквото искаш и да говориш, каквото мислиш" — гласеха думите на един римски историк, цитирани от К. Маркса в една негова статия. Но следваше ли от това, че ние трябваше да задушим гласа на своята собствена съвест? !

С Д. Благоева нас ни свързва една четвъртвековна идейна и приятелска дружба, която не прекъсна нито един момент в нашия живот. Хората, които знаеха, може би, повече за него, загинаха: те отнесоха много ценни факти из един живот, по който ще се учат бъдащите поколения. Аз неможех да изложа на същия риск и собствените си възпоминания за своя учитель, който ми е доверявал част от интимните си мисли, които той считаше за неуместно лично да поверява на своите *печатни спомени.*

От само себе се разбира, че ние не можехме да изнесем и кажем *всичко,* което знаем и което считахме полезно да се каже за Д. Благоева; както се каза, за това нито времето благоприятствува, нито — и това е по-важното! — нито имахме материални средства да развием настоящия труд до размерите на една *изчерпателна биография*, каквато Д. Благоев заслужава. При все това, утешаваме се, че, като си изпълняваме дълга, читателът ще остане доволен и от това, което можеше да му се поднесе сега.

Освен в няколко крайно изключителни случаи, ние избегнахме да съпроводим текста с *учен апарат.* Това е съвсем безцелно за съчинения, които не носят академичен характер и са предназначени за по-широк кръг от хора.

Дължа да изкажа тук искрената си благодарност към всички, които в една или друга смисъл ми беха полезни при написването или публикуването на тоя труд.

София, 7 ноември 1925 год.

И. К.

ДИМИТР БЛАГОЕВ

ГЛАВА ПЪРВА

Младость.

В село. — Детство. — Семейна среда. — Разкази и легенди и тяхното влияние върху детето. — Училище. — Какво изнесе младият Д. Благоев из семейството и местното училище? — Един анахронизъм: първият социалист в Македония и неговото влияние върху Д. Благоева. — „Учителю Динката" и проблемите на „братството" в с. Загоричани. — В Цариград. — Д. Благоев обущар. — Около Дядо Славейкова. — Стихийното влечение на Д. Благоева към науката. — Първите въпроси за смисъла на живота. — Где получи Д. Благоев отговор на тия „въпроси"? — Към север!

I.

Той бе по произхождение ***селянин***, затова отначало и до край на живота си — живот пълен със бури и лишения — Д. Благоев внесе в цялата си обществена и литературна деятелност здрав разум и устойчиви разбирания.

Село Загоричани — родното село на Д. Благоева, — заема едно видно място в историята на Македония, и в тая на българския народ. Разположено в една живописна котловина между Битоля и Костур, оградено почти от всички страни с планини и „бърда": — на исток от така наречената „Църковна курия", на юго-исток от „Жъртата шума" — и двете разклонения на големия масив Вич-планина наречена у Пукваля *le mont Bóra*—, зад която величествено стърчат снежните върхове на Пинд, — и на запад от гората Св. Илия, — селото Загоричани събужда спомени за ония кътове на Балканския Полуостров, които дават на младоста криле и на фантазията широк размах.

Но ако село Загоричани се отличава от много македонски села и паланки по своето оригинално местоположение и мегк климат, то също така се отличава от тях и по своя *етнографически състав.* Никъде другаде из Македония пътникът не може да намери по-чисто българско село от Загоричани. Местната селска *легенда* разказва, че първобитното село се е наричало *Курулица* — разположена в местноста под същото название, — населено някога изключително с християни (славяни), — отсетне разорено до основи от турците-завоеватели. Малко по-на север от „Курулица", приблизително преди двесте години се образувало днешното Загоричани, заселено при основаването му от турци. Българският елемент е проникнал в селото по-късно и при обстоятелства, колкото романтични, толкова и драматични.

От всички села в Костурско, село Загоричани е наградено най-щедро от природата с обширни и тучни пасбища, които привличат овчарите чак от Охридско на *зимовище* („къшла"). В старо време те се настанявали над днешното Загоричани (което им било забранено да посещават), главно около споменатата местност „Курулица". Неизвестно точно кога —, но по всяка вероятност през епохата на *яничарите,* — тук дошъл от Охрид със семейството си и *папа Манджука,* заселил се до „Курулица" наред с няколкото овчарски колиби, и изградил християнски храм наречен „Бяла Църква", която дала името си и на самата местност. Според горната *легенда* папа Манджука бил смел и независим човек. Той решил да прогони инородното население от тоя край, особено от оня момент, когато, неизвестно по какви причини, един местен бей поискал да превърне Загоричани в своя мушия и да закрепости околното население. Папа Манджука решил да не допусне това, предвиждайки лошите сетнини за местното земледелско население. За осъществяване своя план, на папа Манджукова помогнало и бързото нарастване на овчарските

„къшли". Упорит характер, той организирал нелегална чета и отпочнал една, колкото неравна, толкова и отчаяна борба против местния сатрап и турското население в тоя край. Той залавял всички, които му се противили и нежелаели да се изселят доброволно, — едни от тях наказваше със смърт, други принуждаваше да вършат с боси крака тръне на „гумното" —, което и днес напомня на жителите от Костурско тая драматична сцена. В резултат на дългата и жестока борба, която продължи повече от две десетилетия и покри с легенди всяки кът от Костур до Лерин и Битоля — почти всичкият инороден елемент напусна Загоричани, за да се запази настоящия еднообразен етнографически характер, както на това село, така също и на цялата *Костурия.* Ето защо, никак не е случайно, ако същият факт прави впечатление и на френския пътешественик Пуквил, който в началото на XIX в. беше посетил тия места.

„Аз не бех повече в състояние да подържам разговор със селяните, които срещахме и които в болшинството си беха българи" — бележи Пуквил за селското население в Костурския край; даже *архонтите, паричната* и *търговска класа* в града Костур, в по-голямата си част, са българи („славяни").

Същият факт потвърдява и друг френски пътешественик, Кузинери, — който няколко години след Пуквила, кръстоса Македония надлъж и нашир, като търговски агент в Солун. „Българският език е език общ; всички жители го говорят още от рождение", което ще каже, че при всичките капризи на съдбата, която размаха зловещите си ръце над Балканските народи, Костурско запази своят славянски колорит. . .

Преди повече от 50 – 60 години село Загоричани броеше около 500—600 къщи, всички населени от българи и нито един инородец, с изключение на няколко „гъркомани", които интересът бе заставил да изменат на своя род.

Но колкото обстановката на Загоричани и да бе благоприятна за живота на местното население, откъм външна страна, тя не задоволяваше всестранните нужди на многобройното му население, което се виждаше принудено да търси прехраната си в *гурбетлък*. В това отношение, село Загоричани, което лежи на южната част на Б. П-в, донейде може да се сравни с Копривщица, която лежи в хълбока на Хемус и която по същите причини праща своето мъжко население по Цариград, Смирна, из Анадола и другаде да изкарва своята прехрана. По същите тия причини и бащата на Д. Благоева, бай Вангел Колев — още от ранно време напусна живописното Загоричани и се установи като млекар в Цариград, гдето по-късно ще видим и неговия син. Сега, той е оставен изключително на грижите на майка и баба, които заедно с околната среда, ще вдъхнат у младия Благоев или любов, или умраза към всичко съществующе.

II.

Роден около 1857 г., Д. Благоев прекара детските си и юношески години в най-близко общение със своята ***майка*** баба Доца (Богдана), от която наследи любов към ***неуморен труд,*** — със своята ***баба,*** която неустанно хранеше детското му въображение с ***народни приказки,*** както и в ***местното училищс,*** което разви у него любов към знанието и го научи да си поставя въпроси и да им търси отговор. . .

Следъ като бащата напусна Загоричани, всичката грижа за семейството, състояще от стара майка и пет деца — падна върху майката на малкия още Д. Благоев. От сутрин до вечер тя тичаше от един къът в друг, от единът край на селото до другия да понареди и принесе нящичко за „малките гладници". Но понеже млекарството не донасяше голяма печалба; тъй като от Цариград не идеше редовно подкрепа за къщата, майката се видя принудена да работи „кърска работа", било своя, било на чужди хора. Този денонощен труд фатално откъсваше майката от децата, възпитанието на които бе възложено изключително на грижите на бабата. Сам Благоев, 50—60 години по-късно, си спомняше това време от своето детство и в многобройните ни срещи, не еднаж той лично ни е разказвал „масали" из него. Станал вече човек на напреднала възраст, Д. Благоев най-много и най-често си спомняше за своята майка; с неотчетена пред нея благодарност той разправяше за жертвите, които „майката принесла пред олтаря на отечеството", т. е. семейството, както той обичаше да се изразява. „От сутрин до вечер бе заета със селска земледелска и лозарска работа" — пише Д. Благоев няколко десятилетия след нейната смърт в своите ***спомени.*** „Спомням си, че като малко момче много се очудвах на издържливоста ѝ в постоянната залисия и ми бе много мъчно, че толкоз се труди. . ."

Този чрезмерен труд, тази постоянна „залисия", отрази се върху здравословното състояние на майката, която, ако и да представляваше здрава, къса и набита селска натура, бе сломена и по-късно внезапно загина.

Второ лице от семейната среда, което указа решително влияние върху умственото развитие на младото момче, бе „бабата" на Д. Благоева,—майка на неговия баща. — Още от най-нежна възраст, Д. Благоев се отличаваше със редка впечатлителност и редко у друг негов „екран" любознателноста бе толкова много развита, колкото у него. Той хранеше необикновена любов към народната словестност, към приказките и легендите, и много по-късно от тая епоха, за която говорим сега, когато Д. Благоев се прояви като един от първите български публицисти и застана начело на българското работническо движение, той пак показа, че отдава голямо значение на ***всестранното изучаване на народния бит.*** Стига за това да си

спомним, какво той писà в 1891 г. в спис. *День* по тоя предмет. Официалните писатели около Министерството на народното просвещение, които предприеха публикуването на „Сборник за народни умотворения, наука и книжнина" под редакцията на И. Шишманова, създадоха специална „програма" за събиране народни умотворения. Нема нужда от вашите програми, писà Д. Благоев; нашите периодически списания отпреди и след Освобождението и без това, всяко за своя сметка и по своя инициатива, изпълнява отлично тая задача. Обаче, онова което липсува във вашите програми е: *как и за какво* ще изучавате народния живот. Изучаването фолклора остава без смисъл и значение, ако не се постави на разните „програми" „някоя жива и широка идея". „Всестранното изучаване на народния живот, всестранното изучаване на народа, като например, как народът гледа на труда, на земята, на държавата, на просвещението, състоянието на земледелието, — хигиенические условия, в които живее, състоянието на занаятчиите, отношенията между хората и др. — това е живата идея", от която в официалните „програми" нема и сянка".

III.

Неще съмнение, в края на 50-те години, т. е. в своите детски годи, Д. Благоев не си поставяше тия въпроси, нито смяташе, че изучаването на народния фолклор може да има някакво значение за неговото умствено и нравствено развитие, както и за това на неговите близки. Това разбиране той усвои много по-късно, когато сам прекара школата на едно по-дълго научно развитие. В края на 50-те години в кръга на семейството и селските другари, той слушаше и несъзнателно набираше материал, който след няколко десятилетия ще му послужи за други цели, — неговата памет попиваше, като влажен сюнгер, всяко впечатление, всяки разказ, особено ако тоя разказ е

проникнат малко-много от авантюристическо съдържание, и претворяван отсетне от буйната фантазия на детето по своему. Не напраздно, по подражание на тия разкази, които бе слушал в своето детство, Благоев се опита да пише ***стихове и разкази,*** проникнати със силен помфлетен и сатирически дух, някои от които видеха страниците на българските списания.

В тази пòра на неговото развитие, най-голяма е заслугата на неговата баба. Като всяка баба, и „бабата" на Д. Благоева полагаше големи грижи за детето, което залъгва с басни и приказки една от друга по-страшни и невероятни. — Ние няма да преувеличим, ако кажем още на това място, че няколко от основните мисли в мировъзрението на Д. Благоева, от които той неможа да се освободи дълги години и след своя университетски живот, се дължат на това влияние. В цялото протяжение на XIX ст. — пак като речи и до ден-днешен — примитивната българска среда, патриархалните отношения в семейството и обществото, служеха за ***основа*** на всяко човешко възпитание у нас. Това беше особено така за поколението, към което принадлежеше Благоев, — поколение, което изнесе на плещите си една от най-значителните струи на българската цивилизация. Това имаше огромно значение и за оформяване младия ум на Д. Благоева. Тук, както казахме, особена заслуга има споменатият член от „многобройния род", който род представляваше за тогавашно време цяла ***задруга.***

С какво бабата хранеше буйната и неутолима за знания натура у младия Димитр Благоев? С приказки и легенди една от друга по-страшни: — това са обикновените приказки за таласъм и караконджови, за мечки-стръвници и др. п.—видими и невидими, — в които ***алегорията*** е същноста, но за нещастие—подтвърдявани често пъти от ***случки*** из селската обиходност, и които детската фантазия възсъздаваше още в по-фантастични образи.

„Много страшни трябва да са били тия приказки", спомня си Д. Благоев, защото той помнил много добре, че като малък много се боял от „тъмнината". „Някои от тези приказки са запечатани в паметта ми и днес"—бележи той в своите спомени.

Той слуша разказите на „баба" си за самодивите, които живели в оная обстановка и които притежавали онези качества, които изобщо им приписва народната фантазия. Очевидно, последнята почти всякога взема за основа на своя разказ едно явление или събитие, станало ***вероятно или с вероятност*** да се сбъдне, и отнася неговото произшедствие в една обстановка по-близка до непосредсвеното наблюдение. Така в случая постъпяла и бабата на младия Д. Благоев. Посред селото Загоричани минава река, наречена „селска река" или „суха река" заради нейното малководие,— а на западния му край се издигат една до друга две каменни чешми, из които непрестанно буйно тече бистра вода. Къде другаде могат да се подвизават тия „горски нимфи" — самодивите, ако не в реката или около селската чешма? Но, за да възбуди по-голям интерес към своите измислици и да завладее със тях — защото и най-простия народен разказ служи за „назидание" на младите — своята аудитория, която състояще от нашия герой и неговите братя,—разказвачката добавяла, че тия самодиви увличали в владенията си всяки минувач, което ще каже, че аудиторията на наивната „баба" не бива да напуска в късна доба къщата, защото и тях ще сполети участа на неблагоразумните „минувачи". С същата цел тая знаменита разказвачка разправяла приказките за „страшния бик" с голямите рога, който се скитал по двата брега на реката, ровейки земята с голямите си рогове. Разбира се, тоя „страшен бик" е всявал още по-страшен „ужас в селото".

Д. Благоев си спомняше — този факт той отбелезва и в своите спомени - и за разказите, слушани от същата негова „баба" относно „съблазните на дявола" — приказки, които в основ[а] съдържат нещо *богомилско*. Според думите н[а] Колевица — дяволът обичал да взема образа н[а] С тази или друга някоя ***метаморфоза***, дяволът служи — както гласи народното поверие, — за д[а] измами или надхитри някого, който разбърква неговите планове. Загоричанският дявол се преобразил на яре, за да измами „селския поп", който, очевидно, сам играял ролята на местен дявол . . . Той, дяволът, а не селският поп, се преторил на черно козле, което застанало на пътя, отдето трябвало да мине попът. Зарадван от „келепира", разказвала бабата, попът хванал ярето и го метнал на врата си, за да го занесе в къщи. „Но щом го метнал и ярето го стиснало за вратът". Иска ли питане, че при тая изненада попът е наквасил расото: — „и додè попа, разказвала наивната баба, ни жив, ни умрял в къщи, след като с голяма мъка успял да се отърве от злокобното яре" . . .

IV.

Ние нямаме възможност и желание да пълним биографията на Д. Благоева с легендарни разкази, които лично сме слушали от него, колкото те да са имали влияние върху неговото собствено развитие, нито да доразвиваме по негов собствен разказ загатнатия в спомените му факт, че селските знахарки (лазарици и гадачки) пеяли при рождението им (негово и на неговия брат - близнак) и наричали, че той, Димитър, ще бъде „граматик", а другият близнак — „туджарин", търговец, — което в действителност се и збъднало.

По-важно и по-голямо значение за биографията, а то ще каже — за по-сериозното развитие на Д. Благоева има друго едно обстоятелство, на което ние ще се спрем по-подробно.

До 14 годишната си възраст Д. Благоев прекара неотлъчно в родното си село, което в 1871 год. напусна без повече да се върне в него.

„Много страшни трябва да са били тия приказки", спомня си Д. Благоев, защото той помнил много добре, че като малък много се боял от „тъмнината". „Някои от тези приказки са запечатани в паметта ми и днес"—бележи той в своите спомени.

Той слуша разказите на „баба" си за самодивите, които живели в оная обстановка и които притежавали онези качества, които изобщо им приписва народната фантазия. Очевидно, последнята почти всякога взема за основа на своя разказ едно явление или събитие, станало ***вероятно или с вероятност*** да се сбъдне, и отнася неговото произшедствие в една обстановка по-близка до непосредсвеното наблюдение. Така в случая постъпяла и бабата на младия Д. Благоев. Посред селото Загоричани минава река, наречена „селска река" или „суха река" заради нейното малводие,— а на западния му край се издигат една до друга две каменни чешми, из които непрестанно буйно тече бистра вода. Къде другаде могат да се подвизават тия „горски нимфи" — самодивите, ако не в реката или около селската чешма? Но, за да възбуди по-голям интерес към своите измислици и да завладее със тях — защото и най-простия народен разказ служи за „назидание" на младите — своята аудитория, която състояще от нашия герой и неговите братя,—разказвачката добавяла, че тия самодиви увличали в владенията си всяки минувач, което ще каже, че аудиторията на наивната „баба" не бива да напуска в късна доба къщата, защото и тях ще сполети участа на неблагоразумните „минувачи". С същата цел тая знаменита разказвачка разправяла приказките за „страшния бик" с голямите рога, който се скитал по двата брега на реката, ровейки земята с голямите си рогове. Разбира се, тоя „страшен бик" е всявал още по-страшен „ужас в селото".

Д. Благоев си спомняше — този факт той отбелезва и в своите спомени - и за разказите, слушани от същата негова „баба" относно „съблазните на дявола" — приказки, които в основата си съдържат нещо ***богомилско.*** Според думите на баба Колевица — дяволът обичал да взема образа на яре. С тази или друга някоя ***метаморфоза,*** дяволът си служи — както гласи народното поверие, — за да измами или надхитри някого, който разбърква неговите планове. Загоричанският дявол се преобразил на яре, за да измами „селския поп", който, очевидно, сам играял ролята на местен дявол . . . Той, дяволът, а не селският поп, се преторил на черно козле, което застанало на пътя, отдето трябвало да мине попът. Зарадван от „келепира", разказвала бабата, попът хванал ярето и го метнал на врата си, за да го занесе в къщи. „Но щом го метнал и ярето го стиснало за вратът". Иска ли питане, че при тая изненада попът е наквасил расото: — „и додè попа, разказвала наивната баба, ни жив, ни умрял в къщи, след като с голяма мъка успял да се отърве от злокобното яре" . . .

IV.

Ние нямаме възможност и желание да пълним биографията на Д. Благоева с легендарни разкази, които лично сме слушали от него, колкото те да са имали влияние върху неговото собствено развитие, нито да доразвиваме по негов собствен разказ загатнатия в спомените му факт, че селските знахарки (лазарици и гадачки) пеяли при рождението им (негово и на неговия брат - близнак) и наричали, че той, Димитър, ще бъде „граматик", а другият близнак — „туджарин", търговец, — което в действителност се и збъднало.

По-важно и по-голямо значение за биографията, а то ще каже — за по-сериозното развитие на Д. Благоева има друго едно обстоятелство, на което ние ще се спрем по-подробно.

До 14 годишната си възраст Д. Благоев прекара неотлъчно в родното си село, което в 1871 год. напусна без повече да се върне в него.

Тук, в село Загоричани, след навършване детската си възраст, той постъпи да се учи на „четмо и писмо“ в местното училище.

Какво представляваше в 60-те години това училище? — Казано с две думи, Загоричанското основно или първоначално училище, което се намираше в ръцете на гърци или гръцки възпитаници, представляваше образец на византийска рутина. „Буквоедството на гръцкия алфавит, гръцкото граматическо правило и гръцките басни“, ***принудително*** изучвани от малолетните деца наизус без да ги разбират — ето цялата мъдрост и знание, което даваше тая школа на своите питомци. Никакви исторически и съвремени знания, или, ако имаше такива, те се ограничаваха с калпака на Аристида или с някоя блудкава сентенция из някой забравен схоластик. В замена на това, обаче, на Загоричанската школа не липсваше нито нравствената, нито физическата корупция. Докъде бе стигнала и едната и другата, читателят може да съди по факта, че наред с формения разврат и др. пороци култивирани от фанариотските дидаскали, тук, в Загоричанското училище, *боят* служеше като единствено педагогическо средство, за да се предаде византийската мъдрост на „дебелоглавите“ деца. За да принудат последните да научат техните безжизнени мъдрости, спомня си Д. Благоев, — преподавателите в местното първоначално училище пускали в ход всякакви средства: — мазали лицето на виновника с катран, натоварвали го с 10—20 ока камъни и го принуждавали в продължение на 5—6 часа да тича около ученическите скамейки, които образували кръг от 200—300 крачки, подлагали го на бой с „фалага“ и др. п. Жестокоста на безсърдечните преподаватели понякога вземала страшни форми: един от тях хванал един ученик с двете си ръце, издигнал го и с всичката си сила го ударил в дъската — „и го газѝ с нозете си — спомня си Д. Благоев —, додето ученикът не изгуби чувствата си“.

Някой може да се запита, защо са били налагани тия безчовечни наказания, които непознава и най-варварската, за да не кажем — най-дивата „педагогия“? Защото вместо „енекен“ ученикът произнесъл „ен-кеен“! . . .

На този варварски деспотизъм в основното училище на село Загоричани тури край една случайност и на тая случайност дължи много не само Д. Благоев, но и цяла една глава от българската култура, която тесно е свързана с неговото име.

V.

В 1868 г. всички бивши даскали напуснали село Загоричани и местното училище останало без персонал. Колкото и да не бе развито в това време съзнанието на масата и любовта ѝ към науката, все пак местната интелигенция взе грижа още през лятото същата 1868 г. да потърси учител. И случаят натъкна Загоричани на една нравствена сила, която остави дълбоки следи в историята на това село.

Лятото 1868 г. през Загоричани мина Петър Орлов — родом от с. Бобища (Костурско) — сам учител в Битоля, който отседна на квартира у бакалина Атанас Льохата, и тук той научи, че училището в Загоричани е останало без учител. „За вас учителът е готов“ — отговори Орлов на бай Атанаса и на заинтересувания поп Илия. От Загоричани П. Орлов потегли за своето местоназначение — Битоля, отдето той съобщи на Динката в Солун, че в село Загоричани има свободно място за учител.

Същевремено с Орлова за Битоля замина и поп Илия с „цяла тумба“ заинтересувани селяни. — Имаше по това време обичай, премахнат от последните войни, — който привличаше загоричани всяка седмица да ходят в Битоля, за да си купуват „битолски бели семидчета“. През лятото 1868 год. загоричани пак посещаваха със същата ре-

довность Битоля, но сега, както поп Илия, така и неговите съселяни, които придружаваха даскал Петра, интересуваше повече въпросът за даскала, отколкото „белите семидчета". Както и да било, при енергичното съдействие на П. Орлова (някои искат да кажат — при това на Д. В. Македонски, учитель в Прилеп, а трети — на д-р К. Мишайков), мисията на горната експедиция се увенча с успех.

Един прекрасен летен ден на църковния площад пред дюкяна на Георгето Колев, се гълпеха група старци и ергени, на които поп Илия разправяше „с въодушевление", че той намерил учитель, който „асли елиники вели". Този учитель бе Георги Константинов Динката. Неговото значение за историята на Загоричани и за развитието на Д. Благоева ще стане ясно, след като накратко се запознаем с неговото *житие-битие*.

Родом от с. Дринилово, Солунско (1839 година), Георги Константинов Динката бе следвал две години в гръцкото духовно училище в Халки. Затова той владееше гръцки език (стар и нов) като същински „елин". След Халки, през 60-те години на миналия век Динката учи в духовната семинария в Москва, обстоятелство, което му позволи да се запознае, 1-во — с руския език и култура и 2-ро, — с миналото на българския народ, вероятно по съчиненията на Венелина и Палаузова. След свършването на семинарията в Москва, Георги Константинов се завърна в Солун, но, надъхан с *крайните идеи* на своето време, които изнесъл из Русия, той скоро стана невъзможен в родния си град. Един съвременик, който е израснал почти из същата епоха, която отхрани Д. Благоева, твърди, че Георги Динката не само изповедвал „свободолюбиви начала", но имал и „социалистически убеждения", които той „проповедваше — пише същият съвременик — явно в всяко събрание". Ние не искаме да си задаваме сега въпроса, какъв е бил „социализмът" на Динката, дали тоя от 40-те години, който изповедваше Белонски с неговата група, или този, който се развил след него в времето на Чернишевски и Добролюбова; *какъвто и да беше социализмът* на Динката, дори ако го вземем само като един протест против съществуващия морален и полицейски деспотизм, все пак неговият носител се яви в южна Македония от средата на миналия век първата ластовичка в безконечната зима на смазания и поробен духовно и политически български народ...

Каква беше по-нататъшната съдба на тоя рано-подранил червен петел в *средневековна* Македония? С умразата си към калугерите, макар и сам да се учеше за калугер, — бележи същият съвременик, когото цитирахме по-горе; със своята остра критика на силните, Динката обърна вниманието на гръцките деспоти и чорбаджии в Солун, които го представиха пред турските аяни за опасен човек, руски апостол, революционер „какъвто в действителност беше". . . Известен за тоя донос на местните граждани, Динката се преоблича в калугерски дрехи и решил да избега в Сърбия. Обаче, по пътя той попаднал в ръцете на шпионите (1862 г.), отведен в София, от тук в Видинската крепост, дето пролежал дълго време. . . От Видин Динката препратиха в „заптието" (Цариград), сетне освободен по настояването на руското посолство. „Скоро (след това) той се завърнал отново в Солун с нова сила и енергия да се бори против . . . гръцкия клир и чорбаджилък"... (Ср. статията на С. К. Салгънджиев в в. *Македонски глас*, 1885 г.).

Името това „бяло симитче" поп Илия „купи" в Битоля през лятото на 1868 г., за този даскал, който „асли елиники вели" разправяше той на зепналата го загоричанска тълпа пред бакалницата на Георгето Колев и в присъствието на селския кмет Димитр Лютиков.

Сам героят на нашата книга, Д. Благоев, много добре си спомняше за Динката — своят пръв учитель по „нравствения дълг", и пак пръв Благоев

се издължи на своя незабравим учител още когато той не беше се научил да държи крепко перото в своята ръка.

В една статия, която се яви в в. „Македонски глас" преди цитираната статия на С. К. Салганджиева, Д. Благоев признава огромната културна роля, която Динката изигра с присътствието си в Загоричани и личното влияние, което той упражни над него.

В допълнение на това, което знаем, Д. Благоев прибавяше, че той, Динката, се отличавал с забележителни физически качества: той бил висок, красив 30—32 годишен момък, с блестяща черна широка брада и строг проницателен поглед, какъвто го познават и всички съвременици.

Но по-важни са *моралните качества*, с които се отличаваше новият културтрегер. — Забележил още от първите дни гнилите основи, на които се издига местното училище и още по-несъстоятелната система, на която се гради „възпитанието" на учениците, Динката веднага се яви като смел и неумолим реформатор: — той въведе и „демократичен" дух в управлението на училището, а в отношенията си към децата не се познаваше кой е началник и кой подчинен. Тук за пръв път се въведе „нагледната метода", екскурзиите, опитното преподаване, без да говорим, че „системата" на Динката просто изхвърли през прозорците и „фалагата" и всичките насилия — физически и морални над децата. Детската природа има нужда от упътвания, но не от насилие — учеше Динката, както го учила „руската система" от времето на Инсарова, която той приложи сега не само към децата, момчета и момичета, но и към възрастните.

Собствено, с пристигането си в Загоричани, Динката беше си поставил една по-широка задача от тая да учи само децата на „четмо и писмо". Наистина, той възстанови правата на българския език в местното училище, където той несмееше

да надникне поради враждата на фанариотските дидаскали; но като воведе в училището, при явната опозиция на чорбаджиите и гъркоманите, българския език и с това ускори проникването на знанията в крехките умове на своите ученици, Динката се стремеше да докаже, че всяки народ има право да се учи на своя майчин език, и че българите трябва да получат еднакви права на тези, които имат останалите поданици на Падишаха. Нящо повече, чрез просветата, която той пося и чрез борбата, която поведе, като тръгна през свободното си време да агитира от село на село, Динката искаше да се създаде от Македония един друг свят . . .

Благодарение на тоя „дух" в неговата деятелност, скоро около *учителю Динката* (тъй обикновенно го наричаха и ученици и граждани и с това фамилиаризиране те изразяваха безграничната си обич към него!) — започнаха да се групират най-живите елементи от селото Загоричани. В същото време, Динката незабравяше и семействата: той ги навестяваше почти ежедневно и будеше у тях дух на съзнание и човешка гордост. Деспотизмът трябва да се смаже и това ще се постигне чрез просвещението. Ето в две думи цялата обществено-училищна философия на Динката. За нея си спомня и Д. Благоев, който с признателноста на добросъвестен ученик, пише в 1885 година:

„Първите семена на човеческото съзнание в много млади сърца, които имаха стълкновение с него, пося той. Първият, който събуди българския дух в южната част на Македония, в Костурския окръг, е Динката. Неговата деятелност възроди един жгъл на Македония и остави на него неизгладимо влияние. Биографията на този забележителен пропагандатор на идеите за свободата трябва да бъде в висока степен интересна! . . ."

Що се отнася лично до Д. Благоева, той сам пише в същата статия, че „лично му дължи

твърде много". „Той бързо ме научи да чета и пиша — продължава Д. Б.. След едногодишно обучение аз с другарите си можехме да се редуваме в четене на славянския псалтир на черкова. А по подражание на неговия начин на писане, аз пиша и до днес толкова ситно, защото по онова време за мене бе идеал да се науча да пиша ситно като учителя."

VI.

Но не само тая наука, не само славянския псалтир и „ситното" писане, ученикът зае от своя учитель: той зае от него много по-важно нящо, което разшири основите на неговото ***семейно*** възпитание и послужи за ***начало*** да се създаде от Д. Благоева интелект, какъвто днес го познава българската история. „Той събуди у мене любознателноста" — спомня си Д. Благоев. Той пръв го запознал и със природата.

Обаче, всички тия начални влияния, които ученикът бе получил от своя учитель, престанаха с изгонването на последния.

Известен за ***националистическата*** деятелност на Динката и за въвеждането на славянската азбука в училището, Костурският владика Никифор реши да премахне Динката от Македония. За тая цел, той лично посети с. Загоричани придружен от своя протосингел. Беше Коледа 1869 година. Учениците от училището и всичкото население се стече в църква, за да чуе поучителното слово на знаменития архиерей. Но вместо поучително слово от владиката, на амвона на църквата „Пречиста" се възкачи протосингела, издигна гороломен глас против Динката, когото обяви враг на царя и църквата, на кръста и полумесеца. „Вашият даскал е антихрист и неговото място не е тука". Динката не се стърпя: той прекъсна протосингела, с още по-громък глас му заяви, че той заедно със своя шеф-владика — е антихрист: — „ ти си антихрист!" високо извика

Динката, обърна се към изненаданото население, ободри го и му каза, че то ще изпълни своя човешки дълг, ако още сега прогони тия паразити, които са дошли тук да се гаврят с неговите свещенни сълзи . . . Публиката се раздвижи и емисарите на „вселенския патриарх" очистиха обущата си от загоричанския прах . . . От тоя мемент за учителю Динката се занизаха дни на нескончаеми терзания, които той посрещаше с твърдост и кураж. Сега той бе наклеветен, както от „потърпевшите" архиереи, така също от местните гъркомани и чорбаджии, начело с Хаджи Мореа, пред турската власт, че той, Динката, готви бунт и възстание, и че сигурноста на Падишаха е поставена над кратера на един вулкан, огънът на който се подклажда в село Загоричани . . . Няколко дни след бегството на гръцките чернокапци, шпионите задигнаха Динката и го хвърлиха в Костурската тъмница. Едва в началото на 1870 година онеправдания и наклеветен учитель бе пуснат на свобода, но при условието да не върши пропаганда и след изтичане „ваадето", под което личеше и подписа на Костурския владика, никога вече да не се връща в Загоричани. В 1871 год. Динката напусна Загоричани и се засели в Атина, където стана сътрудник на в. „Еон" („Век"), Той се помина на 1876 год. след една шумна за времето си и рискована пропаганда в цялата ***Костурия*** (Ср. и Юр. Иванов в сп. „Светлина" г. II — 1892 г.).

След всички тия събития младият Д. Благоев остана сам на кръстопътя, без да знае, какво понататък да прави.

Но в това време той получи поканата от баща си, която го извади от затруднението: той реши да замине при него в Цариград с надеждата, че тук ще намери съчувствие на своята съдба, че бащата ще го разбере и ще го даде на учение, че сам той, бащата, живеял дълги години в столицата на Падишаха, където вече зрееха плодовете на ***новата българска култура***, ще е схванал нуж-

дата от по-голямо образование, което той ще се помъчи да даде на най-способния си син. Но бащата нема предчувствията на сина си за неговите спотаени дарби, нито се трогваше от идеята да има и той „учен син", идея, която вълнуваше мнозина родители от това време: — „какво бе моето разочарование, спомня си Д. Благоев, когато баща ми заяви, че ще ме даде на занаят!" Съображенията, от които изхождаше бащата, за да предопредели съдбата на своя син, беха две: 1-во това, че синът е вече „възмъжял", той отива към възраст 15-години, достатъчна за един момък да си изкарва сам прехраната, и 2-ро — това, че бащата е вече уморен от живота и сам очаква помоща на своя син. Несправедливо би било да упрекваме сега стария бай Вангел — бащата на нашия младеж — инък весел и приказлив човек — в тесен еснафски егоизм, когато той посрещнал сина си с едно предложение — да му помага, като се „олови на занаят". До пристигането на Д. Благоева в Цариград, търговията на бай Вангела вървеше добре, — иначе не можеше той с какво да издържа себе си и семейството си. Но в Турция настъпиха ред политически събития от средата на миналия век, които внесоха смут в отношенията между хората и безредици в търговските сделки. Положението на постояна война вътре с подчинените народи и вън с Русия, Гърция и с кого нé — безпокоеше винаги борсата, спадаха и все повече спадаха ценните книжа, разстройваше се финансовото положение на държавата, което се отразяваше по-нататък и върху частните дела. Това положение разбърка сметките изобщо на всички бай Вангеловци, които във ненормални времена страдат от бича на войната и несигурноста най-много: в такива времена кесията на дребния занаятчия се изпразва и той рано-късно ще трябва да спусне кюпенците на своето дюкянче. Горе-доле нашият ученик завари бай Вангела в това положение. „По това време, когато пристигнах в Цариград, пише той,

ре,лицата несполуки го беха съсипали". Читателят си обяснява сега, от де идат тия „несполуки" и какъв характер носят те. . .

. Пред нуждата да помага на баща си, младият Д. Благоев преклони глава: той стана *обущар* при един гърк, личен приятел на баща му, прекара при него една година „с заплата", но без да се прости с „мечтата си" да се учи.

VII.

По това време, когато Д. Благоев стъпи в Цариград, българските търговци, *групирани* в тоя град, беха съзнали своите национални и класови интереси. Ето защо, у тях се яви нуждата да се откъснат духовно и национално от общата маса, наречена „рая", и си запазят своето специфично българско качество. Родоначалници и изразители на тия идеи станаха така наречените „просветители" или партизаните на мирното развитие, най-талантливият от които беше Дядо Славейков (П. Р. Славейков). Ако и самоук, Дядо Славейков беше най-честният просветител и с своя буен темперамент, той преследваше упорито целта си — да буди национално съзнание у местните българи. За тая цель той основа вестник „Македония", тури се начело на българското училище в Фенер — основано още на 1857 г. — и отпочна своята агитация между българската и македонска колония, която беше доста многочислена.

Още първите дни от втората година на своето чиракуване Д. Благоев научи, както за българското училище на Фенер, така също за агитациите на Дядо Славейкова и хората, които дружеха с него. „И това ми стигаше" — пише той. Борбата между неговото стихийно влечение към науката и желанието на бай Вангела да направи от сина си „обущар", занаятчия, се завърши в полза на сина. Един прекрасен ден Д. Благоев захвърлил всички „алати" в краката на майстора и отишел

право при Дядо Славейкова. „Разправих му за горещото си желание да се уча, за намеренията на баща ми да ме направи занаятчия и горещо молих да ме приеме в училището".

Сега Д. Благоев се записа в българското училище на Фенер и постъпи в пансиона при същето училище. Тук вече пред жадния за знания младеж се разкриха нови перспективи: по всичко изглежда, че „семето", което „учителю Динката" пося в умът на младия Д. Благоев, не само ще поникне, но и ще се развие във по-буйни форми.

В българското училище Д. Благоев се срещна със други ученици — не-помалко любознателни от него, едни от които ние ще срещнем и по-нататък. Тук Д. Благоев срещна бъдащия признат оратор на българското Народно Събрание Трайко Китанчева, бъдащия родоначалник на „сиромахомилството" в България Спиро Гулапчева, плевенския адвокат Башева, учителя Благой Димитрова и др. — всички македончета, които заедно с Благоева „горещо" възприеха идеята на Славейкова за „национална общност и национално освобождение" на българи и македонци. И, за да се подготвят за „агитатори" на тая „идея", за нейни „пропагандатори", по инициативата на Спиро поп Костантинова (Гулапчев), учениците основаха ученическото дружество „Братска обич", главната цел на което — според член 1 от „Устава" — беше самообразователна . . .

Беше ли тая „цел" единствената, която си постави въпросното дружество? Не! Даровитите младежи съзнаваха, че „самообразованието и развитието" само по себе не е цел, а средство: то трябва да послужи за постигането на една „повисша" цел и такава цел — според Д. Благоева, била пропагандата на „националната идея сред македонците в Цариград". И тъй като времето тече, тъй като всичко наоколо тресково работи и се мобилизира за борба, и нашите младежи не

чакат от никого покана: те учат неграмотните на четмо и писмо, четат реферати за да допълнат своето самообразование, — първо място между които заемат тия на Димитр Вангелова (Благоев) и „тутакси" пристъпиха към практическа работа, сир. към „осъществяване" на своята идея между млекарите и градинарите—македонци. „Ние ходехме от градина на градина — спомня си Д. Благоев, — да разнасяме националната идея и националната просвета. Успехът на агитацията ни бе голям" толкова повече, че към тая „идея" особено отзивчиви се показали градинарите — най-будния и възприемчив елемент във македоно-българаската колония. Но . . . една фаталност тури край на това младежко увлечение.

VIII.

Неспокойният темперамент пренесе Славейкова от Цариград в Одрин и то не толкова в изпълнение на един каприз, колкото да отговори на една нужда. По схващанията на българските националисти, „българската идея" трябваше да се понесе във всичките области на Отоманската империя населени с *българи и славяни*, които малко-много са добили съзнание за своята българска принадлежность. Тия етнически елементи, още не достатъчно спропагандирани, намираха се в Тракия и Македония. Освен в Битоля, Охрид, Ресен, Солун и др. македонски места, българските националисти обърнаха сериозно внимание на Одрин, който държеше връзка между всичките европейски отомански провинции, и за цяла една епоха би могъл да има голямо организационно значение, ако би се поставила на добри начала българската пропаганда в него. В изпълнение на тая мисъл, бе решено да се открие в Одрин българско училище, основно и гимназия. Организирането на последнята бе възложено на Дядо Славейкова, който, при материалното съдействие на Екзархията, веднага се

тури на работа с свойствения нему ентусиазм. С себе си той взе от Цариградското българско училище на Фанер няколко българчета-ученици, между които и нашия младеж, „за да има с кого да се открие“ гимназията. Не че българи в тоя край липсуваха! Но *гръкоманството* бе толкова силно развито между българите в Одрин, щото Славейков се изпречи веднага през непреодолими мъчнотии да набере кадри от местното население, от които да вербува прозелити за своята „идея“. Но Славейков бе упорит: „той кандардиса“, т. е. с общедостъпни доводи той успе да убеди няколко гъркомани да пратят децата си в българското училище, като им доказа, че в днешния век на просвета, всяки трябва да учи на своя език. Познавайки много добре народния бит и история, Славейкову не беше трудно да „превъре“ гъркоманите към тяхното примитивно чувство, още повече, защото с „българското пеене“ децата постигаха много по-бърз успех, отколкото с „елинското“. Първият пример Славейков посочи на местните гъркомани в лицето на групата, която доведе от Цариград. Тая група бе настанена в една частна къща близу до „гимназията“ в гъркоманската, т. е. в българската махала, — зачислена на пансион в една съседна „ахчийница“ (гостилница), към която се отчиташе Екзархията, — и водеше един живот, който се сочеше за пример. Делото обещаваше добро бъдаще не само за това, защото организацията на училището бе достъпна за понятията на българската маса, но още и затова, защото главният организатор, Дядо Славейков, подпомагнат от групата „пансионери“, неспеше: просто казано, цялата групата заедно с Салвейкова се впусна в една бран, тя предприе една агитация, която бърже подрови авторитета на гръцкото влияние, което беше сила равна на политическата сила на господствующето племе . . .

Така борбата между *новата пропаганда* и старото гръцко влияние в Одрин, бе открита. Тя очерта *съд-*

бата и на новоотвореното българско училище. Познатото оръжие, с което навсекъде си служеха фанариотите и тяхните агенти, бе турнато в действие и тук: — Славейков бе обсипан с интриги, клевети и попържни, които незабавиха да дадат своят резултат. Той бе познат на Патриканата в Цариград и тя знаеше, че старият ветеран не отива в Одрин за нейните черни очи. Затова и тя дойде на помощ на местната власт против Славейкова.

Неговото изгонване — като враг на държавното спокойствие — бе решено. И „един ден, пише Д. Благоев, заптиета задигнаха нашия Дядо Славейкова и го отведоха в Цариград“.

Арестуването на Славейкова бе удар върху училището, което след неговото прогонване из Одрин, повече не се отвори, и нашите младежи, които служеха за „лека артилерия“ на Славейкова, както ни се признаваше Д. Благоев, требваше да се върнат там, от където беха дошли. — Какво очакваше сега нашият Благоев? — Когато напусна Одрин и се завърна с другарите си в Цариград, Д. Благоев навършваше 18 годишна възраст. Той вече беше показал ценни качества, освен неукротимата си жажда за знания, и тия качества беха оценени: — него сочеха не само за най-буен младеж, не само най-разпален пропагандист на „националната идея“, но и *най-даровитата глава между българската младеж.* Още на тая пора, той спореше по конкретни политически въпроси, които се разискваха в легалната и нелегална българска журналистика, и си поставяше за решение отвлечени теми. Главният въпрос, който вълнуваше в това време Д. Благоева, беше въпросът за „смисъла на живота“.

Тези проблеми, които занимаваха отрано младия ум, и дейноста, която Д. Благоев разви в Одрин и Цариград, не минаха незабелезани: те беха оценени и със съдействието на Славейкова, от една страна, и от друга — с това на Никола Шуптов — родом от Загоричани — еснаф-кехая

или Ит-башия на *млекарското българско сдружение в Цариград*, той бе подпомогнат материално от това сдружение, тъй като бащата на Д. Благоева неможеше да му услужи с нищо — толкова зле го беше засегнала икономическата криза през 70-те години, — за да отиде да се учи в Габровската Априловска гимназия.

И наистина, в 1875 г. Д. Благоев пак напусна Цариград и замина за Габрово, където постъпи като ученик в IV клас при известния учител и общественик Цани Гинчев.

Не ще бъде лишен от биографически интерес фактът, който и Благоев съобщава свенливо въ своите спомени, имено това, че с настъпването на пролетта 1876 г., той, дето се казва, още не стъпил на прага на 20-та си година, се увлече в революционата пропаганда на Б. Ц. Р. Комитет, в която го кръсти революционерът Цанко Дюстабанов. Под влиянието на неговите думи и тези на по-възрастните ученици от горните класове — посветени в действията на революционата организация — Д. Благоев се отдаде и телом и духом на последната, убеден, че готвеното в 1876 год. въстание, като продължение на това от 1875 г., ще тури край на робството и ще даде простор на „националната идея"... При един разговор за подвига на Хр. Ботев, убит същата 1876 г. на планина Веслец, Д. Благоев ни разправяше, че и те, учениците в Габровското училище, си „въобразявали", че в 1876 г. е настъпил краят на турското царство и че, за да бъде смъкнат Падишаха от своя трон, две-три чети „добре въоръжени са достатъчни". „Ние не си давахме тогава сметка за действителното съотношение на силите, които винаги в една революционна борба трябва точно да се изчисляват, за да се преодоляват изненадите".

Както е известно, въстанието в 1876 г., което започна с голям ентусиазм, свърши с един страшен погром. Габровското въстание даде повод на Фазлж паша да прояви цялият си демонически

гений и да си отмъсти на непокорните. Но той имà поне това благородство — редко у победители — вместо да ги избеси или да ги подхвърли на подло избиване — да прогони учениците от гимназията, взели или не участие в размирието. По такъв начин, без да иска, Д. Благоев пак остана на улицата и сам трябваше да се замисли сега по-сериозно за своето положение.

IX.

Още от малък и до самата му смърт, мисълта на Д. Благова винаги бе заета и работеше неустанно над някоя проблема. Той не земаше никога бързи решения и неговата натура малко се поддаваше на увлечения. Винаги и при всички случаи, действията у Д. Благоева се подчиняваха на една здрава мисъл и дълбока вяра. Благоев бе мисловна и волева натура. Тия качества той прояви и в Габрово. Неговото участие в Габровското въстание не беше една случайност, както за мнозина други; то е в логическа връзка с неговите агитации в Цариград и Одрин, и речите на Ц. Дюстабанова, накитен от краката до главата с революционно оръжие, беха само капка, за да прелее чашата. . . Защото Д. Благоев, както забележихме, занимаваха много и разнообразни въпроси, поставени пред него от живота, и от революционната действителност и литература, на които той усърдно се нахвърля, — свързваше ги един с друг и търсеше тяхния *коренен отговор*.

Разбира се, нито неговото собствено развитие, нито средствата, които намираше в околната среда, можеха да му дадат търсения отговор. Нека се вслушаме в неговите собствени думи: „през периода на габровското ми учение, разказва той, помня, че ме вълнуваха въпросите за целта на живота и на знанието, защо трябва да живеем, защо трябва да знаем, защо трябва да четем? Тия въпроси задавах на съучениците си и на учени-

щите от по-горните класове, но никой не можа тогава да ми даде удовлетворителен отговор, освен общи приказки". — Въоръженото възстание, което пропадна пред собствените му очи и в което той детски се увлече, беше ли търсеният отговор на „въпросите", които си постави Д. Благоев? — Очевидно — не, защото ако неговото съзнание бе му посочило *тоя* „отговор", Д. Благоев щеше да тръгне по неговия дух. Но той се отклони във една посока, към която дотогава неуклонно го влечеше неговата жажда за по-нови и здрави знания: — след разгонването на габровските ученици, вместо да тръгне за Цариград, той тръгна за Стара Загора при човека, който пръв от всички оцени дарбите на нашия младеж: Д. Благоев отиде пак при Дядо Славейкова, който от известно време беше се установил учител в Старо Загорското класно училище, но и тоя път при същата неизвестност за бъдещето, както за учителя, така и за ученика. . .

Постарому, Славейков го посрещна любезно и указа всичкото съдействие на своя ученик: на негова лична отговорност и средства Д. Благоев бе настанен на квартира и пансион, и постъпи в V-ия клас на педагогическото училище.

Но макар при по-друга обстановка, и тук се повториха същите „истории", каквито беха преживени няколко години по-рано в Одрин, само с тази разлика, че руско-турската война даде друг ход на събитията, които се очертаваха в живота на нашия герой в Стара Загора.

Още с пристигането си в тоя град, Благоев откри дълбоката умраза, която местните *чорбаджии* питаеха към Славейкова, и тяхното желание да се освободят от него. Благоев обичаше своя учител и веднага зае неговата партия. Като школувал вече в габровската конспирация, Благоев не се забави да организира едно „тайно ученическо дружество" с цел да го въвлече в борбата на Славейкова против чорбаджиите. В това той не

само успе, но което е по-важно, това дружество можа да се прояви и публично, като пускаше революциони позиви, писани от нашия ученик и насочени против кастата на чорбаджиите. Малцина вярваха, че тия позиви не са съчинявани от стария учител. Всеобщо разпространеното убеждение, че автор на тия памфлетни упражнения е Славейков, даде повод на последния да забележи на тяхния действителен автор — Д. Благоев, че в интереса на „делото" е той да бъде по-умерен.

X.

Но неизвестността, за която споменахме по-горе настъпи.

Наскоро Русия се намеси в въоръжената борба на българския народ против политическия и социален гнет на местните чорбаджии и азиятския ага, тя обяви война на Турция, която измени корено ходът на събитията, както на целия български народ, така също лично и за Д. Благоева. Последният бе увлечен в войната и, ако още млад, с риск на живота си, взе участие в жестоката борба на роба против тирана. Той и до последните дни на живота си неможеше да забрави „лудоста", която го била обзела тогава. „Помня и до днес пищенето на куршумите, що хвърчеха край ушите ми". Той е въоръжен, като всички, „с калъчка" и „голям пишов", който му придава повече кураж и увлечение в борбата. След разбиване на руските аванпостове при Казанлък, заедно с всички, Благоев бяга на север от Балкана, минава през В.-Търново и се отправя за Свищов.

Какво търсеше Д. Благоев в Свищов и какво го очакваше тук? — Нищо друго, освен мизерия и пълна неизвестност.

Останал в една чужда среда без подкрепа, изпаднал в пълна мизерия, Д. Благоев трябваше

първо, да осигури прехраната си и второ — да помисли по-сериозно за своето бъдаще.

В Свищов, главен препроводителен пункт за армията на генерал Драгомиров и др. се издаваше воения журнал „Летучій Листок" предназначен да подържа духът в войската. За разпространението на тоя вестник сега се зае Д. Благоев, но тъй като доходите от разпродажбата на „Летучій Листок" беха оскъдни, Благоев се принуди да постъпи работник и в един тютюнев склад. Така той мислеше да разреши не само въпроса за ежедневния хляб, но и много по-главния въпрос, който го вълнуваше, когато съзерцаваше бялите върхове на Пинд — как да се доближи до по-високите свери на науката, от която той очакваше отговор на вечно мъчещия го въпрос за смисъла на живота. . .

И Благоев реши почти с собствени сили и тоя въпрос, и то по един доста оригинален начин.

Още като ученик в Старо-Загорското педагогическо училище, Благоев беше се отличил пред учителите, главно — пред Славейкова, не само с буден ум и страст към спора, „кавгата", както се изразявали малодушните, но и в областа на . . . художественото творчество. В края на учебната година Дядо Славейков даде на учениците задача всяки да му напише по нящо „на свободна тема". Д. Благоев се възползува от случая и му представи своята „поема" в стихове „Плачовете на България", която направи силно впечатление на стария учител не толкова с поетическата ѝ наивность, колкото с публицистическия и полемически елемент, който преобладаваше в „поемата". Дядо Славейков, сам голям стихолюбец на своето време, потупа нашия случаен поет по рамото, насърдчи го и му каза, че ако той продължава все така да работи над себе си, от него „ще излезе човек".

В Свищов, където събитията хвърлиха сега Д. Благоева, учителствуваше друга „педагогическа сила", — Никола Павлович, който също така, не с равни сили, разбира се, даде много нящо на

българската национална култура. Колкото борбата с глада да му отнемаше възможноста, Д. Благоев намери свободно време да потърси северния културтрегер, запозна се с него, и Павлович, подобно на Славейков, можа да открие у Благоева заложби, които, казал той „тряба да се разработят", т. е, да се развият. Благоев му разкрил положението си и му изложил своя „план" да замине за Русия. „Тук аз не мога да намеря нито препитание, нито отговор на въпросите, които ме вълнуват" — казал Д. Благоев. Войната е към своя край, но нас, младите ни очаква тежка работа: — аз трябва да се уча. И двамата събеседници решили Д. Благоев да се отправи за към север, — в страната, която недавна даде ответ на въпросите, с които беха отишли в нея две от най-крупните фигури в новата българска история — Христо Ботйов и Любен Каравелов.

ГЛАВА ВТОРА

Във Русия.

На път за Одеса. — Д. Благоев в Одеса. — Д. Благоев и „Българското Настоятелство" в тоя град. — Борба с мизерията. — Частен учител. — В Одеската духовна семинария. — Към север! — Д. Благоев в Питер. — Първи стъпки към съзнателен живот. — На първата „сходка". — Въпроси и отговори. — Общ поглед върху руското обществено движение в 70-те и 80-те години на миналия век. — „Черни Передел" и Д. Благоев. — Ученик на Н. Г. Чернишевски, М. Бакунин, Ф. Ласал, К. Маркс и „Черни Передел". — Сред работниците. — Първият работнически вестник в Русия и срещата на Д. Благоев с власта. — Арест и прогонване на Д. Благоева из Русия.

I.

С препоръка от Н. Павловича, Д. Благоев напусна града Свищов и тръгна за Одеса. „Препоръката" на Павлович препращаше Д. Благоева до Одеското „Българско Настоятелство", председателствувано от Тошковича, и главната задача на което състоеше в това — да настанява българската учаща се младеж, която пристига там, в руските учебни заведения. Но още с стъпването си в Одеса и първата среща с представителя на българското настоятелство, Благоев го постигна ако не ново разочарование, то една голяма и неприятна изненада. За да се обясни тая изненада, ние трябва да знаем, с какво чувство стъпи Д. Благоев на руската земя.

До освобождението цялият български народ и на първо място интелигенцията идеализираше руската земя. В нея кнута на царя не беше по-великодушен от ятагана на яничарите, но за разлика

от Османската земя, под клонестия дъб на руския деспотизм все пак се развиваше една наука, която даваше изобилна храна на ума, създаваше се една борческа интелигенция, която за доброто на народа драговолно отиваше с голи ръце срещу деспотите и със усмивка посрещаше всякакъв вид мъчения.

За суровия полицейски режим в Русия, наистина, малко се знаеше в България, но руската наука бе си спечелила по това време голем престиж сред българската интелигенция. Независимо от това, българската интелигенция сама вземаше участие в руската наука, като Полаузов, Априлов и др. без да се изпуска изпредвид факта, че някои от руските учени първи разработиха българското минало, българската историография, факт щедро оценен и тогава и по-сетне от българската младеж. Обаче, имаше нещо повече от това, което свързваше, така да кажем, духовно България с Русия: последната даваше — тя беше направила това много преди Благоев да пристигне в Одеса — духовните оръжия в ръцете на българската революционна интелигенция, която вярваше, че тия оръжия не могат другаде да се изковат, освен на руска почва.

От тук идеше *голямата идеализация на всичко руско*, което привличаше българската младеж на север и я караше да забравя другите дефекти на руския живот. . .

„Отивайки за Русия, разправя сам Д. Благоев, аз имах за нея представа като за страна дето тече мед и масло. Затова аз мислех, че не ще срещна никакви пречки при постъпването ми в някоя от руските гимназии".

За голяма изненада на Д. Б., тая илюзия рухна още на прага на град Одеса. — В процеса на войната и непосредствено след нея, — а тъкмо в времето, когато Благоев влезе в Русия, тоя процес беше или засилен, или към своя завършек, — не само в руското общество, но и в отношенията

на руското към българското, беше настъпила една хладина, която се отрази и върху службата на института, към услугите на който се обърна Д. Благоев. Ние няма да разправяме за тия отношения, а трябва да отбележим само факта, който указа такова голямо влияние върху Благоева. И наистина, за негово „голямо очудване", един от членовете на българското настоятелство му указал „твърде груб прием", направо, без всякакви забикалки му забележил, че „напразно" е дошъл в Одеса, че настоятелството не може да му даде никаква подръжка и помощ. „Останах като гръмнат — пояснява Благоев. Никога не ми е минавало през ума, че така грубо могат да ме приемат". Почтеният член от българското настоятелство го съветваше да се върне обратно въ България. Но Благоев му заяви, че предпочита да умре от глад, отколкото да се върне назад и демонстративно напусна заведението.

II.

Горнята обида Д. Благоев изнася и в своите „спомени", но той пропуска в тях да каже ***всичките причини***, които заставиха членът на българското настоятелство да се отнесе към него грубо... В „препоръката", с която Д. Благоев се представи в Одеса, авторът й си послужи с една ***нетактичност***, като беше съобщил, че приносителят на настоящето е един от най-любимите ученици на Дядо Славейкова, че още младеж, земал участие в революцията и др. п. Българското настоятелство в Одеса и революция! А Славейков? Ако и „просветител", Славейков беше трън в очите на наследниците и душеприкащиците на Тошковича, за да се види, че „атестата", който наивният Свищовски учител и художник даде на нашия ученик, неможеше да даде по-друг резултат. . .

И така, Благоев се окуми на улицата вече в една съвсеи чужда нему среда.

По една случайност, обаче—„случайностите" понякога са съдбоносни за живота и развитието на отделната личност —, Д. Благоев се запозна с своят бъдащ „покровител", който му помогна да излезе из най-критическото положение, в което някога се е намирал.

Трябва да съобщим на читателите, че в Свищов, като работник в тютюневия склад, Д. Б. спести 10 рубли, с които той пристигна в Одеса. Но той пристигна тук не сам: към него се прилепи и друго едно македонче, което се яви с равни права над „икономията" на Д. Б. Прочее, 10-те рубли беха на изчерпване, когато пред Благоев се изправи А. Тинтеров. Тинтеров познаваше по-добре местните условия, като така той съобщи на Благоева, че може сам да си помогне, ако преди всичко опита „щастието си" в частното учителство. Това ***подсещане*** бе добре-дошло за Благоева. При съдействието на Тинтеров, той се залови да подготвя по математика частни ученици, които, като него, идеха от България в Русия, за да постъпят в юнкерското училище. В същото време, пак същият „покровител", подготви почвата да бъде Благоев приет в първи клас на Одеската Семинария.

Макар възпитан в една примитивна среда, в която „религиозния дух" завладява умовете, Благоев не обичаше църквата още от малък. Той винаги гледаше на нея като на едно ретроградно учреждение, с което си служат силните, за да душат съзнанието на народните маси, и до това разбиране Благоев бе стигнал не само от ***бабините приказки*** за ролята на старата българска църква в средновековната българска държава, когато тя командуваше преследванията против ***богомилите***, но и неговите непосредствени наблюдения го довеждаха до същето заключение. Най-голем враг на светлината в Костурско бе фенерския клир, т. е. християнската църква, а освен това пак църковни служители стоеха начело при изгонването на неговия любим учител — Динката. — Същите наблюдения Благоев

бе направил и в всички свои пътешествия из Балкана, които в нищо не измениха неговата „вродена умраза“ към мракобесието, ако и сам като дете да четеше в църква „псалтира“. Тая умраза се показа и сега, когато той, намирайки се в едно извънредно критическо положение, се видя принуден да постъпи в Семинарията. „Да стана поп! Боже сохрани? — говореше Благоев: — религия и наука, това са две несъвместими неща!“ И макар полугодишният му успех да вдъхваше всички надежди и да застави и учители, и ученици да виждат в него една първокачествена сила: макар същият успех да му осигуряваше едно безпечно завършване на Одеската Семинария, защото този успех *принуди* и българското настоятелство да измени първото си решение, като искаше сега да поеме издържката на *най-способния* от всички българи-ученици, Д. Благоев, тоя „ритна своето щастие“: в края на учебната година той напусна Семинарията, защото в нея „царува попски дух“, постъпи в реалната гимназия, която също, по липса на средства, напусна от VI клас и се записа в Университета „волнослушател“.

III.

В университета, Благоев се запозна с няколко русначета, които веднага го туриха в връзка с своите семейства. Чрез това бързо запознаване, което се дължеше на неговия благ и симпатичен характер, Д. Благоев можа да се оправи веднага в новосъздаденото положение и да излезе из новия „чикмас-сокак“, в който попадна. Благоев влезе в семейството Вадзински. Дали това семейство бе от малоруски, руски или полски произход, — това Благоев не знаеше. Той си спомняше само едно, че без неговото морално и материално съдействие, той щеше по-мъчно да отиде към целта си. С особено топло чувство Благоев разправяше за г-ца Олга, дъщеря на г-жа Вадзинска — вдовица почти инвалид, но въодушевена от желание да насърдчава способните и талантливи ученици. Ръководена от това правило, г-жа Вадзинска бе обърнала къщата си на „приют“ за бедни ученици и студенти, които беха по един или друг начин дали доказателство за своята честност и способност.

Д. Благоев постъпи у нея на пансион — „на кредит“. Формата на този „кредит“ бе в непродължително време изменена, защото доходите от частни уроци се увеличиха; освен това, Д. Благоев беше добил възможността да занимава дъщерите на едно заможно семейство, от което освен безплатен пансион, получаваше и едно удовлетворително възнаграждение.

Освободен от гнетът на мизерията, Благоев замисли нови планове. Собствено, едновременно с частните уроци, които даваше за хляб, както и времето, което му бе нужно да се подготви сам за собствените си ученически изпити, Благоев прекарваше всичкото останало време в изучаване на руската литература и наука. Той четеше до пълна самозабрава. Увлечението от науката и литературата го караше да забравя сам себе си, и в това отношение по-небрежен ученик от него немаше. Когато Благоев отиде у Вадзинска, той беше с окъсани дрехи и почти бос — толкова беха износени неговите обуща. Това състояние на новият клиент възбуди „жалост“ у г-жа Вадзинска, която още на следующата заран, съпроводена от своята дъщеря Олга — занесе на нашия студент здрави обувки, за да се предпази от кишата, която вече беше паднала над Одеса. „Ти Митя, — обърна се към него г-жа Вадзинска с свойствената й любезност — така ще се простудиш: вземи тия обуща“! Нашият „Митя“ в това време седеше на кревата овит с одеяло и четеше нящо от Белински. „Это ничего“ (нищо) — беше отговорът на „Митя“, без да дигне глава от книгата. — От небрежност на обед той пак излезе „да вземе въздух“ с... скъсаните обуща.

Но у Вадзинска Благоев направи едно знакомство, което не остана без значение за неговото бъдаще развитие: тук той се запозна с синът на г-жа Вадзинска — Павел, студент в военната медицинска Академия в Петербург. Те се здушиха. Единът имаше широка руска душа, която той разгърна за любознателния българин, който гореше от жажда за нови впечатления и здрави знания. Павел Вадзински се впусна да разправя на нашият студент епизоди из петербургския университетски живот, които „допадаха като мехлем на душата ми“ — разказваше Благоев. След арестуването на Н. Г. Чернишевски и неговото заточение, студенческите вълнения в Русия се усилиха и за цяла една епоха, руският *политически* живот, като че ли се изразяваше във и чрез тях. Свободата на печата и свободата на словото беха непознати за руския народ, затова всичкият *протест* против отнемане „правата на гражданина“ обявени за „присъщи“ на личноста и от Енциклопедистите, и от Великата революция в 1789 год., изхождаха от университетската младеж. Начело на тия вълнения сега стоеше Петроград. Борческата натура на Благоев се вълнуваше от разказите на Павел Вадзински за движението на север. Освен това—разказва Благоев, „Павел Вадзински ми рисуваше, как хубаво ще заживеем заедно в Петроград“. . .

Всичко това застави Благоева да се реши в края на учебната година да замине за Петроград и той, наистина, за изненада на целият антураж на семейството Вадзински, тръгна за Север. В началото на месец октомври 1880 г. Д. Благоев беше в столицата на руския сатрап.

IV.

Отиването на Благоев в Петроград означаваше за него *решителна* стъпка към по-висш, съзнателен умствен живот.

След късо колебание относително „специалноста“, която трябва да следва, Д. Благоев избра

естествените науки и се записа „волнослушател“, докато в 1881 год. издържà зрелостен изпит при II класическа гимназия.

„Никога, пише Д. Благоев в своите спомени, не ще забравя картината, която заварих, когато влезох в аудиторията за първата лекция: обширния салон на аудиторията беше натъпкан с стотици студенти. На една от студентските скамейки, изправен студент, с резки и пламенни думи бичуваше полицейския произвол, руския политически реакционен режим и канеше студентството към борба с него. Неговата реч се съпровождаше с бурни ръкоплескания и бурни възгласи на удобрение от студентите. Това бе студентска „сходка“, т. е. студентско събрание“. На другия ден студентите назначиха нова „сходка“, която трябваше да излезе „по-импозантна“. Обаче, университета се указа „блокиран от конна и пеша жандармерия“. „Тогава, разправя Д. Благоев, се почнаха улични студентски демонстрации, сблъсквания с жандармерията и арести“.

Какво показва това?

Това показва, че Павел Вадзински не беше разправял на Благоев никакви фантазии, както го разубеждаваха Вадзинска и Комнани, — че Павел Вадзински с нищо не е преувеличил нещата и че той е представил пред бъдащия петербургски студент самата действителност.

„Изобщо, разказва Благоев, в Петербург попаднах в най-бурното време за студентството“. А това за Д. Благоева означаваше много нещо. Живял вече няколко години на юг в Русия, запознат с езика и нравите на местните хора, запознат даже и с руската литература,—още на „първата „сходка“ Благоев завърза разговор и знакомство с руски студенти, които веднага видяха в неговото лице „свой човек“. По една или друга причина, Вадзински остана на втор план; него замести студента Василий Харитонов.

V.

Върху организацията на студенчеството в Русия ние сме писали по-обширно другаде, затова колкото тая тема да представлява интерес, тук няма де се разпространяваме на нея много. Ще забележим само следното. — По силата на необходимоста, студентите в Русия, повечето синове на чиновници и др. п., прибегваха към сдружение, за да внесат „икономия" въ разходите си, които беха много скромни. Имаше случаи, какъвто беше, например, случаят и на Д. Благоев, когато в Петербург идеха студенти без всякакви средства за съществуване, намирайки подслон в същите организации. Тия се наричаха „комунални" организации. Своите „каси" те подържаха не само с членски вноски, но още с доброволни помощи събирани от частни лица, както от литературни и др. увеселения и пр.

Но имаше и така наречени „землячески" организации, т. е. организиране на студентите по *окръзи и губернии*. Тези организации, като *сближаваха* интелигенцията по местност, развиваха у членовете си социалистическите идеи, които другаде неможеха да се срещнат и изучат, освен в тия „кружки".

Най-интересния *тип* студенческа организация, обаче, израстнала при особните руски условия, беха така наречените „комунални групи", за които с по голям интерес разправя и нашият „естественик".

„Комуналните групи" не се наричаха с думата „организация", която *по обем* е по-голяма от „групата", а просто „група", т. е. те допускаха в редовете си ограничено число хора, предварително подлагани на „ценз". За разлика от земляческите и др. организации, членовете на „комуните" живееха заедно в една квартира — в „комуна". В тия групи — *огнища за научни спорове* — освен общите социалистически понятия, които се получаваха и в другите организации, разработваха се по-основно всички теоритически въпроси и се търсеше тяхното практическо приложение. С други думи, групите беха своего рода затворени политически клубове, които търсеха чрез научното умозрение „практическа програма за политическа и обществена дейност".

Новият приятел на Благоева —Василий Харитонов, запозна и през 1882 г. въведе одеския „семинарист" в една от тези „комунални групи" Д. Благоев влезе в групата, разшири още повече кръга на познанията си, и се предаде всецяло да дири отговор на всички въпроси, които отдавна го измъчваха. За да стигне по-лесно до тоя „отговор", освен „чистата" наука, Д. Благоев залови да изучава основно историята на руското революционно движение. Но тъй като „източниците" за това бяха оскъдни, — тъй като те състояха само от 3-4 журнала — „Вперед", „Народная воля", „Земля и воля", „Черный Передел" — всички нелегални, и от съчиненията на Чернишевски — доколкото тая история можеше да се следи по тях, — Д. Благоев се огледа и сам взе участие в горещите спорове, които се водеха устно по всички теоритически и практически въпроси, както и по въпросите на политиката — в неговата група. Тук в тия спорове, очертаха се най-разнообразни *течения* в средата на руското движение — плод на неустановените и още неразвити руски условия. . .

Нека в няколко раза се запознаем с тия „течения", още повече и затова, че те за дълго време сложиха печат и върху мисълта на Д. Благоев, колкото неговия ум и да го издигаше над посредствеността на явленията.

VI.

Борбата между „групите" или вътре в групите, не беше нищо друго, освен израз на противоречията в живота, които намираха отражение в „теченията" на руския социализм. Русия беше икономически неразвита страна, в нея *капитализмът*, като общ закон на модерното европейско разви-

тие, едва бе си пробил път без да засегне издъно основите на руския стопански живот, пролетарият (селски и градски) въ настоящето значение на тая дума, съществуваше, но в съвсем рудиментарна форма, с други думи — руският живот съхраняваше още своите *стари основи,* които се явяваха *изходно начало* и на революционата борба на руските социалисти. *Върху почвата на старите основи на живота* беха изградени възгледите на първите руски социалисти, най-гениален между които бе Н. Г. Чернишевски: — неговият възглед за *руската община* легна по-сетне в основата на някои политически групи, и този възглед можа да падне от сцената на руското революционно движение едва по-късно, към средата или края на 80-те години, с победата на марксизма въ него.

Чернишевски смяташе да постави *руската община* за основа на бъдащето социалистическо развитие на Русия; той виждаше в нея много поблагоприятни елементи за това бъдаще, отколкото ония, които се съдържаха в европейското капиталистическо развитие, което, според Чернишевски, ще бъде *прескокнато* от руското стопанско развитие. Освен това, руският икономист и философ се отнасяше много недоверчиво и неудобрително към европейската цивилизация: както казваше Чернишевски, тя носи една *язва*, която е цяло нещастие за човечеството — пролетарията. Руският народ трябва с всички сили да избегне това нещастие, ето защо неговата задача и задачата на всеки революционер е — да пази *общината* (мірът), като зеницата на окото си, тъй като само *общината* може да ни застрахова от тая *язва.*

Възгледът на Н. Г. Чернишевски за общината с всичките теоритически последици из него, се усвои, както от М. А. Бакунина, доведен от него до крайност, така и от някои други представители на руското обществено движение, като П. Л. Лавров, Л. Тихомиров, Ткачев и др. Какво мислеха и учеха тези последните.?

Бакунин и неговите послед[ед]ователи, [и]генция, руската селска община така, както [ко]ято познали — като на „изходно начало на со[ци]ализма като жение в Русия". С малко по буйна *фр*[ан]тазия че? — своя учител по тоя въпрос, Бакунин [ре]шава по като се вземат предпазителни мерки, за да [из]бегнеха пази руската община от разложение, като [ка]питалистическо-пустнем и *пролетарията* в руската земя, руският народ ще се застрахова и от „политиката", като от излишна раскош. . .

Не много далеч от тая мисъл отиваше П. Лавров, един от заслужилите основатели на руското движение от края на 60-те години на миналия век. Лавров, както впрочем и Бакунин, беше запознат с *историята* на Интернационала — познаване историята на революционните движения е първото условие да поставиш своето собствено движение на верен теоритически и практически път!—и затова той обоснова донякъде сполучливо близките задачи на руското движение. Казваме „донякъде", защото Лавров си служеше в своята печатна пропаганда с *опита* на Интернационала, в който през тая и следната епоха наложи се *терминологията на марксизма.* Например, в първите уводни статии на неговия в. „Напред!" („Вперед!"), Лавров прокарваше възледа, че социализмът се явява историческа фаза, която фатално се изработва от капиталистическата наредба на обществото, често, дори много често си служеше с думите из „Комунистическия манифест", че буржуазията сама създава своя гробокопател — пролетарията, но в същото време Лавров посочва „традиционите народни групи — селската община и артела", като „естествена основа на бъдащето социалистическо общество". Поради тази теоритическа предпоставка, ясно е че Лавров не отиваше по-далече от Бакунина и *народничеството,* което към края на 70 те и началото на 80-те години, намери нови и ревностни апостоли в лицето на В. В. (Воронцов), Николай — он (Натансон), и др.

тие, едва бе си пробил път без да засегне издъно основите на руския стопански живот, пролетарият (селски и градски) въ настоящето значение на тая дума, съществуваше, но в съвсем рудиментарна форма, с други думи — руският живот съхраняваше още своите *стари основи,* които се явяваха *изходно начало* и на революционата борба на руските социалисти. *Върху почвата на старите основи на живота* беха изградени възгледите на първите руски социалисти, най-гениален между които бе Н. Г. Чернишевски: — неговият възглед за *руската община* легна по-сетне в основата на някои политически групи, и този възглед можа да падне от сцената на руското революционно движение едва по-късно, към средата или края на 80-те години, с победата на марксизма въ него.

Чернишевски смяташе да постави *руската община* за основа на бъдащето социалистическо развитие на Русия; той виждаше в нея много поблагоприятни елементи за това бъдаще, отколкото ония, които се съдържаха в европейското капиталистическо развитие, което, според Чернишевски, ще бъде *прескокнато* от руското стопанско развитие. Освен това, руският економист и философ се отнасяше много недоверчиво и неудобрително към европейската цивилизация: както казваше Чернишевски, тя носи една *язва*, която е цяло нещастие за човечеството — пролетарията. Руският народ трябва с всички сили да избегне това нещастие, ето защо неговата задача и задачата на всеки революционер е — да пази *общината* (мірът), като зеницата на окото си, тъй като само *общината* може да ни застрахова от тая *язва.*

Възгледът на Н. Г. Чернишевски за общината с всичките теоритически последици из него, се усвои, както от М. А. Бакунина, доведен от него до крайност, така и от някои други представители на руското обществено движение, като П. Л. Ловров, Л. Тихомиров, Ткачев и др. Какво мислеха и учеха тези последните.?

Бакунин и неговите последователи гледаха на руската селска община така, както и Чернишевски, — като на „изходно начало на социалното движение в Русия". С малко по буйна *фразеология* от своя учител по тоя въпрос, Бакунин учеше, че като се вземат предпазителни мерки, за да се запази руската община от разложение, като не допустнем и *пролетарията* в руската земя, руският народ ще се застрахова и от „политиката", като от излишна раскош. . .

Не много далеч от тая мисъл отиваше П. Лавров, един от заслужилите основатели на руското движение от края на 60-те години на миналия век. Лавров, както впрочем и Бакунин, беше запознат с *историята* на Интернационала — познаване историята на революционните движения е първото условие да поставиш своето собствено движение на верен теоритически и практически път!—и затова той обоснова донякъде сполучливо близките задачи на руското движение. Казваме „донякъде", защото Лавров си служеше в своята печатна пропаганда с *опита* на Интернационала, в който през тая и следната епоха наложи се *терминологията на марксизма.* Например, в първите уводни статии на неговия в. „Напред!" („Вперед!"), Лавров прокарваше възледа, че социализмът се явява историческа фаза, която фатално се изработва от капиталистическата наредба на обществото, често, дори много често си служеше с думите из „Комунистическия манифест", че буржуазията сама създава своя гробокопател — пролетарията, но в същото време Лавров посочва „традиционите народни групи — селската община и артела", като „естествена основа на бъдащето социалистическо общество". Поради тази теоритическа предпоставка, ясно е че Лавров не отиваше по-далече от Бакунина и *народничеството*, което към края на 70 те и началото на 80-те години, намери нови и ревностни апостоли в лицето на В. В. (Воронцов), Николай — он (Натансон), и др.

Този основен възглед, усвоен от първите представители на руското обществено движение, *който стоеше много далеч от марксическите понятия за класовата борба, легна в основата на практическата деятелност на руските социалисти.* „Групите“ и „теченията“, които неизбежно се явиха в последните, получиха различни названия, и някой от тях се стремеха да се прояват било с практическа работа *между народа*, било да дадат *литературен израз* на своята борба.

VII.

Начало на практическа работа бе дала групата на *чайковците* в 1869—72 г. — наречена така по името на Николай Чайковски—нейн основател, в която влизаше и Натансон. Много характерно за тая група е обстоятелството, че тя *първа* пренесе своята пропаганда *между работниците* в Петербург. Дали това се дължеше на факта, че тя първа, в лицето на Натансона се запозна с „Капиталът“ на К. Маркса — това за сега е друг въпрос, който взет и сам за себе си, не е без известно историческо значение. Около същото време (1872 год.) Бородин (П. Крапоткин) започна конспиративно да държи лекции на работниците по историята на интернационала, а в Киев, Вл. Дебогорий Мокриевич и неговите другари, влизащи в друга група, вършеха своята обществена пропаганда между *киевските работници*.

Голямият успех, който имá тая първоначална пропаганда и бързото разрастване на тайните студенчески общества, — тяхното вътрешно развитие, както и все повече растящата нужда да кажат своята дума *публично*, наложи им общият пóвик „между народа“, известен в историята на това движение под името „хожденіе в народ“. Това „хождение“ обхваща един от най-героичните периоди в историята на руското движение и, като така, свързано е с една колосална поука за всяко бъдаще обществено движение. Каква цел преследваше с своето „хожденіе“ руската интелигенция, която пълнеше „групите“ и „кръжоците“ съзнали вече нуждата да изхвъркнат из гнездата, като орлета, на които вече са израстнали силни криле? — Всяка отделна група схващаше своята задача по своему и затова отговорите на тоя въпрос беха различни: ѐдни искаха, както свидетелствува историкът Тун, само да изучат тая t rra incognita, този народ, за който се готвеха да мрат; други искаха да се поселят между народа като учители, фелдшери, акушери, за да подигнат неговото умствено и нравствено равнище; трети имаха намерение да пробудят в него съзнанието за противоречието на неговите интереси с интересите на неговите потисници, чокои и фабриканти, и така да организират една народна партия, която да е готова за бой в момента на революцията. Най-сетне, мнозина се предаваха на несбъднимата надежда да предизвикат възстание в най-скоро време. „Всички тия кръжоци, бележи А. Тун, имаха общото желание да се сближат с народа“. Но *как*? Ето въпросът! Голямият нравствен порив, обаче, реши бърже и тоя въпрос. И тъй като, както вече знаем, движението отбележи първите си крупни успехи, пóвикът *„между народа“*! стана още по-гръмък, още по-повелителен. Интелигенцията искаше да поправи историческата грешка към народа, както се изразяваше Бородин, затова тя се помъчи да заличи всички външни признаци, които исторически я делеха *външно* от народа преди да се яви пред него. Тя „късаше семейните връзки, отказваше се от кариерата, която нейното традиционно привилегировано положение ѝ гарантираше, обезобразяваше своята външност, като се мажеше с масло и се печеше на слънце, за да загори кожата по лицето ѝ, — цапаше ръцете си с катран с цел, когато се яви между народа, да бъдат заличени всички „белези на болярството“. Пропагандаторът, разказват всички историци на рускотото движение, се обличаше в селски дрехи, пъхаше фалшивия паспорт в кончо-

вете на ботуша, мяташе през рамо торба с книги, вземаше тояга в ръка и като отърсваше от краката си прахът на гнилия свет, „запътваше се без път". . .

Тази екзалтация, с която *кръжоците* тръгнаха между народа в 1872—75 г., е редка в историята на обществените и реформаторски движения,—по фанатизмът, с който тя се налагаше, може би, равна на себе си тя намира само в лицето на някои средневековни сектански движения.

Всички вярваха в близкия „социален преврат".

Но това увлечение спадна към края на 1878 г., когато кръжоците и интелигенцията се срещнаха и с „народа", и с полицейската сила на руския царски деспотизм. Да поясним тоя факт с няколко думи.

VIII.

Деспотизмът винаги си е служил с полицейската сила, затова никак не е чудно, че тя посрещна в някои места „хождението" така, както всяка „сила" посреща своето противодействие. Но не е там расковничето на цялата работа. То е другаде.

Освен студентските кръжоци, в които се изработваше „теорията" на руското обществено движение, на историческата сцена в тая епоха, за която говорим, яви се партията „*Народна Воля*" и с своя програма, и с свои разбирания. Тя също беше за „хождението" между народа. Но тъй като и нейното разбиране беше проникнато от елемента на дуализма, на противоречивоста, тя бърже отдръпна своите сили и обяви още в началото на 1879 г., че при днешните политически наредби да работиш между народа, значи да се мяташ „като риба о лед". Това *повръщане* от селото, от „народа" не значеше нищо друго, освен една значителна промяна, както обясняваше по-късно Плеханов тоя факт, която настъпи в *настроението* на революционерите, което настроение дотогава ги „подтикваше към селото". Поради тая причина и „хождението между народа" изгуби пред тяхните очи всичката си „привлекателност". Това стана така, бележи същият автор, защото дейността между народа (въпреки първите успехи), не оправда светлите, може да се каже, *почти детински* надежди, които революционерите възлагаха на нея" Отивайки между народа, революционерите си мислеха, че много лесно е да се извърши „социалната революция", и че тя много скоро ще се извърши; даже някои от тях я очакваха след *две — три години*...

Тази политическа наивност се дължеше на *теоритическата слабост*, от която изхождаше самото „хождение между народа", както и на *вътрешните противоречия*, които разяждаха най-голямата политическа сила — партията *Народна Воля*, противоречия, които се разтопиха в *опита*. Най-добрия историк по тоя въпрос ни казва много ясно:

„. . . в *теоритическо* отношение седемдесетте години (на миналия век) ни даваха извънредно малко, тъй като „наследството", което те ни завещаха, оставаше съвършено незапълнена пропаста, която отделяше „*руския социалист*" с бакунински или лавровски нюанс от *научния социализм* на западна Европа. . ."

Действително, някои от „нюансите" в своята литературна полемика се мъчеха да се приближат до научния социализм на западна Европа. Такъв беше, например, случаят с „Черния Передел", в който се числеше Г. В. Плеханов, — който правеше част от горната партия. По признанието на Плеханова, който беше една от главните сили в редакцията на „Черни Передел" и пишеше най-научните статии в него, тоя вестник заявяваше, че признава икономическите отношения за „основа на всички други, за коренна причина не само на всички явления в политическия живот, но и на умствения и нравствен лик на неговите членове". Но дори когато си служеше с тая терминология, както и когато повтаряше фразата, че „в основата на об-

ществото лежат главно икономическите отношения, от които главно зависят другите отношения — държавните, юридическите, нравствените и пр." — тя просто изказваше оня възглед, който преди нея изразяваше Бакунин: тя прие тоя възглед в същия изопачен вид, който му предаваше авторът на *„Государственост и анархія"*. „Върху него тя (редакцията на групата около „Чер. Передел") строеше чисто анархистическото отрицание на *държавността*".

Верно е, че в горната фразеология имаше *лъх* от марксизъм, защото анархизмът на Бакунина винаги „следваше Маркса" и този „лъх" представляваше донейде едно ценно „наследство" за идните поколения. Но то беше ценно не от гледна точка на настоящето, колкото от гледна точка на *бъдащето*, като *исторически опит*, който с настъпването на *кризата* в руското движение от началото на 80-те години, ще послужи за „основа на критиката" върху „старите руски програми и теории".

Че всичко това е така, че цялото напряжение на „старите руски програми и теории" водеше към една задънена улица и че то не даваше всички отговори на въпросите, които си поставяше и Д. Благоев, затова свидетелствува *личния опит* на най-големия „землеволец" от епохата, какъвто беше Г. Плеханов. Той беше, напр., натоварен да организира в 1878 г. възстанието на Донските казаци, но скоро напусна тая работа по същите причини, по които *отпадна* деятелноста на руските младежи и в другите области. „Опитването да се агитира на Дон — извънредно важно от гледището на тогавашната наша програма, се свърши с нищо. . . просто защото мисълта за агитиране в масите съвсем престана тогава да увлича нашата революционна интелигенция".

Но само тази ли бе *причината*? — Не. Имаше още една причина и тя лежеше в основата на всички други — *неправилното* поставяне на въпросът за *обекта* на революционната пропаганда, което

от своя страна се дължеше на това, че „гледището" на конспирациите, като си служеше с един из ратен, бакунински марксизъм, парясваше се с най-важния елемент, който правеше съставна част от марксизма — *класовата борба*. За да се реши сполучливо една *обществена задача*, трябва да се тръгне от *анатомията* на обществото, гдето собствено се дири нейното решение. Това много важно съображение изпускаха всички кръжоци, дори „Черния Передел" и А. И. Желябов, който за разлика от всички дейци, както иска да каже неговият биограф, отива не в село, а в градът *между работниците*. Но като изпускаха изпредвид това важно съображение, групите, партиите и тяхните дейци си служеха с един социализм, който беше *предистория* на научния социализм: — те станаха последователи и проповядваха *утопическия социализм* — една от основните грешки на които се състоеше в това, че той отделяше социализмът от *политическата борба*. За *руски пример* може да ни послужи пак Желябов, който разсъждава така: „Социалноревлюционната партия няма за задача политически реформи. Тази работа би трябвало всецяло да падне върху ония хора, които се наричат либерали" . . За да бъде последователен на себе си, руският деец отиде до там, щото, като социалист, напусна всяка мисъл за класова борба. . .

IX

Ето на каква смесица от идеи и учения се натъкна Д. Благоев, когато той се установи в Петроград и влезе в „комуната": нещо повече, сега бе наблюдавано и едно открито движение *против марксизма*. „В мое време, пише той в книгата *„Из историята на руската революция"*, теориите на В. В. и Николая — он служеха за главно оръдие против Марксовия социализм". Това ще рече, че в по-малко от едно десятилетие, класовите противоречия бяха посочили *пътя* на част от интелигенцията, път, който водеше не в селото, не и в града

между работниците, а направо в лагера на буржуазията.

Николай — он, за когото пише Благоев, бе превел 1-вият том от „Капиталът" в 1871 — 72 г., от когато това *евангелие на работническата кла'а* бе дадено в ръцете на руската интелигенция. Но за разбирането на „Капиталът" изискват се главно две условия: или силен ум, или развита обществена среда, която да помага на интелигенцията да се ориентира из сложните въпроси — сложни на вид, прости ако се отнесат към живота, — с които авторът занимава своите читатели. Както знаем, на Русия липсуваше второто условие в онези богати и разнообразни форми, които имаше на Запад, а що се отнася до първото — на интелигенцията бъркаше да разбере Маркса и да определи по ясно своите задачи и отношение към историческия момент, цялата оная амалгама от идеи, които се бореха в руската литература и кръжоци през 70-те и 80-те години. Тук, в тая епоха, разбира се освен Маркс, — *страна* в руските спорове държеше Ф. Ласал, Л. Бюхнер и мн. др., — всички „народнически авторитети", изучването на които Благоев неможеше да прескокне.

И наистина, той, който преди да замине за Русия, поставяше си въпроси и търсеше безнадежно отговори, неможеше веднага да приеме готовите формули. Благоев се отдаде да изучи, доколкото му бе възможно при даденото положение, самата история на движението и на това той посвети времето от 1880 — 1882 г. Но можеше ли Благоев да стигне до нещо положително при това изучаване"? — Както знаем, подир 1878 г. партията Народна Воля измени своята тактика и даде повод да се откъсне от нея „Черния Передел", който си изработи по-радикални възгледи. Обаче, и това събитие не указа голямо влияние върху научното осветление на нещата. Нека чуем, какво разправя сам Благоев в цитираната по-горе негова книга: „Изучването на народническите авторитети,

както и целите и средствата на революционното движение... внасяше у мене все по-големи недоумения и незадоволство от тях. Поради това, неможах да се присъединя нито към едно от течения в руското революционно движение". — Благоев не можеше да се присъедини към никое от „течения" още повече и затова, че самите течения беха се разплули, беха изпаднали в пълна безпътица след събитията от първата половина на 1881 година — убийството на Александър II. „Униние цареше в обществото — разказва един автор. — Младежта търсеше разрешение на проклетите въпроси и го намираше в учението на Толстоя и в метафизиката"... (Д. Волцов „Края на „Народная Воля" и началото на социалната демокрация — 80-те години").

Но в това време на „униние" и „търсене", за да намери опора под краката си, Благоев попадна на едно конспиративно събрание на „Черни Передел" свикано в Петроград през зимата на 1882 г., което не мина съвсем без влияние върху него. Накъсо, работата състои в следнето.

След покушението над Императора на 1 март 1881 г., партията Народна Воля, чието дело се смяташе това покушение, претърпя пълен разгром: нейните сили бяха разпиляни, избити, унищожени. Малкото живи хора, които бяха се опазили, заедно с „чернопередельците" свикаха горнето събрание, което подложи на „всестранна критика" възгледите господствующи у всяко от представените (на събранието) революционни течения. Макар всички да си отидоха от това събрание, „както беха дошли", то даде друг резултат: 1-во, из него се излезе с убеждението, че терорът в същност е една реакционна акция и 2-ро, че същото събрание „тласна" „неясните мисли" на Д. Благоева „на-напред". Този последен факт губи своето случайно значение, когато проследим неговите близки последици.

Почти веднага с напускането на конспиративното събрание, Д. Благоев се залови да *ревизира*

своите предишни възгледи и затова той се нахвърля върху съчиненията на Н. Г. Чернишевски, Ласаля и Маркса. Впрочем, Чернишевски той познаваше отдавна и много добре, затова той отиде направо към Ласаля, и сетне и на Маркса. Никак не преувеличава Благоев, когато казва, че изучаването на „Капиталът" му струвало „много голем труд", или по-добре, „извънредно умствено напрежение". Благоев трябваше да превъзмогне и Маркса и Ласаля сам, с собствени усилия. Той беше чел— а може ли да се чете „Капиталът" без предварителна подготовка? — съчинението на Н. Г. Чернишевски „Очерки по политическата икономия" и Н. Зибера, но Чернишевски правеше критика върху „Основите на политическата икономия" от Джон Стоарт Миля, когато Н. И. Зибер от „Капиталът" на Маркса разглеждаше само теорията на ценоста. Ето защо, Благоев не намери в тия съчинения това, което търсеше неговият ум. Другите автори, към които се обърна за помощ, като Н. К. Михайловски, Лавров и др., също не му дадоха нищо определено, ако не се смята, че те можеха още повече да забъркат негсвите неукрепнали понятия. Затова, Благоев заседна на своите *първоучители*, които му доказаха че „освобождението на работниците е тяхно собствено дело". Той сам ни оповестява тоя резултат: „По такъв начин, казваше в 1919 год. Д. Благоев, от изучването на Ласаля и Маркса излезох с един определен целостен социалистически светоглед".

Задоволили се Д. Благоев с тоя резултат? — Не. Всяко теоретическо познание може да устои на научната критика, само когато то бъде проведено на дело. Д. Благоев се опита да провери своята научна придобивка чрез една нова организация, съвсем различна от първата „комуна", която да има непосредствено съприкосновение с работническата класа. Ако, както той бе се научил сега, социализмът е теоретически израз на борбата на работниците за освобождение, и ако освобождението на работниците е тяхно собствено дело, те трябва да разберат, да знаят това, а то можеше да се постигне само с практическа — устна и печатна *пропаганда на социализма* между работниците от фабриките и заводите.

Тази *нова дейност* на Благоев в средата на работниците неизбежно ще го тури в контакт не само с пролетарията, но и с власта и ще стане причина преждевременно да бъде изгонен из Русия...

X.

Още през лятото на 1883 г. Благоев реши да прекара ваканцията в България с цел да „спести някоя лара". Една фатална среща, обаче, даде повод да бъде турен „на око" от царската полиция. — На гарата в Т.-Пазарджик с него се запозна руския емигрант Владимир Александрович Луцки, който силно настоя пред Благоева, на връщане за Русия, да улесни влизането и настаняването в Петроград на конспираторката Людмила Фолкенщайн, която по това време се намираше в Плоещ при руския емигрант Костаки Кац. Благоев представи на Луцки всичките неудобства за Фолкенщайна да влезе в Русия и всичките рискове, защото терорът над революционерите след убийството на Александр II, бе неописуем. Но Луцки бе непреклонен. Без да поема отговорност за последствията, Благоев се съгласи да съдействува за настаняването на Ф. в Петроград. Людмила бе снабдена с български паспорт под името Надежда Иванова родом от град Сливен и отпътува за Русия по-рано от Благоев, като си дадоха парола где и как да се срещнат в руската столица. Но тук, в Петроград, дедективите откриха в *българката* Надежда Иванова търсената конспираторка Л. Фолкенщайн, която неможа за дълго да скрие своето минало, защото ако и означена в паспорта българка, неможа нито да проговори, нито да напише правилно един ред по български. Благоев беше пристигнал наскоро след заплавяне на Л. Фолкенщайн и се опита да спаси

своята „съгражданка“ — „сливненката“ Надежда Иванова. Но полицейските кучета му показаха острите си зъби и го предупредиха да не се бърка в тяхната работа... От тоя момент, Благоев бе „турнат на око“.

Следваше ли от това, че той трябваше да преустанови своят *опит* между петербургските работници?

През зимата 1883 г. Благоев взе инициатива и свика събрание от познати студенти и бивши „чернопределци“, на което да се турят основите на една *нова група*, която ще излезе между работниците с нови принципални и тактически схващания. На това събрание Благоев сполучи да убеди присъстващите в необходимоста от пропаганда на социализма между работническата класа, както той го усвои по Маркса и Ласаля,—може би главно по Ласаля, — следователно и от необходимоста да се основе сега една *социал демократическа група*, с задача да върши *пропаганда на социализма*. На второто събрание на същата група, Благоев подигна въпросът и за *литературната* и печатна пропаганда на идеите на групата, както и тоя за нуждата от една „социал-демократическа програма“, която „да се популяризира“ между работниците. Първият въпрос получи благоприятно разрешение: решено бе на това събрание едновремено с единичната агитация между работниците, да се отпочне издаването на един работнически вестник.

Както, може би, читателя се досеща — *идеята за вестника* не се яви у Благоева и неговите другари изведнаж. Това стана ето как.

Петроград беше разделен на агитационни райони, които групата трябваше да обсегне с своята пропаганда. Освен работниците на Василевския остров, между които Благоев по собствена инициатива отиде, нему беха дадени работниците от Литейния стомано-леярни завод, които „правеха впечатление с своята интелигентност“. Той незабави да се яви пред работниците под името „Петр Егоров“ и се запозна с двама от тях, с които се разбра. Но когато намисли да разшири кръга на своята пропаганда, студента Петр Егоров се натъкна на *правителствените шпиони*, които беха сполучили да корумпират част от работниците с заплашвания, подкупи и др. п. Това откритие подсказа на Благоев и на неговите другари да бъдат по-внимателни, и подбират средствата и, главно, да намерат онова средсто, което въпреки противодействието на шпионите, ще привърже към тях работниците *масово:* това средство бе — основаването на „синдикат“. Успехът, който Благоев постигна на Литейния завод, постигнаха другите агитатори и в останалите „райони“. Всичко това насърдчи групата, което ѝ наложи идеята да разшири *формите* на своята пропаганда.

„Тия успехи между работниците, говори Благоев, твърде много насърдчих групата и у нея вече, естествено, се роди мисълта да даде на своето дело по-общ характер, да даде тласък на социалистическата пропаганда, агитация и организация всред работниците не само в Петербург, но изобщо в Русия. А това тя можеше да направи само чрез свой печатен орган, свой работнически вестник“.

Така се роди идеята за вестника. Тоя вестник беше в. „Работник“ *(Рабочій)* — първият работнически вестник в Русия. Неговото организиране стана още през зимата на 1884 г. (по това време Д. Благоев беше минал в юридическия факултет при петроградския университет), като предварително се набави печатница скрита в едно подземие на къщата, където живееше *Петр Егоров*.

Първият брой на в. „Работник“ се посрещна с радост от работниците, за които беше предназначен, но с изненада и скрита злоба от власта. Правителството реши да открие инициаторите: „разисканията“ беха усилени; на шпионите беха дадени нови и още по-строги инструкции; старите подозрения над Благоева (Петър Егоров) се усилиха,

и главно, неговите движения се следеха от десятки шпиони. Благоев не беше оставен да направи две стъпки от квартирата си навън, без да бъде проследен и предаден „от ръка на ръка", т. е. от дедективи на дедективи, които заемаха всички пунктове, през които минаваше той, всички места посещавани от него — библиотека, университет, локал и др. Нящо повече, под надзор — и то организиран по същия начин, както следеха Благоева, — беха поставени всички лица, с които той се срещаше по един или по друг повод. Така полицията успе да влезе в дирите на „конспирацията" и да открие в „скромния българин" (наивный болгарин) главният виновник за раздвижването на работниците и за в. „Рабочій". И полицията не забави да изпълни своя „дълг".

Нека за интереса на хронологията съобщим, че същата полиция бе опитала и много по-рано да изпълни „дългът" си към нашия човек. Това стана година след първата „сходка", на която Б.Д. присъствува. — Както се знае, след убийството на Александър II „претърсванията" беха общи за Петроград и провинцията. Подозренията за това покушение беха паднали не само върху партията Народна Воля, но и върху студенчеството, което вземаше активно участие в всички политически движения. Но чуждото поданство на Д. Б. и обстоятелството, че до това покушение не беше наблюдавано чуждестранния елемент да диктува в руските конспирации, прибулваше някак действителната намяса на Благоева в руския политически живот. Затова, когато той беше повикан една седмица след атентата да се „легитимира" в полицейския участък, между него и полицейския пристав, както пише и както не еднократно е разправяно от Д. Б., се завърза следния диалог:

—„Вашата фамилия?

—„Благоев!

—„Благоев?! очуден повтори благовъзпитания пристав, прелисти един календар и обяви: ‚каква е такава вашата „фамилия"? В руския календар такъв светец няма". — При неудържим смях нашият студент заяви, че е българин, което избави от неловко положение царския човек: — „Вървете си!" заповеда последния.

Но сега, след новите разкрития, Д. Благоев неможа́ да се отърве тъй евтино.

Рано една *мартенско* заран на 1885 година, полицията нахлу в квартира а на нашия човек още когато тоя се онасяше в дълбок сън, и го обяви за арестуван. Един снажен охранител на реда в едно общество на безправие и насилие, каквото беше това при Александр III, сграби спящия Благоев за двете мисци и му извика с страшен глас: — „Стой! Не мърдай!"

Обискът не даде очаквания резултат, защото като изпечен конспиратор, „Петър Егоров" беше заличил следите на своето „престъпление": на неговата скромна маса почтената власт намери, на истина, „размирни книги", като тия на Луи Блана, на Туна, на Маркса и др., но тя не намери обекта, който можеше да оправдае нейното насилие над „неприкосновеноста на частното жилище"...

Независимо от тоя „гаф", който претърпе полицията, тя не изпусна из ръцете си своята жертва, за която намираше основание да вярва, че липсата на материална отговорност не доказва липсата на морална! На основание тия „съображения" изгонването на Д. Благоева из Русия бе въпрос *предрешен* и след като опита царските карцери няколко време („три месеца", казваше той — това, което нам се вижда невероятно), — един прекрасен ден „етапним образом" го смъкнаха в Одеса, хвърлиха го на един параход и свалиха на Цариград. От тук Д. Б. отпътува за София.

С пристигането си в България, за Благоев се разкриха нови сфери за работа, нови перспективи за борба и мизерия, които ние ще опишем на следните страници.

ГЛАВА ТРЕТА

От 1885 г. до 1886 г.

В София. — Връзките с Петроград и Женева. — Г. В. Плеханов и Д. Благоев. — Новото политическо положение в България, борбите между партиите и Д. Благоев. — в. „Македонски глас" и идеята за федерация.—Как се отнесоха съвремениците на Д. Благоев към тази идея? — Журнал „Съвременен Показател". — в. „Демократ" и неговата програма. — До къде се простира участието на Д. Благоев в тся вестник? — Съединението в 1885, З. Стоянов и Д. Благоев. — Една нравственa и идейна победа на Д. Благоев.

I.

С пристигането си в София, Д. Благоев не скъса връзките си нито с Русия, нито с руското движение. Напротив. Тъй като той стана родоначалник на една нова епоха от развоя на това движение, Благоев продължаваше през целия си живот живо да се интересува от неговата съдба, а сега — непосредствено след прогонването му из Русия, той продължи да се сношава с Петроград, като си създаде и нови връзки с Г. В. Плеханова в Женева.

Плеханов беше избягал из Русия в 1878 год. след така наречения митинг на Казанския площад, на който той говори, и оттогава живееше изгнаник в странство. Почти едновременo с Благоев, но при много по-други условия, Плеханов подхвърли на ревизия своите стари революциони разбирания и стигна до тия на ортодоксалния марксизм: подпомогнат от редица благоприятни за неговото развитиее обстоятелства. Плеханов се издигна до първостепен популяризатор на учението на К. Маркса,

може би най-талантливия след смъртта на автора на „Анти-Дюринг". Същият Плеханов, по-рано от Благоев и др. дойде до убеждението, че е необходимо да се тръгне в Русия *по нов път*, т. е. да се изгради съвременото обществено движение на други начала. Така Плеханов постави основите на *групата Освобождение на труда*, която има своята дълга и богата с съдържание история.

Още когато Д. Благоев се намираше в Русия, групата на Плеханов от Женева току-що бе влязла в връзка с Петроградската група на Д. Благоева. Женева бе получила първият брой на в. *Рабочій* и изрази готовността си да сътрудничи в него от 2-ия брой нататък.

Но онова, което интересуваше и едната и другата група, това беше *планомерната, организираната дейтелност между класата на труда — работниците* и то не само в един град, а в цялата империя. Тази необходимост се схващаше еднакво от двете групи и на почвата на тая необходимост изникна идеята да се изработи една *програма*, около която да се обединят всички социалистически, по-право — социалдемократически сили въ Русия.

Благоевата група в Петроград беше изработила *проекта* на една програма, която биде препратена в Женева за мнение и удобрение. Но тъй като съобщенията между Женева и Петроград бяха по-мъчни, с настаняването си в София, Благоев влезе в преписка с Плеханова по съдържанието и формата на програмата — първият като „пълномощник" на Петроград, вторият—на Женева.

Преговорите между Благоев и Плеханов се водехе писмено и в една другарска форма. Като по-напреднала и установена в своите *марксически схващания*, Женева намери „кусур" (дума на Благоев) в програмата на Петроградската група. Благоев, който нямаше с кого да се съветва в София, неможеше да разбере забележките на Женева, за-

това той поиска от Плеханов собствения проект на Женевската група, който му беше изпратен.

Поради унищожението на всички документи по тоя въпрос от един пожар, който стана през 1899 г. в къщата, където живееше тогава Д. Благоев в Пловдив, неможе точно да се установи сега разликата между едната и другата програма — проект. Но ние добре помним, че Благоев поставяше по-високо проекта на Плеханова, проект, който по признанията на Д. Благоев, в научно, марксическо отношение „стоеше несравнено по-високо от моя проект". Благоев — нека бъде това известно на нашите читатели — имаше тая добра черта покрай толкова други, че признаваше превъзходството на Плеханов над себе си в всяко отношение. В частни разговори през 1901 г., като констатираше, че Плеханов отишъл „много и много по-напред от мене", Димитр Благоев обясняваше това с оная възможност, която Плеханов имá да се запознае с историята на работническото движение „на самото място" и да изучи неговата философия по първоизточниците. Благодарение на това — „къде отиде Плеханов, къде останах аз!" — не без вълнение си спомняше Благоев!...

Обяснимо е, следователно, — това по-ясно от всяки си обясняваше Д. Благоев, защо женевският проект излезе „по-съвършен" от Петроградския. Затова, без да прави въпрос на честолюбие, както в такъв случай би постъпила някоя дребна литературна мушица, Д. Благоев препоръча тоя проект на своите другари в Петроград.

Но за характеристика *развитието* на Благоев, тук ни се налага да разгледаме един по-съществен въпрос.

II.

Имаше ли някакви „кусури" проекто-програмата на Д. Благоев и какви?

Щом тоя проект срещна решителната опозиция на Плеханов и неговата група, очевидно, тя

куцаше в нещо. Преди 1885 г., Плеханон беше излязъл с няколко *капитални* литературни произведения — „*Нашите разногласия*" и „*Социализмът и политическата борба*" —, в които чистата марксическа мисъл беше намерила блестяще приложение. Плеханов се наложи като млад, но талантлив теоретик на марксизма и споменатите две съчинения произведоха *преврат* в мировъзрението на съвременците, които се запознаха с тях. С право Плеханов заедно с женевската група можаха да се явят *строги критици* на един проект, като този на Д. Благоев, който той с петроградските си другари искаше да прокара, като „социал-демократически". При признанията на Д. Благоев, споменати по-горе, нам ни се вижда неестествено твърдението му, направено на едно място в неговите съчинения, че женевският проект се отличавал от петроградския само по своята обширност и по-голяма обоснованост. Наистина, той беше „по-обоснован" от тоя на Д. Благоев, но в същото време той беше и *по-марксически* и за това ни свидетедствува *издържания марксически възглед на Плеханова в горните две книги*...

Както и да било, но „проекта" на Д. Благоев съдържаше съществени грешки, които по-късно сам той много откровено призна.

Маркс беше по-мъчен от Ласаля за разбиране: затова при неразвитите условия в Русия, Ласал упражняваше до края на 80-те години по-голямо влияние върху интелигенцията, отколкото Маркс. С това се обяснява и голямото, да не кажем колосално влияние на Ласаля върху Благоева, което отиде, както ще видим, почти до края на 1889 и първата половина на 1890 г. *Това влияние* до голяма степен се прояви и в въпросния проект. Преди да приведем тоя документ, който има голяма биографическа стойност, нека дадем думата на Д. Благоев и видим, преди всичко, какво ще ни каже той по тоя въпрос. „Неще никакво съмнение, казва той, че нашите възгледи и програми се отличаваха из-

въпредно много от съвременните социалдемократически възгледи и програми. Те представляваха една *смесица на научния социализъм с ласалиянството и, ако щете, с л ъ в р и з м а*".

Като подчертахме последните думи от Благоев, читателят сам трябва да разкъса грешната мисъл на тоя пасаж на две части: — той трябва да търси, първо, влиянието върху петербургския проект на научния социализъм, марксизма и, второ — това на утопическия социализъм, левризма и ласалиянството. Първото се отразя върху *политическата* страна на проекта, второто — върху *организационо-строителната*.

И наистина, с едно добродушие, което го издига в нашите очи и като човек и като мислител, Д. Благоев ни го казва сам доста ясно, недвусмислено. Той казва:

„В основата на нашите възгледи и програми лежеше общият принцип на социал-демократията, а именно, че работническата класа в Русия трябва да се отдели в самостойна политическа партия, чиято крайна цел трябва да бъде преобразуване на обществото върху социалистически начала, върху колективното притежание на средствата за производство, че за приближаването към тази цел на руската работническа класа е необходимо преди всичко да добие конституция и че в Русия конституционното управление ще си остане мечта до тогава, докато се яви силна работническа партия с самостойни от буржуазията задачи. Ето защо, доколкото си спомням, в първата уводна статия на брой 1 на „Рабочій", писана от мене, се настоявяваше най-вече върху това, че за работниците в Русия е необходимо да се борят за конституционно управление, като за най-близка своя задача. . . Политическата свобода ний смятахме като първо необходимо условие, за да можем да се борим за социалистическия преврат. А последния ний си го представлявахме по Ласаля, т. е. чрез работнишки асоциации субсидирани от държавата".

На друго място и по-към края на своя живот Д. Благоев е още по-категоричен в признанието, че научните, марксически качества на Петроградската програма са били твърде оскъдни. В 1919 г., като си спомня за тая проекто-програма, той пише: „Обаче, трябва сега да призная и тука, че в програмата на петербургската група имаше много нещо из Ласалевата програма на работниците, главният недостатък на която съставлява *прибулването на класовата борба*, като основна пружина на историческото движение, с един вид *държавен социализъм*". . .

Но само тогава ли, в епохата, когато се твореше петроградския проект-програма, в светогледа на Д. Благоев е имало „много нещо от Ласалевата програма на работниците", „прибулване" на класовата борба, като основна пружина на историческото движение и „един вид" държавен социализъм?

Преди да отговорим на тоя въпрос, ние трябва да хвърлим поглед върху друга една страна от разнообразния живот на Д. Благоев.

III.

С дохождането си в България, Д. Б. завари в нея едно особено, ново положение, в което той преди всичко трябваше да се ориентира. Това му се налагаше от простия факт, че скъсването с Петроград означаваше свързването му с България.

След освобождението, в България настъпи една основна промена в нейната социална, следователно и в нейната политическа структура. Веднага след освобождението, обществено-икономическото раззитие на България измени своя ход и до 1886—87 г. надмощие взе дребно-буржуазната култура, която удари печат върху цялия политически живот на страната за това време. Тази култура, която се представляваше от дребните еснафи, занаятчии и земледелци, изтика на заден план европромишленото производство, което току-що започна да пониква малко преди освобождението и на

което представители се явяваха било старите чорбаджии и лихвари, било младата зараждаща се промишлена класа, която заедно с чорбаджиите и лихварите, имаше думата пред турската власт.

След Освобождението, тия два противоположни социални агрегата — дребната буржуазия и чорбаджийско-лихварско-промишлената класа намериха своите *политически представители* в лицето на две партии,които се организираха веднага подир войната — *либералната и консервативната* партии. Борбата между тия две партии се водеше на политическа почва около въпроса за *конституцията*, макар че в същност това бе *борби между два начина на производство*, която борба обикновено се извършваше под краката на политическите акробати, нито уловима, нито съзнавана от тях . . .

Борбата между горните две партии бе жестока: тя беше борба на живот и смърт, и вземаше понякога форми още неразбрани от „летописците" на новата ни политическа история,—форми, които се срещат само в неопитоменото животинско царство. . .

Когато Д. Благоев дойде в София, тая борба беше се повече изяснила, а партиите, които я водеха около 1880—81 г. беха се раздробити и значително променили позициите си.

Старата *либерална партия*, която имаше за талантлив вожд Петко Каравелов, и която има главна заслуга за изработване на *българската конституция*, се разпадна, изгони из своите редове колебливите елементи, какъвто беше например Драган Цанков, и се оформи окончателно, като *демократическа партия*, т. е. като партия на дребната градска и селска буржуазия. Другите партии беха тая на консерваторите, които се бореха за сенат, и главно — които със силата и влиянието на двореца искаха да подхранят своето привилигировано положение, т. е. искаха да създадат не по пътя на естественото икономическо и социално развитие,

а искуствено, чрез парламентарно и дворцово насилие една *родова аристокрация*, развитието и естесвеното нарастване на която, както казахме, се спре със Освобождението. Към тая партия прилепна Д. Цанков, който се откъсна от П. Каравелов.

Но освен тези групи и партии, в 1885 г. първо място в българския политически живот заемаше *македонското движение*, което си служеше с съществуващите партии. — Берлинският конгрес разпокъса българския народ, като остави Македония, в която живееше един голям брой българско население под стария ярем. Ако положението преди Освобождението беше „неестествено", според българските националисти, положението след Берлинския конгрес беше още по-неестествено: — те поведоха решителна борба за неговото изменение, и преди още да бъдат изтеглени окупационите войски, четите нахлуха в Македония, старата българска революциона организация фактически се превърна в *македонска*, като прехвърли даже някои от своите стари агитационни кадри в нея. Тази организация, която в същност определяше тактиката на цели партии, излезе с своя програма, с свой лозунг за освобождението на Македония, която тя не можеше да си представи откъсната от България, и незабави да започне една усилена *политическа пропаганда*. Нейн печатен орган беше в. „Македонски Глас".

Какъв беше *политическия лозунг* на македонската партия?

IV.

За да си дадем по-лесно сметка за политическия лозунг на македонската партия, ние трябва да тръгнем по обратен път: ние трябва да видим, каква беше *програмата на Д. Благоев* за освобождението на Македония, сир. каква беше неговата програма в 1885 г. за разрешението на „македонския въпрос".

Едва току-що пристигнал в София из Русия, с псевдоним Гаур, Д. Благоев публикува в в. „Македонски Глас" статията „Памята на Любен Каравелов". В следующия бр. 15 на същия вестник, пак под псевдоним Гаур, той помести статията „Нашата политика", която допълни първата. Както в статията за Л. Каравелов, така и в втората статия, Д. Благоев прокарва по въпроса за „политиката", която трябва да следваме, възгледите на Л. Каравелов за решение на *националния въпрос* на Балканите. Статията за Любен Каравелов беше се явила в в. „Мак. Глас" с дата 23 март 1835 год., което ще каже, че ако Благоев бе пролежал в руските затвори пълни три месеца, той трябва да е бил арестуван в Петроград не в края на м. март, а в началото на м. януари 1885 г. и изгонен из Русия в началото или първата половина на м. март същата година (*вж. стр. 63*).

Но независимо от всичко това, в брой 16 от *20 април (1885 г.)* в в. „Македонски Глас" се яви от Д. Благоев с обикновените му инициали *Д. Б.* трета статия—„*Балканска федерация и Македония*", в която той *пръв след революционерите* Л. Каравелов, Хр. Ботйов и В. Левски, постави на по-друга плоскост решението на *македонския*, следователно и на *националния въпрос* на Балканите, отколкото плоскоста, на която бяха го поставили, поставят го и днес, обикновените националисти.

„Една от най-величествените идеи, които са движили когато и да е човечеството, пише Благоев в тая статия, — е идеята за *международната федерация*. Тази идея, както и всяка прогресивна идея, която се явява като логическо следствие на материалното и умствено развитие на човечеството, малко по-малко прониква в съзнанието на всичките народи. Тя е съвеста на настоящия, а разума, щастието и силата на грядущите векове". . .

Ако едно общество или една държава не признае международната федерация, която е равна на „солидарноста на международните интереси",

каква може да бъде съдбата или бъдещето на такова общество и държава? В този случай, казва Д. Б. „силата на органическите закони от живота представя им една *дилема между борба и съюз*". Който неще съюз, той трябва да избере борбата. „Няма съмнение, продължава Благоев, че борбата е нещо анормално и произлиза от разделението на обществото в отделни индивидуми, предоставени всеки на собствените си сили; тя произлиза от разпадането на человечеството на разни народи, живущи всеки за себе". И както „обикновената борба може да се прекрати само с съединението на индивидумите чрез икономическо равенство и висшия нравствен принцип — братството, така също и международната борба ще се прекрати само тогава, когато човечеството се слее в една обществена федерация, в един общо-человечески съюз".

За да стигне до последното заключение, на което той ще иска да подчини и решението на *балканския* или *източен въпрос*, Д. Благоев се основава на „особеностите" на XIX век. Настоящия век, пише Д. Благоев, се отличава именно с това, че той признава индивидуалните особености на всяка народност: но заедно с това той пак ни показва, че индивидуалноста на всяка народност е фикция додето тяхните (на народностите) отношения не се регулират от един висш критериум — *от справедливоста*, до дето няма някое учреждение, което да пречи на експлоатацията между народите". Според авторът, това е „за всяки един развит и мислящ човек една очевидна истина". Тая „истина" Д. Благоев иска да внедри в нашия политически живот, в нашите политически разбирания, които и в 1885 г. стоеха далеч от нуждите на времето. . .

За сега ние оставяме на второ място *идеалистическата, метафизическа* страна в разсъжденията на Д. Благоев. За настоящия случай важно е следнето. — Като говори за наследството („завещанието") на XVIII столетие, като споменува и

„страданията“ и „нравственото уродство“, на което е изложено „голямото болшинство“ от хора, — уродства, които дават характеристика на икономическата организация на съвременото човечество, Д. Благоев се спира и на „политическите отношения“; като намира, че от „мрачните окови“ на средните векове, *личностите* са изпаднали днес в по-голямо робство, той пита: „не е ли илюзия индивидуалноста на всяка народност?“ И може ли да е иначе додето социално-политическия живот на съвременните държави е основан на принципа на индивидуализма, т. е. на конкуренцията и експлоатацията? Могат ли да опазят своята индивидуалност по-неразвитите и следователно по-слабите народности, докато те живеят всички за себе си? Не, и никога не! Никакви чувства на собствените изгоди неще прекратят поглъщането на една народност от друга, додето не съществува някоя сила, някой обще-человечески съюз, една федерация, която да унищожи експлоатацията“.

Тук мисълта на Благоева е ясна: тя се развива така до края на *тая статия*, за да ни докаже, че същата „сила“, „федерацията“ логически ще се изгради върху „колективните средства“, тъй като, според него „колективизма побеждава“ не за друго, но „защото е по-изгоден и по-силен от всяко отделно действие“. Това доказва даже съвременото хаотично състояние на Европа. Европа от края на XIX в. преживяваше болезнените тръпки на бунтовете и войните от 1848 — 71 г. г. и в 1885 г. в нея имаше не по-малко неизвестност, отколкото преди 1871 г. След като народите в западна Европа доказаха, че при една по-сложна политическа организация политически са изостанали назад, и след като в 1879 г. Балканите отново бяха хвърлени в сферата на огъня, какво очакват народностите на Б. п-ов „подир бурята, която ще се разрази скоро между великите сили“? Ще се оставят ли те да станат „пища“ на раздорите, които очакват народите на Б. п-в? Този голям конф-

ликт, който рисува силуета си на политическия хоризонт на съвременна Европа, преди да глътне отделните части на Полуострова, главно Македония, ще си изпрати своите пророци: — „Отворете се врати, предрича Д. Благоев, като древния Исай —, всемирния цар-капитал иде на гости с своята силна армия, с червената свита, с конкуренцията, с експлоатацията, с колективния труд, с смешението на „язиците“ в класовата борба!“

Това *възможно* положение, а то става възможно още повече и затова, защото „финала“ на „международната трагедия“ ще стане на Б. П-ов, — поставя народностите, които населяват тоя полуостров пред *дилемата*: или да достигнат най-високото материално и нравствено развите чрез свободен съюз, чрез съзнателно стремление към колективизма, или да бъдат поробени от всесветския капиталист, което не ще закъснее да се яви дома им — прокобва Д. Благоев, като същински пророк.

Ето защо, идеята за една балканска федерация, като „продукт“ на „човешкия гений“, е една *реална необходимост* за балканските народности. Тя произтича от условията на съвременатa действителност“. *„Народи на Балк. П-ов! Съединете се додето не е късно!“* — надава трегичен по́вик Д. Б. в заключителните редове на същата статия . . .

V.

В брой 21 от 25 май 1885 г. се явиха пак от Д. Б. една уводна статия в „Македонски Глас“ написана на френски—„La Fédération Balkanique et la Macédoine“. След няколко общи положения, които се срещат в разглежданата по-горе статия, Д. Б. минава в тая на *по-практически* разсъждения. Като констатира, че „la socialisation économique parmi les nations europeennes a atteint son point culminant et commence déjà à apparaitre comme un obstacle au developpement matériel et moral de l'humanité“; като

дохожда до наблюдението, че „les nationalités balcaniques dans les conditions actuelles ne peuvent se sauver ni par des tarifs élevés, ni par le système protectionniste en faveur de l'industrie nationale, ni par l'armée permanente", и като вади от тия предпоставки заключението, че *спасението на балканските народи е в балканската федерация*, Д. Б. се пита, при *какви конкретни условия* може да се реализира тая „федерация"?

В „общи черти" (en gros traits), тези условия се свеждат към следното: 1. Балканските народи би трябвало до образуват „des sociétés de production basés sur le travail collectif. 2. Le sol, la production, et ses outils devraient passer dansila pocession des sociétés de production. 3. La production devrait se conformer seulement aux besoins locaux. La concurrence et l'echange contemporain devraient être abolis. 4 Le pouvoir devrait passer aux mains des sociétés de production. Toute société dans ses affaires intérieures serai libre et se gouvernerait elle mème. 5. Les sociétés de production formeraient une ligue, la fédération dont les bases seraient élaborées et modifiées par une assemblée spéciale provisoirement nommée et composée des représentans de chaque société Le pouvoir législatif se trouverait exclusivement entre les mains des sociétés. L'assemblée de la ligue n'exercercerait que le pouvoir exécutif. 6. La jastice serait rendue par des jurés élus".

Ето съществените условия, заключава Д. Благоев, за осъществяването на една балканска федерация. Но тъй като тези „условия", по признанието на Благоев, в днешно време не съществуват нито у един от балканските народи, но от друга страна — федерацията е и полезна, и необходима, той счита за нужно в същото заключение да предупреди тия народи „да се приготвят сериозно за тия условия".

Как се отнесе македонската партия към предложението, към програмата на Благоева за „федерация", която ще спаси *преди всичко* Македония —

неговото собствено отечество — да не стане то „пища" на „царът-капиталист", който иде с целият си кортеж от полиция, оръжия, войска, учени, публицисти и всякая-всячина?!

Като подлагаше на един научен разбор положението на балканските народи след последната война (1877—78), като нарисува пред тези народи картината на тяхното грозно настояще и нерадосно бъдаще, и като им посочи една „цел", от постигането на която зависи тяхното собствено бъдаще, Благоев в същото време посочи, според както ги той разбираше в 1885 г. *средствата* за достигането на тая „цел". Тези средства се криехя в формулата „la vie politique". Те съставляват, така да се каже, неразделна част на „програмата", съдържанието на която читателите знаят, затова освояването им е не по-малко важно, а тяхното *практикуване, упражнение* съставлява в същност и съдържанието на формулата „la vie politique". Тех Д. Б. излага в други 10 точки много *типични и характерни за неговото развитие* и които могат да се сведат към следното: премахване на враждата между градовете и селата; централизиране кредита в ръцете на държавата; организиране на дружествата според принципа на колективизма за експлоатация на земята, горите и обществените гори: премахването на постоянната армия и заместването ѝ с народна милиция; намаление на постоянната армия; народни съдилища; пълна свобода на ученията, свобода на съвеста и култа: светско образование; „възпитаване народа в свободата и независимоста" и пр. Завършвайки тая научна екскурзия из дебрите на балканския въпрос, Д. Благоев още в 1885 г. не забрави да добави, че всичко това трябва да стане така, както той го начертава, защото в края на крайщата . . . *„освобождението на Македония е от един международен иншерес" и „зависи от съчетанието на международните отношения"*.

По-нататък, когато ще се докоснем до политическата деятелност на *бъдащата социалисти-*

ческа партия, ние пак ще се повърнем на повдигнатия от Д. Благоева въпрос за „федерацията"; но нима не е удивително *предричането* на прогонения из Русия студент *за съдбата* на Македония, която беше одушена преди всичко от европейският „капиталист"?! Допустимо ли би било за един биограф да запита, че *ако* съвременицте беха се проникнали *поне от части от здравите мисли*, които съдържаха разсъждения и проектите на Д. Благоев, историята на Балканите би се писала днес с по-други факти? . . .

VI.

Съвременицте на Благоева, обаче, се отнесоха отрицателно към неговите „програми": те ги намериха „несвоевремени", плод на, „чужди теории". Разбира се, всички тия съвременици сами парадираха с „модни теории", сами те се хвалеха, че вярват в традициите на старите български революционери Хр. Ботйов, Л. Каравелов и В. Левски. Но когато стана дума *тия традиции да бъдат продължени* и да не се изпуснат малкото благоприятни местни и международни условия „мечтите" да се превърнат в жива, осезаема действителност, какъвто бе смисъла и на Благоевите статии за „Балканската федерация", съвременицте се указаха по-долу от своята епоха и посрещнаха някои от *реалистичните* мисли на Благоева с насмешка! Така, например, като даде място с пълна готовност на горните оригинални мисли в в. „Македонски Глас", — види се да не бъдат „заблудени" читателите на тоя вестник от старите теории на старите български революционери, редакцията счете за тактично, за полезно и навремено да ги съпроводи с следнята забележка:

„Горещи партизани на спасителната идея за *федерацията* на народите, които населяват Б. П-ов, ние дадохме с удоволствие място на настоящата статия, както и на онази публикувана под същото заглавие в № 17 на нашия вестник. Макар да сме напълно съгласни относително принципа на федецията, с възгледите на автора на тази статия, ние не можем да не забележим, че средствата предлагани от него за осъществяването на тази цел ни изглеждат приложими само в едно бъдаще повече или по-малко отдалечено. Ето защо, ние се ангажираме (обещаваме) да изложим в нашия в-к също нашите възгледи по този въпрос, според които, вярваме, тази голяма идея би могла да се реализира по-скоро".

Но редакцията на в. „Мак. Глас" не изпълни своето обещание: тя не го изпълни не само затова, че въобще по тоя въпрос редакторите на тоя вестник нямаха определен възглед, но защото те твърде много бяха *български* партизани (*не политици*, което не е едно и също нящо), защото бяха загазили много в блатото на българскатя политика. В уводната статия на брой 1 от 2 януари 1835 г., като признаваха, че тяхният орган бил „продукт на справедливото негодуване, което завладало духовете" от „турските свирепства", застъпиха се за прилагането на чл. чл. 23 и 62 от Берлинския договор, в което виждат единствения modus vivendi „за далнейшето съществуване" на българския елемент в Македония; редакцията на в. „М. Глас", следователно, смята да предупреди, че тя ще се бори за една система на управлението в тази страна „по-целесъобразна".

Никой не можа да види, коя бе тая „по-целесъобразна" система. Едно само се разбра и то е, 1-во, че редакторите изразиха в забележката към статиите на Д. Благоев своя *класов предразсъдък*, който заемаше в тяхното съзнание много повече място, отколкото неясното за тях понятие за Балканската федерация и 2-ро, за да прикрият своето отстъпничество от „голямата идея", те формално я приеха по „принцип", т. е. по дипломатически съображения, защото обикновените партизани си служат понякога с „висша дипломация" пред „тълпата", но отрекоха от корен същноста ѝ, като от-

хвърлиха средствата за осъществяването на „федерацията", — предложени от Д. Благоев.

Придобиването „поне на едно порядъчно самоуправление" — ето, в края не крайцата, към каква „формула" се сведе „федерацията" на „Македонски Глас" . . .

VII.

Обаче, за да даде *по-свободно развитие* на своите идеи, Д. Благоев неможеше да се задоволи с сътрудничеството си в един от най-добре редактираните тогава у нас буржуазни вестници, като „Македонски Глас". Колкото и учтиво да беха отворени колоните на тоя лист за младият публицист, в статиите на когото проблесваше преди всичко силен талант, Д. Благоев се виждаше някак стеснен, ограничен. Освен това, той смяташе, че е достатъчно укрепнал, за да издържи сам един журнал, който да отговори и на назрялите нужди на времето. Кои беха тия нужди? — Пропагандата на социализма, такъв, какъвто в тая епоха си го представляваше Д. Благоев. Независимо от това, ако той основа в Петроград една група, която проповедва същият социализм *на работниците*, защо да не направи същото и тука, в България, за пропаганда на социализма между „народа"? Така, още в края на м. май 1885 г. Благоев стигна до решението да предприеме редактирането и издаването на *Журнал „Современний Показател"*, около редакцията на който се оформи *първата социалистическа група* в България.*)

Историята на тоя „журнал" (списание) е кратка, но твърде интересна, затова нека минем веднага

*) Според една версия, освен Д. Благоев, Хр. Благоев, Вела Благоева, Юрдан Иванов, Спиро Гулабчев и др., в тая група са влизали и следните лица (чужденци): П. Л. Лавров, — времено пребиващ в София, — Николай Сергеевич Денисов (Атински), професор в Женевския университет, В. Пекарски, един немец професор в Иенския университет и др.

на нея. Преди всичко нека забележим, че самото списание, от което излезоха три книжки за юни, юли и август, днес е библиографическа редкост и в обществените библиотеки едва ли би се намерило. Ние сме в притежание само на кн. 1 и 2 и усилията ни да намерим 3-тата книжка останаха досега безрезултатни. Затова материал за характеристика *идейното направление* на тоя „журнал" ние ще черпим от кн. 1 и 2 и ония оскъдни дани из кн. 3, които се срещат в някои бележки на Д. Благоев писани около 1906 година.

Първата книжка на журнал „Съвр. Показател" излезе на 1 юний 1885 год. под редакцията на Д. Б. Железов (псевдоним на Д. Благоев), а като „отговорен-редактор" фигурира В. Живкова (Благоева). В „подписката" на последната страница на кориците е казано, че спитанието се издава от „обществото „Разпространение на знанията", което ще каже, че още преди отпечатване 1-та книжка на „Съвр. Показ." проектираната група за пропаганда на социализма (на „знанията") е вече организирана.

Първата книжка на списанието бе посрещната от интелигенцията в България с неочаквано удобрение. От едно писмо изпратено из София в провинцията до един учител (сега покойник), писано на руски език от Г. Белов, редактор на бъдащия в. „Демократ", много добре се вижда това. Писмото е късо, затова ние ще го приведем цяло: — „Здраво Момчилов. — Посылаю Вам 5 экз. Совр. Пок., очен порядочной журнал, издаваемый моей знакомой Живковой, тоже очен порядочной борышей. Стѣсненныя средства редакціи не позволяют пока его расширити потому он выходит маленькой книжкой. О расширеніи этого журнала должен заботиться всякій честный болгарин своей страны. Постарайтесь же Вы с своей стороны привлечь в Редакцію этого журнала людей которые бы могли своими средствами поддержат начатое благородное и весъма для Болгаріи необходимое дѣло. Нельзя

конечно ограничиваться подписной цѣной журн., и кто сколько может, столько пусть дает: кто 50 fr. кто 100, а кто и 1000 или по мѣсячно опредѣленную сумму fr. 30—25. По моему мнѣнію этот журнал очень необходим для молодой Болгарій и его нада поддержать. Постарайтесь. — Деньги внесыте в Редакцію улица 10 авг, 11 №. — Ваш *Бѣловъ*."

Но ако „Съвр. Показател" се посрещна с ентусиазм от прогресивната част на българската интелигенция, не така бе посрещнато това списание от управляющата народно-либерална партия, начело на която стоеше П. Каравелов като м-р председател. Поради това, че в списанието се разглеждаше и положението в Русия, главно, защото се даваха сведения за икономическото положение на тая страна, както и за всички страни в Западна Европа, по заповед от руския агент Кояндер, „отговорния-редактор" на списанието — В. Живкова (Благоева) — учителка в една Софийска девическа гимназия, бе немедлено уволнена. В. „Държавен Вестник" от 1885 г. бр. 64, страница 6-та, има един документ характерен за онова време, защото от него се вижда добре, как се нанесе *първият официален удар на прогресивните идеи в свободна България*. Тоя документ гласи:

„СЪОБЩЕНИЕ

Княжеското правителство, дълбоко възмутено от оскърбителните и враждебни нападения спрямо Русия, които се появиха в журнал „Съвременій Показател", чиито отговорен-редактор е г-жа В. Живкова, която заемаше държавна служба, побърза не само веднага да я уволни от служба, но и да се обърне към руско-имперският дипломатически агент с нота, в която изрази дълбокото си съжаление за дето се е намерило измежду държавните чиновници лице, което си е позволило такива нападения, които не могат да не възбудат искрено негодуване у всеки един българин.—София, 24 юни 1885 година."

Действително, тези официозни и полуофициозни *протести* на официалните представители на България против свободния печат в една свободна страна, бяха *в духът на времето*. Стига да си спомним за митинга, свикан през м. март същата година в София от П. Р. Славейков, един от лидерите на старата народно-либерална партия, на който от името на 2000 софийски граждани бе взета резолюция против редактора на в. „Напред", Г. Кърджиев, за дето той протестира против намесата на Русия в вътрешните работи на Българското княжество и че тая резолюция, начело на същата тълпа, Славейков поднесе на Кояндер, който от своя страна телеграфически предаде на своето правителство —, за да си дадем сметка за състоянието на нашите политически нрави в 1885 година.

За да привършим, обаче, с *епизодичната* страна на отношението на българското „обществено мнение" към новия журнал, нека отбележим тука още един факт: това е една официозна „критика" за „Съвр. Показател" и то за изчезналата кн. 3, която „критика" се появи в в. „Независимост" бр. 6 от 5 септември 1885 год. Иска ли питане, че „критикът" от в. „Независимост" най-напред ще обвини редактора на „Съврем. Показател" в невежество? Всякога и в всички времена обскурантите са започвали с това клише! „Щом прехвърлите 1—2 листа и минете на вътрешното обозрение, казва *анонимният* автор, то вие изеднаж се натъквате пак на онези истини, че редактора на този журнал твърде малко е запознат с политическия строй на нашето общество, условията на които е поставено нашето Княжество и икономическото положение на населението." Това „невежество" у Д. Б. дължи се на две обстоятелства, твърди анонимът: 1-во, на факта, че редакторът на списанието „мери нашите селяни с руски аршин"; той, редакторът на „Съвр. Показател", не е разбрал, че „у нас без разлика са равни пред законите и се ползуват с еднакви правдини" . . . *всички*; 2-ро —

редакторът на „Съвр. Показател“ не разбира българските условия, защото той „мери социализма с заплатата си“. И с един *провокаторски* език, който прави чест на своя автор, анонимът от в. „Независимост“ се провиква: „Ние молим тяхна милост, които се крият зад различни букви и псевдоними, да ни кажат откровено те какви са в София? Чиновници ли са?“. . .

VIII.

Първата книжка на *„Съврем. Показател“* започва с едно „встъпление“, т. е. програмна статия, в която се излага „целта“ на журнала и свършва с „Смес“, т. е. с „обозрението“, което възбуди ненавистта на официалните сфери. Целта на журнала е определена така: „да дадем ред самостоятелни и преводни статии по обществознанието; да популяризираме съвремените теории на обществената наука; да запознаем читателите с виводите на нравствената философия относително человеческата природа и целта на обществения живот; в същото време да развием економическите, обществените и политическите условия, форми и средства, при които може да се въплоти в животът „общественото благо“ — такваз е целта на журнала *„Съвр. Показател“*.

Всеки вижда, колко е неясна, обща и неопределена тая „цел“. Кое е „общественото знание“ и кои са „виводите на нравствената философия“, с които редакцията ще запознава своите читатели? Очевидно, тя остава да се *досещаме* за тия *„знания“* и *„нравствена философия“* и за това редакцията помага на читателя, както с програмната статия, така и с някои *намеци* из другите статии.

„Щастието“ на народите, пише авторът на „встъплението“, зависи от истини много прости по своята същност. Че обществото е по-силно, по-здраво и по-независимо, когато то представлява *съюз* само *от производителни членове*; че задружното владение на земята, на производството и на оръдията съставлява силата и щастието на обществото; че свободата е здравието на народите; че войната е пагубна; че държанието на постоянната войска е тежък товар и нещастие за обществото — това са много прости истини, но за съжаление трябва да признаем, че, благодарение на невежеството человечеството е придобило много рабски предразсъдъци“.

Разбиването на тези „предразсъдъци“ съставлява една от „целите“ на „Съвр. Показател“. След като посочва К. Маркс, който учи, че человечеството никога не си поставя задачи, за решението на които не съществуват материални условия, — че пак по внушение на същия мислител — „съсредоточението на собствеността в ръцете на меншинството, обръщане на болшинството в пролетарият, в армия на труда, лишена от всякаква собственост, принудена да се труди задружно в полза на меншинството“, — че както това, така „политическото, общественото, умственото и нравствено съзнание на работната маса, като едно цяло съсловие, — всичко това съставлява достатъчни материални условия за решение на великата задача, която си е поставило настоящето столетие“, — Д. Благоев открива тая голяма борба с втората статия „Начало на политическата економия“ (по Чернишевски). Д. Благоев е убеден, че без познаването на политико-економическата наука никой неможе в настояще време да се нарече „действително образован“ човек; продължава да развива същата мисъл в всички последующи „обозрения“ и „критики“, в които говори за борбата между *българските работници* и „православно-чорбаджийските инстинкти“, за „стремлението на нашето столетие“, и на стр. 45 редакцията „искрено пожелава на народа си да види *некоя нова партия* с *по-широка програма* и *по-енергически характер*“.

Както забележихме, нямаме на ръка последната, 3-та книжка на „Съвр. Показател“, за да видим, дали в нея има или не изразена по-опреде-

лено „целта“ на списанието. Но от няколкото извадки из кн. I се вижда, че програмата на журнала, ако и да си служи с Маркса, прокарва същите ***отвлечени идеи*** за равенство, свобода и др. п., с които се срещнахме по-горе и с които занапред ще има още да се срещаме. Впрочем, сам главният редактор ни улеснява в критическата оценка на идейното направление на *„Съвр. Показ.“*: „Както се вижда от цитираното, сп. „Съврем. Показател“, като си туряше за цел да популяризира „съвремените теории на обществената наука“, разбираше популяризиране Марксовата историческа теория. . . При все това. . . от гледна точка на марксизма, на научния социализма, не е издържано до край марксически. . .“

Без да разреши задачата, която си бе поставило, без да посигне „целта“, която упорито преследваше, сп. „Съвременен Показател“ падна не под ударите на народно-либералната партия, нито под тези на литературните критици около в. „Независимост“, но под тези на събитията. Скоро настъпи *съединението* и *сръбско-българската война*, поради които 4-тата книжка, материалът за която се набираше в печатницата на Кушлев, неможà да види бял свет: — с нея умря и „Съвременен Показател“.

IX.

Ако си спомнят читателите, в една от хрониките на сл. *„Съвр. Показател“*, Д. Благоев подигна въпросът за образуването на една ***партия*** по-съвремена и по-енергическа. След спирането на списанието, тоя въпрос беше главната тема на разговори и спорове, които ставаха в групата, основана около редакцията на *„Съвр. Показател“*, и до калкото нам е известно, Д. Благоев искаше основаването на една „народна партия“, под която той разбираше — ***работническа,*** в която да господствува „съзнанието на модерното развитие“, както

се изразяваше еднаж, — научния, марксовия социализм. . .

Но не всички членове на групата *„Съврем, Показател“* беха изравнени в своите социалистически схващания: повечето от тях бяха радикали, или радикал-социалисти, които гледаха на въпроса не така, както гледаше на него Д. Благоев. Обаче, идеята зрееше. Събитията от средата на 1885 год. не оставиха личностите, чрез едно дълбоко и свободно проучване на материалното положение на България, да дойдат до формите, в които да се сложи организирането на новата партия и задачите, които има да разрешава, — като се види ***преди всичко*** има или не елементи за нейното изграждане.

През пролетта и лятото на 1885 г. румелийските патриоти трескаво работеха за прйсъединяването на Източна Румелия към Княжеството. „Революционерите“ имаха за своето дело пълното съдействие на Батемберга, на българското правителство в Сев. България и *илюзията*, — един важен елемент в това събитие—на местното тракийско население, което вярваше, че от съединението ще потече мед и масло. . .

През септември 1885 г. съединението стана при една театралност малко симпатична, която издаваше у нейните актьори малки глави с ограничени схващания. . .

Както и да е, след като българското население се понарадва на първия акт на „траги-комедията“, пред него бе вдигната завесата, за да присътствува на втория акт, в който аван-сцената не се осветляваше с бенгалски огън и увеселителни ракети, както на 6-и септември, тъй като действието произлизаше окололо Сливница и Драгоман. . .

Сръбско-българската война, обаче, която посея повече вражда между двата народа, докара и друг един резултат: тя внесе още по-голям хаос в политическото положение на България, между нейните партии и политически групи, които сега

се нахвърляха една против друга с всичката жестокост на диви зверове. Войната прибули всичко това, което беше започнало да се извършва в живота, но котерийните борби, които незабавно се проявиха, доказваха на по-далновидните, че *социалните промени* в България са настъпили и затова пред страната се разкриват перспективи за нови борби.

Това състояние в България бе разбрано най-напред от групата „*Съврем. Показател*", главно от Д. Благоева. Но за разлика от другите членове на групата той много добре разбираше, че материалните условия за основаването на нова, *революционна* партия не са назрели *напълно* и че *задачата на социалиста в дадения момент е — да пропагандва своите идеи между народа*. . . „Вобщество, дето няма други активни сили, които да се борят против старото и гнилото, казваше по това време Д. Благоев, — там трябва да се развива само революционното знаме, като вика под него всички други и организува обществена партия най-прогресивна и активна. В общество, дето има други активни сили, които се борят с старото, там революционерите тъй също се борят против общия враг, но всякоя партия под своето знаме и за своите идеали. . ."

Благоев говореше така *по аналогия* на Карл Маркса от 1844—1848 година.

Очевидно, в България нямаше още „сила", която да се бори „със старото", но нямаше и достатъчно елементи, от които да се образува такава сила. Винаги хладнокръвен и дълбок критик, Д. Благоев спокойно очакваше икономическото развитие да създаде тия елементи. Но неговите другари, понетърпеливи от него, избързаха, основаха „партията" с „един Централен комитет", и предприеха *не без негово предварително удобрение* в. „Демократ", който и с самото си име възбуди низмените чувства на низмените партизани против Д. Благоева. Още в средата на 1885 год. Д. Б. опита враждата на литературните крикуни.

Какво представляваше в. „Демократ" и какво е участието на Д. Благоева в него?

Нека предварително забележим, че напразно по-късно Д. Благоев се „срамуваше" от участието си в в. „Демократ" и се мъчеше да го сведе до нула. Напротив, Д. Б. взе голямо участие в това дело — то е негово, чрез него той изложи *минималната* част от своята петроградска „програма", която, както ще се види, не беше без значение за нашия съвремен живот. Освен това, и самия вестник, с своята научна и обективна критика на съществующите партии, упражни известно влияние върху последните, колкото кратковремено да беше неговото съществуване.

Първият брой на в. „Демократ" излезе на 25.II. 1886 год. и първата уводна статия бе написана лично от Д. Благоева; в нея е дадена *програмата на вестника*. Ако е верно, че Благоев *е накарал* от групата, по-право от нейния „Ц. К." да напише и обоснове тая „програма", и в такъв случай трябва да се признае, че тя в *научно*, *литературно* и *политическо* отношение прави чест на своя автор. В *научно отношение* затова, че, ако и в един вестник, който неможе да се нарече собствен негов, Благоев не се отрече от оня светоглед, който си беше изработил до тогава: тук, в тая статия все пак си е пробил път *марксическият елемент*, с тази разлика, че в статията много слабо се загатва за *класова* борба. В *литературно отношение* програмната статия на Д. Б. се излъчва от всичкия друг материял поместен в вестника; — и по стил, и по логическо развитие, и по дълбочина на прокараните мисли, тая статия остава характерна за епохата, в която е писана. В *политическо отношение*, тя надмина всички очаквания на съвременниците, защото нито един български публицист преди Д. Благоева не постави в българската журналистика въпросите, с които я занима сега той.

Статията е много дълга, тя обхваща пълни две голями страници и минава на третата, за да можем ние да я дадем тука цяла и да удовлетворим любопитството на читателя. Но понеже ние не пишем за любопитство, затова ще предадем само заключението на автора, от което и ние, и читателт еднакво ще имаме нужда. Прочее, след дълъг исторически и критически преглед на миналото, Д. Б. стига да определи „програмата на Демократическата партия" в следните 12 „пункта:"

1. Пълна политическа свобода, неприкосновеност на личноста и жилището му, свобода на печата, събранията, словото и съвеста. — 2. Децентрализация на власта и общинно самоуправление на окръжията и общините. — 3. Приложение на изборното право към общиното самоуправление. В този дух изменение на Конституцията. — 4. Реформи в съдопроизводството и демократически начала с изборни присяжни заседатели. — 5. Реформи в бюджета и употребление по-голямата част от прихода за народно образование и отваряне на народен университет. — 6. Пълна свобода на промишлеността и търговията. — 7. Организация на държавния кредит за уреждането на народния труд: на занаятите и земледелческите общини в форма най-изгодна за обществото и съгласно потребностите му. — 8. Организация на държавните складове, в които еснафите и земледелците могат да продават своите произведения и да доставят на обществото здрави и ефтини предмети. — 9. Данъчни реформи. — 10. Нареждането на народната и обществената медицина. — 11. Обединение на българите помежду си и обединение с съседните прогресирующи народи. — 12. Миролюбиви отношения с другите държави и в особност в политиката с Русия".

„Такава е, заключава Д. Б., програмата на демократическата партия. Настоящият орган служи за подробното развитие и разпространение на програмата в теоретическо и практическо отнсшения"

И на край, авторът призовава „под знамето на българската демокрация „всяки искрен българин, който съчувствува на нашата програма".

Обаче, искреноста не е цвете за мирисане в едно общество, корумпирано от политическите страсти и оплуло в невежество.

Позивът за образуването на новата партия и нейната „програма" се посрещнаха с злост от в. „Независимост", главно от З. Стоянова. Той не се докосна до научната част на програмата — с изключение на една бегла забележка, че „стачките" и др. са „химери",— защото изобщо Захари Стоянов не беше подготвен за научни спорове. Захари Стоянов беше самоук и едно даровито невежество. Липсата на каквато и да е научна основа в неговото развитие правеше го лек, лекомислен, повръхностен и арогантен. Ето защо, той се нахвърля и върху Беловата демокрация, и върху Д. Благоев, когото държи отговорен, за дето е хвърлил камък в жабешкото блато, и то с епитети, които и днес дигат възмущение у всяки честен и искрен човек.

Най-напред нека се запитаме, кой беше Г. Белов и плоскостите на З. Стоянов и др. покриваха ли живота на тоя човек?

Г. Белов, редакторът на в. „Демократ", не беше една съвсем незначителна за времето си личност, както искаха да го представят неговите заинтересовани противници. Роден в Сливен на 1851 г. Белов завърши своята шумна кариера в риск и опозиция почти на всички политически режими в България. Още на млади години Белов се увлече в българското революционно движение (той се учи в Русия през 60-те години!) и само една случайност — неговото малолетие — не му позволи да вземе участие в предприятието на Хаджи Димитра и Стефан Караджата (1868). По-късно, след като свърши висшата академия за инженери в Петроград, Белов взе деятелно участие в всички политически събития, от 1881—1886 г., участвуваше в

списването на в. „Търновска Конституция“ и заедно с по-малкия си брат Ст. Белов, е един от виновниците за детронирането на Александр Батемберга. Като инженер, на Г. Белова се дължи постройката на железнопътната линия Бердянск — Полтава в Южна Русия, на линията София—Сливница—Драгоман у нас, както и превръщането на *стария турски конак* в София в княжески дворец с всичките му приспособления за една царска къща. *Либерал* в началото на своята политическа кариера, и Софийски представител (делегат) на Русенския събор в 1883 год. за възстановяване на Конституцията, Г. Белов напусна Д. Цанкова и П. Каравелова, след като те измениха на принципите на либерализма, и под влиянието на Д. Благоева, обяви се за техен враг и *краен демократ републиканец*. Той умре в София (1909 г.), а неговите близки отнесоха тленните му останки в Сливен — неговия роден град.

Такъв беше човекът, комуто Д. Благоев даде непосилна помощ в една недостатъчно ориентирана и неравна политическа борба и който, от своя страна, заедно с брата си Ст. Белова, помогнаха материално Д. Благоеву да нанесе няколко предварителни удара на българската реакция и малко научна светлина в българския политически мрак.

Както забележихме, 1-вият брой на редактирания от Г. Белова в. „Демократ“ излезе на 25 февруарий. С дата 3 март в. „Търновска Конституция“ напечати едно антрефиле, в което подхвърли интригата, че на 2 март, по случай възцаряването на руския император, между другите, и „членовете на Беловата *социал-демократическа* партия подала на управляющия руското агенство в София от името на българския народ едно прошение, в което молят рус. импер. да избави България от сегашното несносно положение и да я вземе под своя протекторат. Прошението било поднесено от особена депутация.

Редакцията на в. „Демократ“ опроверга тая измислица и то в самия в. „Търн. Конст.“ Опровержението бе подписано от Г. Белова, „за редакцията на в. „*Демократ*“. Като бележи, че „членовете на *Беловата социал*-демократическа партия“, т. е. че на знамето на Българската Демокрация е написано не поклонение на коя и да е личност и въвеждането ù в идол, че за това Дем. Партия неможе да се „олицетворява“ в едно лице; че в. „Т. К.“ е прибързал да прикачи на „Дем. П.“ епитета „социал“, авторът на опровержението продължава: „ . . . Българската Демокрация има в София само един Ц. К., от членовете на когото никой не е ходил на 2 того в руското агенство... Ако редакторите на в. „Т. К.“ не побързат да направят опровержение на тази тяхна дърта лъжа в най-близкия си брой, то редакцията на в. „Дем.“ ще бъде принудена да ги тегли в съд за публикуваната от тях клевета“ . . .

Разбира се, нито редакторите на „Т. К.“, нито тия на в. „Независимост“, които бяха едни и същи, не взеха бележка от това опровержение: напротив, те се почувствуваха раздразнени от него и затова удвоиха своите нападки, винаги имайки за прицелна точка Д. Благоева. В своето озлобление те отидоха до там, че откриваха авторите на статиите поместени в „Демократ“, назоваваха Благоева с собственото му име, без да бе сложил дотогава цялото си име под някоя статия в „Демократ“ или другаде, с очевидното намерение да правят *донос* пред власта. Преди да им отговори Д. Благоев се опита да култивира дух на благоразумие и лоялност у своите литературни противници, затова ги посъветва да прочетат оная „малка забележка“ от Н. А Добролюбова, с която младият руски критик четеше лекции по „литературните приличия“ и правеше упрек на М. Драгоманова, за дето той беше разкрил навремето един от неговите псевдоними.

Но и тая благонамереност на Благоева зле се протълкува от З. Стоянова и С-ие: тоя излезе с един

фейлетон озаглавен „Демократи с камбана на глава и с самовар в ръце“, което извади Д. Благоева из нетърпение.

Между другото, с един провокаторски тон изобличителен и за морала и за умственото развитие на З. Стоянова, в казания подлистник, под заглавието на който между скобки стоеше фразата „посвещава се на социалиста-реакционер Д. Благоев“, — четем следното *полицейско* предупреждение: „Ние съветваме нашите приятели и единомишленици да стъпчат под краката си вестник „Демократ“, да се не увлекат по неговото название. Той е орган на камшика и на камбаната“...

Димитр Благоев
1886 г.

След това предизвикателство и като имаше пред вид „обществената роля“, която З. Стоянов играеше било като човек на *камшика*, т. е. близък на власта, или като бивш революционер, — на Д. Благоева се налагаше да отговори и той отговори на своите клеветници. Той отговори с брошурата „*Нашите апостоли*“, която ми богла да

носи и следното заглавие: „търколило се гърнето, та си намерило похлупак!“ Тя представлява и *първата победа* на Д. Благоева в областа на литературната полемика, макар силата, с която имаше да води борба, да не му беше равна.

X.

Когато днес проучваме отново памфлетната литература през 80-те години, и главно, памфлетите на З. Стоянова, ние се удивляваме, как е могъл Благоев да се увлече в една разпра с лице, което не само не е имало понятие от литературно приличие, но не е представлявало нищо друго, освен една обикновена чамова дъска, както сам З. Стоянов се изразяваше за един свой политически противник. Колкото и да парадираше с своето минало, както и с имената на старите български революционери, З. Стоянов нито можа да ги разбере, нито можа да продължи тяхната деятелност, което стана само в лицето на Д. Благоева. З. Стоянов, обаче, покрай невежеството си, имаше една колосална памет, дар към словото и порнографията. Освен това той беше една импулзивна и борческа натура. Но при липсата на духовно развитие, всички други качества у З. Стоянов бяха извратени, ето защо този деградиран ангел, се прояви на политическото поприще като хулиган на перото, който си позволи да оплюе всичко и всички. Сам З. Стоянов в увлечението си понякога даваше вид на честен борец и човек на принципите. В брошурата „*Не му беше времето*“ З. Стоянов титолуваше с епитета *шпиони* всички ония, които защищават „силните и великите“, които стават „адвокати“ на онези „богопомазаници“, които имат милиони войска, хиляди топове, които бесят и колят, на които думата е закон; такива субекти „са граждани само тогава, когато се намерат в полицейския участък“. В брошурата „*Коронованите нихилисти в България*“ З. Стоянов е за „Балканско Дунавска или Източна конфедерация“, та дори за „република“;

но в същото време той предпочита австрийската окупация пред руската („*Не му беше времето*“) и не намира думи, с които да охули всички, които са против княз Александр Батемберг, — тоя „сливнешки герой“ способен да „издигне българската корона така благородно, славно и патриотически“ („*Коронованите нихилисти*“). В своята мания З. Стоянов отиваше до там, че влизаше в лична полемика и с . . . Императора! („*Корон. нихилисти*“).

При тия непоносими противоречия — нещо обикновено за всяки неустановен и с слаба духовна култура човек —, противоречия, които издаваха съвсем слабото умствено равнище на З. Стоянов, — Д. Благоеву, разбира се, не беше мъчно да се справи с своя противник. Като знаеше всичко това, Д. Благоев трябваше да определи преди всичко целта на своята брошура—отговор на З. Стоянов: тая цел е „да изобличи босотата на г. С. и да отвори очите на доверчивите хорица, които сляпо вярват в апостолското му призвание“. И наистина, Д. Б. улавя своя противник на най-слабото място. За да докаже един човек революционер ли е или не (тъй като З. Стоянов бе си позволил да нарече Д. Б. социалист-реакционер!), т. е. дали той служи на прогреса или не, Д. Б. трябваше да отговори на въпроса „що е прогрес“? Този въпрос З. Стоянов никога в живота си не бе си задавал. Д. Б., напротив, го поставя и му даде надлежния отговор. Що е прогрес и от какво той зависи? —пита се Д. Б.? „Прогреса на человечеството е плод на ред противоречия, казва Д. Б., логическото развитие на което съставлява постояния прогрес на историята, положителен резултат на който се явява прогреса“. Като тръгва от тази основна гледна точка в своята брошура, Д. Б. стига до заключението, че прогресът постигнат от края на XVIII ст. до наши дни, се превръща в регрес, че „учрежденията“, които са се изработили в историческия процес, дохожда време да станат от полезни— вредни, и че само оня може да бъде революционер, който върви с прогреса и се бори за форми не овехтяли, не излязли из употребление, но форми прогресивни. По настоящем, под разни форми господствува „цар-капитал“ и всеки, който се помирява с неговите „учреждения“, е против прогреса, той не е революционер, но реакционер. Такъв в същност е Захари Стоянов с своята нахална компания. Посочените няколко факта из двете брошури на последния достатъчно илюстрират мисълта на Д. Благоева.

Но З. Стоянов и неговите приятели много злоупотребяваха и с идеята за *Съединението*. „Против идеята за съединението на два „братски народа“, казва Д. Б., уверени сме, надали ще се намери българин, който да бъде против. Да се съединят българите от трите части на нашето Отечество България, Тракия и Македония счита се от всички необходимо, и таквоз желание от страна на българите, разбира се, е съвършено естествено. Но въпроса се състои в това именно, кой какво съединение иска, при какви условия съединение и при помоща на какви средства? “ Има един вид съединение, продължава Д. Б., което излиза в вид на шовинистическа песня: „бой, бой, искаме бой“! и свършва с превземането на Цариград, завладяването на Егейското море и хегемонията на Б. П-ов. „Развития публицист и истинския революционер“ за такъв идеал не дава и счупена пара; за него съюза е тогава разумен, когато се основава на такваз обществена и политическа наредби, при които хората, които съставляват този съюз, се ползуват с широка свобода и независимост. С други думи, за революционера в основата на идеала за съединението лежи принципа на *демократическия съюз и крайната свобода на Швейцария и Америка*“.

Но такова ли е съединението, което се постигна и какво е съединението, което трябва да иска самия народ? За да постави последния въпрос, на Благоев дава повод *резултата* от съединението

извършено през м. септември 1885 год. Съединение от 1885 г. обремени масата, защото то е извършено от кн. Батемберга за своя лична полза; то не е съединението, което иска народа. „Българският народ *трябва* да иска *пълно съединение, но при такъв едно обществено и политическо устройство*, при което да може да се развива разумно, без излишни мъки, без да храни с кръв и пот стотина хиляди паразити. Той трябва да възстане като един човек за освобождението си не само от зависимоста на Турция, но и от солдатщината, казармщината, полицейщината, бюрократизма и зависимоста от правителството и *да се съедини с братята си на началата на самоуправлението на началата на демократическата федерация*"...

Такива са в главни черти научните опровержения които Д. Благоев дале на своите врагове, главно, на своите клеветници, защото през целия си литературен и обществен живот Благоев нямаше врагове, а само. . . клеветници! И когато тия последните видяха всичката си босота, когато острата и аргументирана критика на руския студент ги изобличи в кръгло невежество, в пълно неразбиране *азбуката* на политическото знание, те се помъчиха *времено* да скрият злобата си (—тая злоба ще се прояви и в 1887 г.!)—и си послужиха с една „духовитост", за да направи ударите на Благоева попоносими за тяхната плешива глава, отколкото да постигнат някой друг резултат. Д. Ризов, — интимният другар на З. Стоянова, бе казал, че Д. Благоев скоро ще отиде по „правия път", т. е. при тях. На тая интрига Д. Благоев отговори с познатите думи: „не сяду я на съвѣтѣ злых и нечестивых и с подлецами не пребуду, а примкну к свободным и окружим олтар бога нашего."

На своя „бог" и пред своя „олтар" Д. Благоев служи от първия до последния ден на своята обществено-литературна деятелност.

ГЛАВА ЧЕТВЪРТА

Преходно време

От 1886 до 1890 г. — Критическа оценка на периода 1885—1886 г. — Идейното значение на изнесените до сега документи. — Как да се обяснят *колебанията* у Д. Благоева. — Борбата между дребнобуржуазните идеи, народничеството и марксизмът у Д. Б. — Луи Блан, Ф. Ласал или Карл Маркс? — Д. Б. прави първите стъпки за пропаганда на социализма в България. — Малко предистория. — Д. Б. в Шумен и Видин. — Пак интриги — „Вестник на Учителското Дружество" — Още колебания. — Влиянието на Женева и края на кризата у Д. Благоев.

I.

Ако внимателно се проучат материалите, които дадохме в миналата глава, ще се види, че в тях няма оня „целостен социалистически светоглед", за който ни говори Д. Благоев. Напротив, тоя светоглед не само не е социалистически, но той е непълен и което е още по-важно, той представлява една смес от най-противоречиви възгледи и понятия, които още в 80-те години се намираха в непримирима борба. Най-напред може да се отбележи това, че Д. Благоев беше изпитал влиянието на българската предосвободителна революционна литература, създадена от Л. Каравелов и Хр. Ботйов, която той следеше внимателно като ученик в Цариград и Ст.-Загора. В първите години на неговото развитие, това влияние беше толкова голямо, щото дълго време след Освобождението, Д. Благоев хранеше дълбока почит към бившите български революционери и нящо повече — той се опита на няколко пъти *да продължи* пропагандата на някои от тяхните идеи в началото на своята

обществено-литературна дейтелност. В статиите на Благоева от тая епоха, особено в тия по Балканския въпрос, както и в тия с полемически характер, това влияние е толкова очевидно, че биха могли да се приведат даже отделни думи и фрази заети било от Л. Каравелов, или от Хр. Ботйов.

Но ако *идейната подкладка* в умственото развитие на Д. Благоев може да се търси у старите български революционери, то още по-нуждно е да се забележи, че *тя не съставлява цялото развитие*, даже половината от развитието на Д. Благоев през епохата, която ни занимава сега. Това ни доказват горните материали. Впрочем, тия материали не са всичко, което ни оставиха 1885—1886 г. Читателът вече знае, че главно върху Д. Благоев падна грижата да изработи „програмата" на своята социалистическа група в Петроград, което той направи. Каква беше тая „програма" и где е нейната *ахилесова пета*?

Оригиналният текст на тоя исторически документ не е запазен; от него има нещо като *копие*, възстановено по-вече *на памет* много по-късно и като така, разбирането на тоя документ е невъзможно без приведените по-горе документи: само в отношение към тия последните, „петроградската програма" получава своето истинско осветление. Тази програма се яви в приложенията към Туновата книга „*Истор. на рев. движ. в Русия*", която по понятни съображения ще цитираме и ние в настоящата книга. Тая програма е разделена на две части: част I „*Крайни цели*" и част II „*Средства*":

I. **Крайни цели:** 1. Предаване на земята, фабриките, работилниците, оръдията за производство, т. е. машините и пр., в ръцете на работнишки дружества. — 2. Преобръщане на труда, земята, фабриките и работилниците в обществена ссбственост. 3. Предаване държавата в ръцете на народа. — 4. Пълна свобода за разпространение на знанията и за преподаването, свобода на печата, словото и съвеста. 5. Безплатно и достъпно за всички образование.—7. Международен съюз за подържане солидарноста между всички народи.

II. **Средства** 1. Широко изборно право за двата пола. 2. Общинско самоуправление. 3. Пълна свобода в преподаване науките и изкуствата, в разпространение на знанието, свобода на словото, на печата, на религията. 4 Унищожаване на религиозното възпитание в училищата и предоставянето му на семейството. 5. Организация на задължително и безплатно образование, основано върху духа на обществените и граждански длъжности. 6. Унищожение на постоянната армия и организиране на народна милиция. 7. Намаление числото на чиновниците и организация на изборна общинска служба. 8. Заменяване съвременните съдилища с съдилища с изборни заседатели. 9. Съединение на земледелския труд с промишления. 10. Централизиране на кредита в ръцете на държавата и неговото употребяване за организиране на народния труд и на народното производство върху колективни начала. 11. Организиране на дружества за експлоатиране върху колективни начала на обществените земи, планинските богатства и оръдията за производство.

II.

Сам авторът на горния документ, Д. Благоев, бележи, че първоначално „програмата" била публикувана в сп. „Съвр. Показател". Ние предполагаме, че тя е публикувана в 3 книжка на това списание. Обаче, като се направи едно сравнение с „програмата" на в. „Демократ", а така също и с „програмата" на „народника" публикувана в кн. 2 на „Съвр. Показател",*) излиза, че в *главните си*

*) Програма на *народника*: „1. Широка политическа свобода: свобода на печата, словото, съвеста и вероизповеданието; свобода на преподаванията науката и знанията. — 2. Применение на изборното начало към общиното самоуправление. — 3. Съкращение на чиновничеството. Провеждане изборната служба в всяко отношение. — 5. Организация на народното образование на началата, които ще възпитат действителни граждани и изключване религиозното възпитание из школата. 6. Външна политика, която се стреми към международната солидарност.—*Икономически*: 1. Съзнателно стремление към организация на народния труд в колективни форми в състава на които влизат не само земледелието, но и дребните производства. — 2. Организация на държавния кредит в полза на общините. — 3. Организация на държ вни складове за продуктите на дребното производство. — 4. Организация на колективни начала експлоатацията на обществените земи, пасбища, гори и др. — 5. Прогресивно подходен налог. — 6. Ограждане на народа от експлоатация, в каквато форма и да била" (сп. „*Съвр. Показател*" кн. 2).

очертания, тая програма е препис и комбинация от тия две програми, при някои съществени *допълнения* от по-сетнешна редакция. Първо, и в трите програми общият, *народническият дух* преобладава. Второ, *максималната част* („крайните цели") на горната програма до голяма степен са пропити от социализма на някои утописти, с които Д. Благоев бе се запознал още в Русия. Когато Д. Благоев обоснова програмата на в. „Демократ", той разсъждаваше като *начинаещ* марксист. Тогава той се мъчеше да улови „естествените свойства на нашия вътрешен живот". По примера на Хр. Ботйов и неговите учители, Д. Благоев намираше тия „свойства" в демократичетките устои на българския народ и най-вече в демократическия характер на българската държава. Далеч да определи или подчини тоя характер на съществуващите отношения и господствущ начин на производството, Благоев го отнасяше към едно бъдаще състояние, което вече в негово време — и като съди по *аналогия* с положението в западна Европа — е установило или *намерило* своя „естествен закон". „Човечеството, казва той, се развива по известни естествени закони и щом то стъпи в естествения закон от своето развитие, да го спре нищо не може. Съвременното човечество без всяко съмнение крачи по пътя на демократизма в съвременния и научен смисъл на думата". Доказателство за това, служи ни *най-новата история* на европейските народи.

Всеки, който познава от малко-малко *историята на марксизма*, ще види в горния цитат из уводната (програмна) статия на в. „Демократ" влиянието на „Капиталът".

Но когато Благоев стига до тия научни положения, които изработи марксизма и ставаха господствующи в науката, той, Д. Благоев, говори за „демократическия принцип в съвременния му смисъл и вкоренението му в съзнанието на нашия народ". Той вади „съвременния демократически принцип" не от „естествения закон" на *съществующето развитие*, но го разглежда, като „механически резултатъ от нашето минало".

Този, така да кажем, *дуализъм* в логическите предпоставки на трите „програми" (1885—1886 г.), е характерен, той господствува до надвечерието на 90-те години в светогледа на Д. Благоева: той най-добре се вижда в въпросните програми. И в трите преобладава системата на „държавния социализм", влиянието на Луи Блана, дори това на неговия предшедственик Сен-Симона, както и това на Ф. Лисаля. Впрочем, ако Благоев и сам да говори, че освен влиянието на Маркса през 80-те години, той изпитал над себе си влиянието и на Ласаля, ние трябва сега да го допълним, като кажем, че той не беше изпитал от Ласаля едно целостно и благотворно влияние. Защото, великата *историческа заслуга* на Ласаля към немското работническо движение, състои не в това, че той му препоръчваше „държавен социализм", а в това, че той, по сполучливого определение на Плеханов, превърна работническата класа от опашка на либералната буржуазия в самостоятелна политическа партия. *Тази страна* най-значителна и най-важна за Ласалиянството от гледна точка историческа, Благоев не усвои в 1830—1885 г. Но той усвои от него тъкмо оная страна, която беше най-много критикувана от Маркса в неговото прочуто писмо по Готската програма, т. е. Д. Б. усвои от Ласаля слабите страни в неговите съчинения. И би било едно опущение недостойно за Д. Благоева, ако не забележим тук, че този факт днес прави голямо впечатление. Не само К. Маркс в току що споменатото писмо, но 4-5 години след него, *в 1878 година и преди да рухнат всичките илюзии на старите руски революционни организации*, П. Б. Аксеррод, един от основателите на руската партия, с едри букви подчерта *същите слаби места* в произведенията на Ласаля.

Най-блескавата кариера на Ласаля съвпада с епохата на I-ия Интернационал. В 1862 — 63 г. Ласал

написа „*Програмата на работниците*“, която създаде епоха в историята на немското работническо движение. Но в тази „програма“, казваше Акселрод, преувеличавайки значението на избирателното право, „като основно оръдие за освобождението на работниците“, Ласал стесняваше „съдържанието на пропагндата до крайна степен“, първо, и второ — обезсиляше „важноста и необходимоста от интернационалния характер на работническото движение“ (ср. „*Община*“ 1878 г. № 1). Тази грешка Ласал допусна, защото той „не в достатъчна степен усвои основния принцип на „Интернационала“ — „освобождението на работниците е дело на самите работници“. Обяснимо става сега признанието, което прави и петроградския студент, че и социалистическият преврат неговата група си го представлявала „по Ласаля“, т. е. чрез работнически асоциации субсидирани от държавата, но не че до тоя преврат може да се стигне по пътя на класовата политическа борба.

Обаче и това не е всичко.

III.

В руската обществена мисъл, под влиянието на която попадна в края на 70-те и началото на 80-те години на миналия век Д. Благоев, господствуваше не само ласалиянството, — то дойде покъсно; в това време господствуваше *утопическият социализм*, — учението на френските социалисти от първата половина на XIX ст., което всецело се наложи в едно от знаменитите произведения на Н. Г. Чернишевски, — романът „*Что дѣлать?*“, и на второ място *бокунизмът* и *лавризмът*, които не са нищо друго, освен един особен вид *идеализм* извратен (суфистициран) от марксизма. . .

В *петроградската програма*, освен принципната ѝ част, — непълна и недостатъчно прецизна, в която са изразени „крайните цели“ на бъдещата партия, има и втора, *минимална част*. И в „програмата“ от 1886 г. на в. „Демократ“ се говори за

една минимална програма. *Общото* в тия две части на двете програми е влиянието не само на Ласаля, но и това на Луи Блана и Шарл Фурие.

За каква „свобода на промишлеността и търговията“ може да се говори в *буржуазното* общество? Ако това е „свободата“, за която ни говори XIX век с цялата си *история*; ако това е и „свободата“, за която ни говори *новаша наука*, т. е. научния социализм, в такъв случай Д. Благоев изпада в противоречие с едно свое мнение, което изрази през 1885 г., *с слабото ехо* от което ще заглъхне чак в началото на 1891 година, мнение, което той повтори и в научното обоснование програмата на в. „Демократ“.

Като даде в. „Съвр. Показател“ място на статията „*Защо няма щастие и как то може да се достигне?*“ в забележка към нея Д. Б. пише:

„Не считаме за безполезно да се запознае нашата публика с положението на *пролетарията*, ако и да няма у нас пролетарият, както ни забележиха някои наши литератори, няма ни фабрики, ни капиталисти, ни работническо съсловие. Но това не значи, че ний сме осигурени от нашествието им; следователно, трябва да се запознаем с това *зло*, за да не ни намери в детинска наивност. Ний трябва да сме готови да го посрещнем, като неизбежно зло, което рано или късно ще доде на главата ни, защото никой не си туря за задача да огради нашия народ от него *и да сме готови да го изгоним*. Ний не казваме, че имено такова е положението на нашия работник, макар да не е подобро за сега, но нас занимава още неговата бъдъщност. И по-добре тя да го не връхлетя. Неродната пословица казва: бай ми, бабо, да не ме среща мечка. . . А мечката е близу вече при вратата. Всичко на това спомага“.

От тая малко дълга забележка, читателя вижда, че „мечката“, т. е. новото капиталистическо развитие, „естествения закон на развитието“ с неизбежния си „продукт“ — пролетарията, тропа на

българските врата, той иде. Това е в духът на новото време. Но то е „зло", наистина неизбежно „зло", а щом като е такова, значи то ще настъпи пак с силата, с неотразимоста на „естествения закон", който го поражда. Тогава какъв смисъл има да се „ограждаме" от него и как ще можем да го „изгоним"?

Все в същата книжка на „Съвр. Показател", като изучаваше настоящето положение на народа и го намираше плачевно, Д. Б. даде, както знаем, една програма, която той нарече *програма на народника* или *програма на народната партия*. Като исторически документ, ние нарочно я поместихме под линия, за да може читателя сам да я съпостави с „програмите" цитирани в текста. Но забележително е, че като я свършва, Д. Б. прави под нея следнето енергическо заключение: „Такава е програмата на народника. Ако една партия не тури тези задачи в изпълнение, то значи, че тя не е народна и си играе с либерализма.—Нашия журнал тъй разбира задачите на една народна партия"... А това е така и трябва да бъде така, според Д. Б., защото „само онази партия у нас е прогресивна, която действително достига демократизация на нашия живот". Последнята („демократизацията") е възможна да се постигне, когато се попречи на неизбежното зло"! . . . А за да се постигне последнето, нуждно е да се проведат в живота максималните и минимални начала, изразени в трите програма, както се досяща проницателния читател, чрез „демократическия съюз както в Швейцария и Америка"! . . .

IV.

Както се е убедил читателя — следейки дотук заедно с нас *зигзагите* на Благоевото развитие,— *един ценен принос за историята на идеите в България* съставляват внесените от Благоева в нашата политическа наука *идеи* за „държавния кредит", за „организацията на народния труд", формирането

(организирането) на „държавни складове" за продуктите на дребното производство — земледелческо и занаятчийско, и пр.

Тези *практически реформи* не предлагаше ли нашият непрактичен студент с цел да се предотврати „неизбежното зло", предварително да се убие „мечката"?

Дребноборжуазния, утопическия или ненаучен социализм, от който дойдоха горните и много други програмни начала, имаше страх от *стачките* на работниците. За да се избегнат те, утопистите мислеха, че е нуждно *да се помири труда* с *капитала*. Цял спор се създаде през средата на миналото столетие по тоя въпрос и, напр., класически ще остане в това отношение двубоя между Бастиа и Прудон.

В същото време (1848—1850) и Луи Блан искаше да се „гарантира" на работника „правото да живее чрез работа", т. е. „правото" му да умира от капиталистическата експлоатация! „Ние искаме работата да бъде организирана така, щото мизерията да бъде унищожена. . . Ние искаме това, за да може най-сетне душата на народа, неговата душа — разбирате ли? — да не остане стеснена и провалена под тиранията на нещата!" Като всички утописти, които чертаеха гениални планове за бъдещето социалистическо общество, и Луи Блан видя една крачка към това велико бъдаще в необходимоста веднага да се създаде едно „министерство на труда", което, разбира се, ще има за главна обязаност de publier le plan d'une vaste réforme sosiale. И след този „план", след като *държавата, такава, каквато си е,* се споразумее и уреди с едрите собственици (идея — заета от Сен-Симона) въпросът за фабриките и работилниците, тя ще се обърне към работниците, и ще им каже: идете и работете от сега нататък като същински братя! За останалото не се грижете! . . .

Това е предложението на Луи Блана, което засяга *индустрията*. Но за *земледелието?* „Систе-

мата", „теорията", както сам той я нарича, на Louis Blan'a, препоръчва асоциацията, сдружаването, колективитета. Всички социалисти, казва Луи Блан, като започнем от Фурие, Виктор Консидеран, Пиер Леру, Видал, Пекьор, Кабе и Вилегарден, споделят тая „система", каквито и да са различията в тяхните формули или икономически възрения! . .

Но „правото на работа" допуска ли право на стачка? Отговорът на тоя въпрос е тясно свързан с въпроса за *политическата способност на работническата класа*, към който въпрос утопическият социализм се отнасяше *въобще отрицателно.*

На едно място в своите съчинения, Луи Блан казва, че XIX в. ще бъде кръстен *век на социализма.* Неговото пророкуване не се сбъдна; защото ако изхождаме от гледището на френския писател, по-справедливо би било да се каже, че XIX в. остана век на дребноборжуазните и утопически „комбинации" (combinaisons — дума на същия автор), с които се искаше *подобрението на съществуващото боржуазно общество.* Към това *подобрение* водеха панацеите на така наречения „държавен социализм", организиране на държавен кредит, складове за сурови материали и др. п., за които в Германия потроши много сили Шулце-Делич и които, наистина, срещнаха силен отпор у Ласаля, за да ги замени сам той с . . асоциации подкрепени пак от държавата. . . .

V.

Всички на пръв поглед странни и необясними *колебания* в мисълта на Д. Благоева, обясняват се с неразвитите условия, в които той израстна, както и с *влиянието или господството в кръжоците, глето се формираше неговия светоглед, на утопическия социализм.*

Читателя знае, — по това е писано доста много, — че утопистите социалисти първоначално не познаваха пролетарията, а по-сетне, когато се научиха за него, те го таксуваха или като малолетно дете, или като „зло." Тази мисъл, която намерихме у Д. Благоев, мина у него от Н. Г. Чернишевски, към когото той дълго време питаеше един несъкрушим култ. Този култ се изрази не само в това, че Д. Б. започна изучването на политическата икономия „по Миля"; не само и в това, че той захвана да популяризира у нас икономическите науки *по* Н. Г. Чернишевски, но и в кратката апология, която той създаде на гениалния писател в забележката към статията „Характерът на човешкото знание", написана от Чернишевски в неговото заточение, за когото пълни 23 години никой нищо не бе чул!

„Жив е Н. Г. Чернишевски не само физически, но и духовно — провиква се с младежки възторг Д. Благоев. — Това негово произведение („*Характерът на човешкото знание*") доказва, че енергията на неговия ум, начина да пише, философските взглядове у него са останали все същите".

Действително, не е чудно, че ако Благоев не беше преждевременно изгонен из Русия, той все щеше да излезе *по-рано* из *кризата* на своето идейно оформяване. Но той веднага дойде в България, която през средата на 80-те години в никакво отношение не представляваше благоприятна почва за едно правилно и по-бързо разрешение проклетите въпроси за „смисъла на човешкия живот"... Трябваше човек да е овладял от малко-малко началата на едно по-здраво развитие и да е надарен с един силен природен ум, за да постигне научните истини, които местната неразвита среда мъчно може да му даде. Благодарение на тия две условия, Д. Б. най сетне ще победи средата и условията.

Още с пристигането си в София, руските емигранти, нихилисти и др., които след 1 март 1881 г. бяха наводнили България, се приобщиха почти

всички около Благоева. Неговият благ и тих характер му печелеше по-вече приятели, отколкото неприятели, независимо от идейните разногласия, които понякогаш довеждаха страните до буйни спорове. — С пристигането си в София, Д. Б. завари тук, между другите, познатият вече Луцки, Филипео, Пекарски и др. Луцки беше народоволец, морски офицер и човек с силен темперамент. Висок, сух, с нервно подвижни мускули на лицето, той даваше илюзия на Тиберий от римската история. Отчаян морфинист, — Луцки се отличаваше освен това с силна воля и необикновена съобразителност. Той бе взел участие против превратa, избяга на „Голубчик" в Плоещ с Доброжано Гереа, по-сетне по погрешка на З. Стоянов, дойде в Русе, където бе заловен, бит до смърт, — хвърлен в подземията на русенската тъмница и освободен от княз Батемберг след завръщането му. Този Луцки, който бе способен на всичко и увличаше в полза на своите мнения по-слабите натури — бе създал вече около себе си един кръжок, който посещаваше и Д. Благоев. В този кръжок влизаше и редактора на в „Демократ", — *Г. Белов* — изгонен от Стамболова за неговата непримирима опозиция. Тук, в кръжока, членовете на който се събираха няколко пъти в седмицата „на чай" и за *научни прения*, се беха намесили и други личности; всеки дойде с своите разбирания и никой не донесе в кръжока по-нови идеи от тия, с които се яви Благоев. Затова, нему беше не само трудно да разбие невежеството или ограничеността на своите събеседници; Д. Б. се изпречи пред един *кошмар от противоречиви идеи, понятия и представления, които туряха преграда на неговото развитие. Съ тоя прост факт се обяснява продължителността на идейния кризис*, който преживя Д. Блогоев, както и задържането в неговия социалистически светоглед на ония елементи, които намаляваха неговата сила. Но дали те намаляват дарбите и достоинствата на тяхния носител? Това ние ще видим.

VI

Освобождението на България внесе през първото десятилетие един хаос в отношенията, който се наложи и в идеите. Видим израз на тоя хаос даде така наречената *работническа преса* — вестници и списания,—които се явиха непосредствено след освобождението. От тях внимание заслужават 3 или 4, на които и ние ще се спрем з настоящите редове.

През 1881—1882 г. започна да излиза в. „Братство", а по-сетне в. „Работник". От самите заглавия на тия вестници, вижда се, че тяхните редактори са се мъчили да изразят *по-нови* идейни направления, отколкото тия, които владееха в българската журналистика, и второ — да доближат тая журналистика до интересите на широките народни маси, т. е. до работническата класа, от която българската преса бе се отдалечила. Те претендираха да представляват новите прогресивни идеи в България и бяха заразени от сръбския радикал-социализм.

Но този сантиментален социализм незакъсня да покаже своята природа. Като се провикна тревожно, че нашата индустрия пропада, че същата участ постига търговията и „равномерното наше богатство"; че всичко това ще бъде „глътнато" от чужди капиталисти, в. „Братство", който като орган на радикал-социалистите в България проповедваше „братство между племената и народите, братство между голямата фамилия на човешкият род" и пр., пише: „Не ни трябват чужди капитали; не ни са нуждни добрините на милионистите грабители — нека си ги държат у тях, ако искат да ни сторят добро".

Редакторът на в. „Братство" — покойният Г. А. Кърджиев, минаваше за „социалист", той искаше да направи нящо, за да пресекнат („престанат") —

„Плачовете, греховете.
Мъките позорни"—,

както пееше поета на неговия вестник, но да се създадат *материалните условия* за това, главният редактор, който вдъхновяваше своите поети, смяташе, че „никак си нямаше местото"...

Вестник „Работник" дойде, сравнително, при едно по-напреднало състояние, но той не отиде по-далече от корпоративния кръг на съсловието, интересите на които се яви да защищава. Преди тоя вестник, под различни влияния, за които тук не му е местото да говорим беше изникнала една *работническа организация*, софийското печатарско дружество, което първо в България се яви с писана *програмна декларация*. Като работническо дружество, то заговори в 1886 г. за работници и капиталисти, за „отвлечената", „идеална" и „реална" борба на работника против капиталиста, но доколко то е за „разсипването издъно сегашния ред", т. е. за преврата „който се нарича социален", това се вижда от ясно поставената и главна цел на съсловието: „Как да се запазим от пролетарията" (вж. брошурата *„Нашата програма"* София 1886). „Далеч от нас мисълта да популяризираме идеи, които нямат исканата се почва, ако че и наший корен да има мирис от социализъм" — пишеха авторите на *„Нашата програма"* в програмната статия на в. „Работник", който започнаха да издават следующата година.

Един по-приятен дисонанс в поезията на тоя реакционен социализъм, който проповедваха горните работнически вестници, внесе в. *„Росица"* от Габрово. Верно е, че в. „Росица" никак не беше застрахован от греховете на времето: — в неговата програмна и отделни статии, чувствуваше се влиянието на руския народнически социализъм, но *след* „Съвременен Показател", „Росица" първа даде в превод някои от главните съчинения на К. Маркс напр. „Наемен труд и капитал" и се определи ясно, като социалистически орган. Според както ни съобщава Д. Благоев, в 3-та книжка на „Съвр. Показател", която е излезла на 1 август 1885 г., това списание споменува за „задачата", която има да изпълни *„грядущата социал-демократическа партия"*, т. е. Д. Б. загатва нерешително още през юлий 1885 г. за онази партия, която можà да се основе едва в 1891—1892 г. Но повече от това в 1885 г. нямаше. В 1886 г. в. „Росица" подбутна теоретическото изучване на положението малко напред, за да може по-скоро да се достигне до тая партия.

„Искаме според силите си да принесем дължимата полза — към то човечеството — на обществото, между което живеем. Нас ни мори яд, като гледаме, как безбожно събличат населението новите чорбаджии, наричали се те либерали или консерватори. Къса ни се сърцето, като виждаме, как това население... от ден на ден тлее, отпада и економически и нравствено". Политически днес виреем (ако може да се каже), а економически робеем. „Ний станахме — продължава авторът, — вестникар да защищаваме сиромаща от тия паразити, да облекчим бедствията й, да й помогнем в борбата за живот, защото нашите законодатели спат и немат нает да се събудат".

В що ще се изразява *главната* борба на „Росица"? — „Нам преди всичко ни предстои борба, която в резултат трябва строго да отдели капиталистическото производство от работната маса, която (маса) се намира под двойното иго на развиващия се капитализм и на отживащето патриархално стопанство, *същевременно като се начне устройството и на работната класа за борба против буржуазията"*.

Разбираше ли главния редактор на в. „Росица" — Е. Д. Дружелюбов — под почертаните думи „устройството" и пр. *оная партия*, за която с недостатъчна смелост Д. Б. загатна в 1885 год.?

При всичката стремителна определеност на редакцията на в. „Росица", и у нея се наблюдават

колебания и то много по-голям, отколкото в „Съвр. Пок.". Тя не само смесва „работническата класа" с „земледелците и еснафите", бърканица, която идеше от не тъй силното класово разчленение на българското общество в 1886 г., но, като обръща внимание на факта, че „превратите" и „войните" съсипали народа, занаятчиите и земледелците, „Росица" заключава (уводна статия в бр. 14) така: „Написахме настоящите редове дано подбутнеме нашите държавници, щото да турат край, колкото е възможно по-скоро на тоя несносен живот" ... — „С готовност, завършваше първата уводна, програмна статия на „Росица", ще подаваме ръка на кой и да било властвующ, който искренно се грижи за подобрението на еснафите и земледелците".

VII.

Очевидно, и след *сравнително сериозната стъпка*, която в. „Росица" направи, българският социализм все още блуждае в една идейна мъгла, из която той ще излезе подир една дълга борба. Той ще напусне утопиите, първо, с засилване „естественния закон" на нашето развитие, което все повече копае пропаста между работника и господаря, и второ, — с друго едно влияние—това на Марксовите съчинения и тия на женевската група —, които постепено започват да се четат и превеждат на български език.

Но в епохата, която още спира нашето внимание, читателя е изправен пред едно положение, когато даже чисто работнически организации, едва излязли на бял свят, като такива, заразени с социализм, нямат още съзнанието на своята класа и се противопоставят на пропагандата на социализма. И характерното за тая епоха е, че на тая пропаганда се противопоставят не само представителите на капитала, но и онези, които бяха вписали в своята програма неговото унищожение. . .

Мизерията, която прекарваше Д. Благоев, не му позволяваше неустанно да подържа свой печатен орган, нито да си достави литература за самообразование. Той често очакваше от „ведомоста", от възнаграждението за своя труд, за да прояивее лично и за своите идеи. Това обстоятелство дълго време го туряше в зависимост от политическите котерии, които се изреждаха на власт, и от тяхните идеолози, — журналисти, писатели и др. п. Без да се сломи от това неговият дух, Благоев следеше политическия живот в България и странство, непреставаше да бъде представител на идейното направление изнесено в сп. „Съвременен Показател", но се принуди да поиска учителско място, което му се даде в Шумен (1887) и в Видин (1889). Но и тука неговите другари — руси и българи — го последваха, кой за това, че идейно бе свързан с него и го следеше като свой учител, кой заради неговия благ характер. „По него винаги се мъкнеше цяла тълпа от руснаци и нихилиствующи"— ни забележи един жив съвременик. Това „мъкнене" подържаше идейното влияние на Д. Б. върху тая „тълпа" и „тълпата", която се създаваше веднага с пристигането му на местна почва, — то продължаваше и без да бъде представено от някой печатан орган, обстоятелство, което хвърляше в открит бяс неговите стари литературни врагове. Както вече знаем, един от най-заядливите беше З. Стоянов.

По свидетелството на хора, които стоеха близо до него, покойният З. Стоянов беше силен и смел пред обезоръжения и обратно. И в двата случая, обаче, З. Стоянов никога не подбираше средствата в своята „борба". В своя в. „Борба", който издаваше в Пловдив (1885), той се отнасяше любезно към Д. Б., но откак тоя излезе последователен на своя „Бог" и начеса З. Стоянова за неговата непоследователност, той, З. Стоянов, не пропускаше и най-невиния повод (а често и без повод да хвърли кал върху нашия човек. Такъв повод) Зах. Стоянов намери в 1887 г., след като Д. Б. получи учителско място в Шумен. В какво състоеше тоя „повод"?

VIII.

В 1885—1886 г. З. Стоянов сам влизаше в кръжоците в Пловдив или София, които се намираха под ръководството на Луцки, Д. Благоев, Новицки (Голдшмид) и др. Собственно, доколкото З. Стоянов се „налапа" с *общи фрази*, тъй изобилни и често ненамясто употребени в неговите брошури и статии, като „цивилизация", „прогрес" „социализъм", „труд", „Беджехот", „Герцен", „Чернишевски" и мн. др., това е дължи на тия кръжоци. Без тях З. Стоянов нсдали би бил и половината на това, което е сега. Но, колкото по-вече нагазваше в „политиката', толкова по-вече З. Стоянов се отдалечаваше от казаните „кръжоци", като изпадаше в противоречие и с тяхните принципи, и със гражданския морал, на който те държеха. Може човек да не се съгласява с крайните идеи на кръжоците от 80-те и 90-те години на мин. век; свободен е и да не споделя някои от тяхните, днес очевидни заблуждения и грешки. Но никому не бе простено да се осъмни в тяхния пуританизъм. Изключение от всички направи на времето в. „Свобода" редактиран от З. Стоянов.

Между по-видните личности в кръжоците, едни от които цитирахме по-горе, броеше се и Д-р Русел (Судзиловски). Судзиловски е бивш „вет съученик" на Хр. Ботйов, когото тоя покани в 1876 г. за лекар на своята чета, обязаност, която Судзиловски не прие. Тогава, в 1876 год. Судзиловски бе напуснал Русия, преследван от власта за своите *крайни социалистически идеи*, и се приюти около Хр. Ботйов в Букурещ под псевдонима Русел. Човек преди всичко авантюрист от по-широк мащаб, Д-р Русел неможеше да се задържи дълго време на едно място и след сключването на мира (1878) дойде в България. Той стана „другар" и на Д. Благоев. Русел, заедно с нихилистите и народоволците, като Луцки и др., водеше в България един коректен живот. Но заедно с Благоева, осъждаше поведението на З. Стоянов и др. когато те отидоха много далеч в обикновеното партизанство.

Отмъстителен, какъвто си беше, З. Стоянов не можа да прости нито на Благоев, нито на Русел, нито на останалите тяхни другари тая осъда и затова тоя му намери „цаката" тъкмо, когато Д. Благоев получи назначението в Шумен.

В брой 58 на в. „Свобода" (1887) се появи анонимната статия „Нихилистите в България" (подписана с „?"), автор на която беше З. Стоянов. Прицелна точка на тоя пасквил е Д. Благоев и „чужденецът" Д-р Русел. Като захваща с това, че България е благословена страна за нихилистите, че тия били на почетно място между нашата интелигенция и младеж, които им се кланяли като на светци, авторът на статията стига до откритието, че „III-то отделение може да се целува с мнимите ученици на Чернишевски", които станали „мост на грозний сатрап Каулбарса" и забили своите нокте в телото на България тогава имено, когато тя делила мегдан с тяхния вековен враг. Такъв тип, напр., бил и Д-р Русел, който е изгонван и преследван от царското правителство и всичките европейски държави.

Очевидно, една от целите на автора беше да скомпрометира положението на Д-р Русела, като политически емигрант в България. Но той не спира тук; той продължава:

„Същото това позорно явление ний виждаме и от страна на българските социалисти, които от Женева получават светлина. Ний имаме на ръка положителни доказателства, че бащите на „демократизма" в България: Белов, *Благоев* и тяхните съпруги са били в дружба с шпионина Лукашин, с мадам Сахарова и др. още представители на шпионска Русия. Когато Каулбарс вързуваше из България да я пренесе жертва на московлука, те са трудили ръце. Демократа-революционер Д. Благоев, всички средства е употребил дано стане кореспондент на най-подлий руски в. *Новости*. . ."

Смисълът на тая лична кампания, началото на която читателите познават, нашият човек веднага схвана. З. Стоянов скрои ловко своята интрига, с която гонеше две цели: да уязви личностите, да

хвърли подозрение върху тяхния личен морал и да дискредитира идеите, на които те служеха. Затова Благоев побърза и с дата 30 май 1887 г. подаде из Шумен до в. „Работник" в София следното опровержение:

„В 58 бр. на в. „Свобода" г. ? в статията „Нихилистите в България" иде да пуска татвиз безобразни клевети връх мене, каквито може да измисли само или човек с болнав мозък или човек, който се ръководи от необяснима злоба.

„Гнъсна клевета е всичко, каквото си (е) позволил да пише г. ? в в. „Свобода". Наистина, аз съм срещал шпионина Луканин, както и много руски шпиони в София, но при срещането им дето и да било аз не можех инак да се отнасям към тях, освен да ги уличавам, че те са шпиони и подли твари и да им правя даже скандали, в които се случваше да играят и юмруци и чаши и даже револвери. Г-н ? могъл би лесно да узнае в София. А г-жа Сахарова съвсем даже не зная; не съм ѝ виждал даже очите.

„Колкото до клеветата, че аз съм употребил „всичките средства" за да стана кореспондент на в. „Новости", то истината е следнята: един ден получавам в Шумен телеграма от жена си, че редакцията на „Новоси" ми предлага да стана неин кореспондент и да отида в Нар. Събрание, като ми обещаваше 300 рубли гонорар. Помислил бех да стана, но като разбрах, че аз не съм способен за кореспондент и че малко разбирам в политиката, отказах се. За тази история г. ? би могъл да узнае истината в София.

„Освен това и да исках да стана кореспондент на руския в. „Новости", неможех; защото идиотската политика на руското правителство и върлуванията на Каулбарса по нашата страна ме тъй възмутиха, щото даже да съда хладнокръвно не можех.

„Тази е истината. Чудя се на нечестността на г. ? Чудя се какво той печели с своите клевети върху хората! Чудя се, защото той твърде добре знае, че аз считах, считам крайно нечестно да се обръщаме за уреждането на нашите, българските работи, към други хора, освен към българите и българския народ. *Аз бих презирал себе си, ако само даже бих приел да приказвам за българските работи с шпиони хора.* Мене може човек да ме обвинява, че криво мисля, че моите мнения и убеждения са погрешни, но всичко друго е безсовестна лъжа.

„Колкото по другите точки на неприличната статия на г. ? ще забележа само, че сега не му е мястото да се разправяме. Иска ми се да вервам, че ще дойде време и вероятно скоро, когато г. ? ако не е изгубил последната капка съвест ще се черви за тази статия, ще го е срам да си спомни за нея и за неговото ритане против всички, към които

особено той трябваше да се отнася ако не с благоговение, то поне по-предпазливо. За сега нека г. ? ми позволи да му дам един скромен съвет. Ако той има някакви дребнави вземания — давания с частни лица, нека се занимава с тях; но „трудът", социализма, науката, мисълта, социалистите, демократизма и т. н. му съветвам да остави на страна. По-честно ще бъде да не опошлява (извинете за русизмът) това, което е тъй също необходимо за напредъка на българския народ, както и неговата самостоятелност. А той се е разритал така, щото изгубва всяко човешко приличие и сянката на здравия разум. С това той, наверно, може би се оприличава на онези ретрогради, против които той нередко си издавал гласа". —

IX.

Ние няма да коментираме горните два документа, защото всяки от тях говори сам за себе си. Но *намекът* в първия от тях за връзките с Женева, от където „демократа-реакционер" Д. Благоев получава нареждания, е намек, който заслужава внимание откъм друга една страна. Преди да направим това, обаче, трябва да се забележи, че интригата на в. „Свобода" постигна целта си и нашият човек бе отчислен. Следующата година, по едно щастливо стечение на обстоятелствата, Д. Благоев получи назначение в Видинската гимназия (1889), назначение, което съвпадна с *първата епоха* на така нареченото *учителско движение* в България.

Характерно за Д. Благоев е това обстоятелство, че отсега нататък, където отидеше, *той носеше с себе си идеята за организация.* В Видин, ако и директор на гимназията, той потърси дружбата на най-зле поставената част от народното учителство — *градския и селски основен учител*, и то не с друга цел, но на почвата на тяхните непосредствени интереси — *да може да им предаде своите социалистически разбирания и идеята за организация.*

Д. Благоев схващаше много добре, че българското народно учителство, което игра една положителна революционна роля преди освобождението, потиснато и обезправено днес от партиза-

ните и държавата, представлява по-благоприятенъ елемент за спропагандиране от всички други групи и съсловия. За идеите на социализма е нуждно или среда подготвена в самия начин на производството за усвояването им, или среда подготвена в процеса на едно по-дълго умствено развитие. Основното учителство донейде представляваше второто условие и затова Д. Благоев реши да пристъпи към неговото организиране. Той не скъпеше времето си да беседва, като отговаря на зададени му въпроси, нито да посещава селските учители по селата; той вършеше едновременно и пропагандата и агитацията, които принесоха очаквания плод: в Видин беше основано *едно от първите учителски дружества* в България, което веднага замисли да прехвърли по-далеч своето влияние. За тази цел, по личната инициатива и предложение на Благоев, бе предприето списанието *„Вестник на учителското Дружество“* (1889), на което Д. Благоев стана главен редактор.

Строго погледнато, идеите, които Д. Благоев разви в 9-те броя, които излезоха от това списание — вестник, не се различават от тия на в. „Демократ“. Но в тях се наблюдава една *еволюция*, която е забележителна и която показва, че в скоро време Д. Благоев ще потърси и други средства, за да доразвие своите сили. Това се вижда от следнето.

На 15 април 1889 г. излезе 1-ият брой на „Вестника“. Първата уводна статия, както и тези в последующите номера, излагаха общите идеи, които интересуваха „дружеството“, но в които се отразяваха собствените идеи на Д. Б. От общия дух на тия статии излиза, че Благоев свързва положението на учителството с това на народа, но издига за учителството и един „практически резултат“, за който трябва да се бори — неговото професионално материално подобрение. Как може да стане това? Ето капиталния въпрос! Според Д. Благоев, това ще стане с *съзнание, организация*

и борба. „Всяко едно обществено дело само тогава може да върви здраво и да въодушевлява онези, които се занимават с него, когато съзнават всичката важност на делото, за което работят, или изобщо когато се въодушевляват с някаква си идея, както казват. В противен случай всичко се свършва само с думи без да се достигне нещо си практичекк полезно“. . .

Тази главна мисъл в своите разсъждения Благоев не свързваше в 1889 г. с по-общите задачи на една боряща се сила, каквато може да бъде професионалната или политическа организация на една угнетена маса; напротив, той я свързваше само с положението на *народа* и съзнателно я прибуляше с „успеха на училищното дело у нас“ . . .

По-късно, когато *организационния живот* в България се разрастна и се създадоха работническите политически и професионални организации, утопичния харктер в *тактиката* на Видинското дружество беше отбележен от симия инициатор за образуването на това дружество, Така, като се спираше в 1895 г. (сп. *Дело*, I) на въпроса за учителското движени, което започна наново в 1895 г., и го сравняваше с това угаснало през 1889 г., Д. Благоев бележи, че Видинското дружество е изнесло много „общи“ идеи, имало е „погрешна тактика“, защото то си е поставяло „материални и морални искания“, т. е. искания много общи и неопределени и което е по-важно, то си поставяше за разрешение задачи, които не бяха по неговите сили: не бива да се забравя, продължаваше Благоев, че разрешението на обществените задачи не зависи само от енергията на личностите, когато няма за това нуждните материални условия. „Политическите условия, при които в 1889 год. се появи учителското движение, бяха такива, които не търпеха никаки обществени размърдвания, толкоз повече не можеха да търпят едно движение в един слой, който стои близко до народната маса. Но

най-главното беше това, че не на всички беше ясно, каква трябва да бъде целта на учителските дружества и на тяхния съюз“ . . .

Но крив ли беше Д. Б., че материалните условия в 1889 г. не бяха назрели и че още помалко болшинството от учителството не разбра целта на бъдащия съюз? „Най-голямата част от учителите тогава се интересуваше повече от *материалното* подобрение на народния учител и съвсем различно разбираха целите на учителското движение и на тяхната федерация“.

Това ще каже, че в 1889 г. имаше пълно смешение на езиците и понятията, но от друга страна, то показва и показа на *бъдащия учителски съюз*, че ако той иска да напредне, ще трябва да си постави по-ясни задачи от тия в 1889 год., по-прецизни идеи и по-определени цели.

X.

Колкото *идеята за организация* практически да не успя в 1889 г., за Благоева тя представляваше едно ценно завоевание. Видинският *опит* му доказа не само това, че изобщо „материалните условия“ за всяка идея трябва „механически“ (естествено) да са назряли, за да намери тя практическо приложение, но още и това, че всяка идея, която се посочва като спасителна за дадена социална група, *трябва да се разбере от тая група*. Без това, „условията“ ще останат за себе си. Понататък, ако Д. Благоев прибегна към пропагандата на социализма в средата на видинското учителство, той направи това ръководим и от известни *политически* съображения. Той никак не се примиряваше с „политическите условия“ в 1889 г. за които си спомня през 1895 г., и доказателство за това бе простия факт, че и като учител, той се кандидатира същото време в Видин за народен представител, фактически неговата кандидатура бй правителствената кандидатура, за което неговите *идейни и политически врагове* не го оставиха дълго време на мира.

За да внесе, обаче, *политическо съдържание* в своята „просветителна“ (учителска) деятелност, Д. Благоев дължи това на женевското влияние, против което дигна такъв голям шум в. „Свобода“. Собствено, в какво се състоеше „женевското влияние“?

В края на 80-те години, българската младеж започна да посещава и западноевропейските университети, особено тия в Швейцария — Цюрих и Женева, дето бе масирана руската социалистическа емиграция. Надъхана с идеите на Хр. Ботйов и Л. Каравелов, а отчасти и с тези, които в 1885 г. изнесе сп. „Съвременен Показател“, тая младеж се почувствува „настроена революционно“ и в Швейцария потърси общението на русите. Една част от нея попадна под влиянието на групата около Г. П. Плеханов, който в 1882 г. беше изразнал в своята пълна марксическа осанка. Доколко влиянието на Плеханов и неговата група е било силно върху българските студети, вижда се от това, че още в 1886 г. по инициативата на най-разпалената тогава привърженик на Плеханова — студента Д. И. Бакърджиев (род. от Гор.-Ореховица: 1864-1889) в Цюрих се основа първата българска студенческа група „Рало“ за изучаване социализма и за разпространението му в България. Целта на дружеството „Рало“, както тя беше определена в неговия „Устав“, гласеше: „*Дружеството има за цел разпространението на научния социализм в България изобщо и между членовете си в частност*“. Неговото настоятелство, председател на което беше Д. Бакърджиев, веднага се тури в връзка с Софийката група, около спрялия вече „Съвр. Показател“ и по този прост начин започна наново въздействието на Женева върху София.

През учебната ваканция на 1887 г. Бакърджиев дойде в София, потърси и лично се срещна с Благоева, комуто донесе Плехановите съчинения

и предаде му своите впечатления от борбите между групата „Освобождение на труда", т. е. между групата Плеханов—Акселрод—В. Засулич и всичката останала разновидност на руското революционно движение. Д. Благоев слушаше своят събеседник с внимание, получи съчиненията и се залови за тяхното изучване*). Той знаеше, че Плеханов, с когото прекъсна преписката си след войната в 1885 г., е поставен по-благоприятно и затова неговите изводи и заключения ще бъдат и по-завършени и по-аргументирани. Той знаеше още отрано, че „битието определя мисленето" и че само за това Плехановата мисъл е отишла много напред в усвояването на марксическата доктрина. От брошурата „Социализмът и политическата борба" Д. Благоев се запозна с строгата и последователна критика, която Г. Плеханов правеше на старите революциони предразсъдъци на народничеството, данък на които плати и Д. Благоев; най-сетне, на Благоев направи силно впечатление изтъкнатото и доказано у Плеханова положение, че политическата борба на руските революционери трябва да изхожда от класовата борба на пролетарията.

Но Плеханов беше стигнал до тия общи заключения, които звучеха на българска почва (на почвата на 1886—1889 г.), като парадокси, при едни назрели условия. Как да се пиримират тия заключения на руския учен, *които не противоречеха на марксизма*, с българската действителност? Този въпрос, който, впрочем, занимаваше Благоева още от 1885 г. задълба с по-голяма сила в умът му и не му даваше спокойствие. Благоев се отдаде

*) За самият Бакърджиев, основател на дружеството „Рало", Д. Благоев пише: „Той носеше високите съвременни идеали на социализма и мечтаеше да работи за тях в България; той беше един от онези млади идеалисти, които работеха още като студенти за разпространението идеите на научния социализм между нашата учаща се младеж в странство" (сп. „Ден", I).

сега на *по-сериозно изучване не само на българския политически живот, но и на икономическата и стопанска структура на страната*; той откри не само, че икономическите отношения лежат в основата на политическите борби, но още и това, че самите тези отношения се менят и че пролетарията, за който тъй категорично говори Плеханов, но който в България се свенат да констатират, съществува и че той трябва да се изучи и да се вземе в сметка.

Ние се намираме в края на душевната криза у Д. Благоев и пред прага на *новия ден* в историята на българския социализм. Скоро Д. Благоев ще застане пред българската пустиня в осанката на древния Мойсей и ще покаже Обетованната земя на българската работническа класа. . .

ГЛАВА ПЕТА

Начало на социалистическото движение в България.

Още малко предистория. — От 1889 до 1891 г. — Последни остатъци от старите утопически предразсъдъци. — Спиро Гулабчев и сиромахомилството. — Идейната подкладка на последното. — „Нравствените задачи на интелигенцията“ и социализмът. — Първите убедени социалисти в България. — Литература. — „Историческа“, „социалистическа“ или „социал-демократическа“ Партия? — Сбирката в Търново. — Конгрес на Бузлуджа и литературната пропаганда след него. — „Що е социализм и има ли той почва у нас?“ — Историческото значение на тая брошура и споровете около нея. — Социализмът придобива право на гражданство. — По-нататък!

I.

Живота на Д. Благоев е историята на работническото движение в България. Това последното, обаче, не можà да стъпи на собствени крака преди да назреят материалните обществени условия за него, както и преди да бъдат изживяни последните остатъци от старите утопически предрасъдъци, които се явиха едни от сериозните спънки в неговия победоносен ход. А, както читателя се е вече убедил и както ще има случая да се убеди по-нататък, Д. Благоев неможà да израстне изеднаж като пионер на научния социализм, той минà един дълъг път на развитие и върху него повече, отколкото върху който и да било друг, отрази се историята на нашето работническо движение. Другите приемаха социалистическата доктрина наготово, в формули дадени или изработени, когато Д. Б. сам проверяваше или изработваше тези формули, съпоставяше ги с местната среда, търсеше белези в нашето обществено и стопанско развитие, които го приближават към общите закони на развитието на съвременото буржуазно общество,—каляваше мисълта си и така затвърдяваше теоретическата почва под собствените си крака. Може би затова, в едно непродължително време Д. Благоев усвои научния социализм, пръв го обоснова у нас с даните на българския живот и застана с всичкия си ръст, като негов теоретик в България. Но, докато стигне до това състояние, движението и неговото теоретическо изражение — научният социализм — срещна един сериозен опонент в лицето на българския анархизм и на най-опростотвореното народничество, което на българска почва се оформи в едно цяло течение, познато под името „*сиромахомилство*“. Това течение, наистина, известно време получи „уродливи“ форми, но едновременно то разбуди някои страни в нашия обществен живот, упражни силно влияние върху движението на идеите в България, подготви почва, за да се възприеме от интелигенцията една по-сложна научна концепция, като марксическия социализм, и в това отношение то заслужава сериозно проучване.

II.

Главен представител на това течение се смята и е покойният Спиро Гулабчев родом от Лерин (Македония). Спиро Гулабчев израстна руските университети (Киев) и поради своята природа, предразположена към мистика, той попадна напълно под влиянието на народоволческите движения в 80-те години, учението на които искаше да *практикува* в България. Нящо екстравагантно имаше в тоя даровит човек. Малко общителен, скрит в себе си, недоверчив и боязнен, Гулабчев се отдаде още в Русия да изучава най-радикалните писатели, между които той особено ценеше В. Шелгунов и Д. И. Писарев.

Когато Гулабчев се прибра в България (— той беше изгонван на два пъти из Русия за нелегална деятелност), той се помъчи да приложи

руските идеи на българска почва. Но тъй като той намери живота в България твърде примитивен, следователно, с много слабо разграничение на съсловните и класови различия, Гулабчев си въобрази, че България представлява най-благоприятна почва да се прокара в нея *потребителния комунизм*. На това начало почиваше цялата негова организация, която основа в 1869 г. и която беше *конспиративна*.

Сам аскет, Гулабчев се отнасяше отрицателно и към съвременната цивилизация, която според него руши старите форми на живота, следователно — основите на които може да се изгради „щастието на хората". Като тръгваше от това основно гледище, Гулабчев се отнасяше отрицателно не само към видимите форми на днешната цивилизация — лукса и различните моди, — но още и към идейните прояви на тая цивилизация: той се отнесе отрицателно и към *естетиката* и никак не е чудно, дето той публикува в български превод знаменитата статия на Д. И. Писарева „Разрушение на естетиката". Това съчинение, което съдържа много ценни мисли, навремето, както и дълго след публикуването му на български, упражняваше едно колосално влияние върху умовете: то спомогна да се формират в 90-те години радикалните възгледи на българската разночинна интелигенция върху въпросите на изкуството и литературата.

Освен това съчинение, Гулабчев пусна въ български превод и други книжки, които и днес се четат с интерес. Без да смятаме неговите книжки за ползата от тора, разказите на един учен чифчия или „Дядо Стоян", т. е. „има ли ум, — ще има и напредък", които той издаде в Киев през 1885 г. както и оригиналното му „изслсдване" върху „етнографията" на Македония (Габрово 1887) — освен „Разрушението на естетиката", голямо значение имаше на времето „Обществено-икономическата урисница" от В. И. Шелгунова, в която се прокарва идеята за страшната участ, която „съдбата" —

новата цивилизация вещае на „народа". *Народа, сиромаща, сиромасите,* — ето цялата мания на Гулабчева, и отъ тука неговото течение получи своето название „сиромахомилство", т. е. движение което милее за народа.

Безспорно, средата и времето, в които Гулабчев се яви да проповядва своите разбирания, му благоприятстствуваха да увлича младежта и да ѝ влияе. Той я пленяваше с своята простота, с своя образцов живот и с своя популярен говор. Ориентирана от него към руските прогресивни мисли, тая младеж се отдаде на сериозно четене и непропусна случаят да се запознае с руските писатели. От *сиромахомилската генерация* сетне се създадоха първите социалистически организаци, защото, като прекарали школата на Гулабчева, едни от тях се указаха *подготвени* да усвоят идеите на научния социализм по-лесно. Независимо от това, обаче, сиромахомилството, което вземаше *народа* в неговата непокътната битова цялост, беше и една пречка за проясняване на идеите. С своето разбиране за дължността на интелигенцията към тоя народ, то спря процеса на избистрянето, на изживяването на народоволческите и утопически предразсъдъци, които в 1889 г. се наложиха и в брошурата на Н. Хр. Габровски.

III.

В живота на Д. Благоев и за неговото развитие, Габровски има̀ известен дял, но не му е мястото сега да говорим на дълго по тоя въпрос. Важно е, че в 1889 г. Габровски беше в София, под негово влияние се основа дружеството „Нов Животъ", в кое́то влизаха повече чиновници и ученици, и съвсем малко работници, и сам той, Габро́вски, написа и издаде брошурата *„Нравствената задача на интелигенцията"* — забележителна и за автора, и за времето.

Ако се прочете тая брошура внимателно, ще се види, че и върху нея се е отразил общият дух

на времето, утопическите фантазии на *народничеството*, както и тези на *българското сиромахомилство*, които заемат едно почетно място на нейните страници.

Авторът на брошурата ратува против много лоши прояви в българския живот, обстоятелство, което говори за неговата силна наблюдателност, но *обяснението* на тия факти у него е съвсем ненаучно от гледна точка съвременна. Понеже той иска да определи „от какви нравствени начала трябва да се ръководи прогресивната интелигенция в своята обществена деятелност и да подкани читателите сериозно да се замислят върху тези въпроси". — така той определя „целта" на брошурата, — Н. Хр. Габровски си задава по-нататък въпросът, „какво нящо е интелигенция" и кои са нейните нравствени задачи в обществото? — В своя напредък, казва той, човечеството си изработва „идеали за по-добър и по-щастлив живот". Една част от обществото, благодарение на икономическото си и обществено положение, изпреварва своите съвременици по пътя на прогреса и нравственото съвършенство, издига се над самата действителност и насочва пътя към общето развитие. ***Това е интелигенцията!*** Тя тласка историята напред, тя внася новите обществени идеали в живота и се мъчи да ги въплоти в самата действителност. .

Как така, може да запита читателя, интелигенцията обладава такава свърхестествена сила, щото от нея да зависи историческото развитие? — Просто така, отговаря авторът, защото „главний лост, главната сила на историческото развитие, — това е човека с неговите прогресивни потребности".

Ние нема да обременяваме настоящето изложение и да доказваме *влиянието на П. Лаврова* върху идеите изложени в тая брошура. Но трябва да се забележи, че това влияние заведе авторът на последнята до *същия практически резултат*, до който стигнаха и руските народници, и българското сиромахомилство (защото то не беше чуждо на идеите

на Лаврова!), — имено до всепознатото вече *хождение в народ*. От любов и преданост към народа и неговия живот, сиромахомилите бяха тръгнали към него, между народа. Габровски препоръчва на българската интелигенция да се натовари с същия кръст, ако тя иска да изпълни своята „нравствена задача". Тя трябва да се сближи с народа: това е толкова важно условие за нейната бъдаща деятелност! „Трябва да поживеем между самий народ, за да чуем добре биенето на народний пулс". Но *где* може да се почувствува най-добре тоя „пулс"? В града или в селото? — В село! — „В село, — в тая лаборатория на народния живот, ний ще изучим народните болки и страдания; ще чуем от близу тупането на народното сърце и ще познаем истинските му нужди". . . — С какви „средства" трябва да се яви тая интелигенция в село? — На тоя въпрос, авторът отговаря с параболи: „точните факти, казва той, са нейните идейни коршуми в борбата; научната критика е оръжието, с което тя ще воюва".

Изобщо, мислите, които са развити в брошурата „Нравствената задача" са същите, които в 1885 г. срещнахме в статията „Нравствения идеал на отделна развита личност" („по Лаврова") публикувана още в кн. 2 на сп. „Съвременен Показател". „Интелигенцията нравствено е задължена, четем в тая статия, да се слее с работника; неговата сила, неговото значение, неговото щастие е в народа, не в отвлеченото понятие „народ", а в реалния народ, с неговите реални нужди, народ, който с потта си ни дава образование, възпитание и разум. В народа е работата на интелигенцията".

IV.

Тази всеобща депресия, която изпитваше Благоев от крайно примитивната още обществена среда и неопределени идейни движения в страната, не позволяваха, спъваха и ограничаваха свободния полет на неговата инък здрава и оригинална мисъл.

Това се вижда даже две години по-късно (в 1891 г.) в статията „Селските университети в Швеция и Норвегия и нашето нехайство" (спис. „*Ден*",I), в която, като известява, че Швеция и Норвегия имали „едно основно приличие с България", че „и едната, и другата са изключително земеделски страни", продължава: „До сега, едрата фабрична промишленост не е могла да се развие у тях и едва ли ще се развие за в бъдаще. Същето явление има място и у нас. . ." — „У нас никакви съсловни подразделения няма, има само народ". . .

Няма да се мине много време и *фактите* ще заставят Благоева да измени своите понятия и за двете Северни страни, както и за България: сам той ще констатира упадъкът в *земеделското стопанство* в тия земи, напредъкът на *индустрията* в тях и ще побърза да извади заключения, коренно различни на горните.

Обаче, в края на 90-те години, той още е роб на *старото влияние*, което го принуждаваше да вижда нещата не в тяхното всестрано осветление. Едва няколко книжки по-сетне, едва след три месеца от написване статията за „селските университети", в сп. „*Ден*", Д. Благоев ще се види принуден да пише: „Социализмът у нас и до сега не е турен още на здрави основи и не е получил право на гражданство. Тая трябва да бъде задачата на нашите социалисти в сегашно време. Но затова трябва да се избягват погрешките, свойствени при начеването на всяко дело; нашите социалисти е необходимо да се въоръжат с философско-научната увереност, че идеите на социализма рано или късно ще възтържествуват над егоизма, тъпоумието и грубата сила".

Пак пръв Благоев ще извърши всичката тая работа: пръв той ще избегне старите погрешки, пръв той ще постави социализмът у нас на здрави, научни основи и пак той с строгата критика, с която ще посрещне ударите на противника, ще извоюва за социализма у нас право на гражданство. Въпреки всички колебания до сега, тая заслуга Благоев ще си завоюва в много близко време.

Но тук се явява един елементарен въпрос: намират ли дългите колебания на Д. Благоев *аналогия* в историята на всесветското работническо движение, за да може да получат те по-пълно обяснение в развитието на нашия човек? — За да се колебае толкова дълго време, ако и от първия ден на дохаждането си в България той да си бе задал целта да проповядва *социализма*—, имаше и друга една причина, която го привеждаше към това колебание — отсъствие на развит политически живот в България, определени политически партии и отделила се в процеса на производството класа, — към която да се насочи дейноста на социалиста. В това отношение единичното положение на Благоев намира сходство с положението, в което се намираха Карл Маркс и Фридрих Енгелс през 1848 г. „Когато есента 1848 г. ние се върнахме в Германия, разправя Енгелс, ние минахме към демократическата партия, тъй като тоя беше единствения път, за да привлечем вниманието на работническата класа".

Маркс и Енгелс, основателите на научния социализм, прибегнаха за пропаганда на своите идеи към „демократическата партия" една година след публикуването на „*Комунистическия Манифест*" (1848) и което е още по-характерно — Маркс „*премълчаваше*" тоя „Манифест" в революционната „Нова Рейнска Газета", която той редактираше. Нещо по-вече. Много по-късно от 1848 г., когато в 1886 и 1887 г. в Съединените Щати (Америка) се дигна вълната на *масово пролетарско движение*, Енгелс пише ще на Зорге, че „първата решителна стъпка" необходима за всяка страна, която влиза в новото движение, явява се нуждата да се образува самостоятелна политическа партия, *безразлично как*. Даже, казва Енгелс, ако първоначалната програма на това движение куца в някои точки и това няма голямо значение, защото времето ще я поправи.

Марксистската теория не е единствено-спасителната догма; тя само излага процесът на развитието; не бива да се усилва хаотичността на първата крачка с налагане на хората по насилствен начин такива работи, които те сега не са в състояние да разберат, но които те скоро ще научат".

Затова, Енгелс намираше, че даже за Американския пролетарият от средата на 90-те години (1886—1887) „Манифеста" е преждевремен. „Нужно е непосредствено да се обръщате към практиката — пишеше Енгелс на Зорге, — а за това е необходима съвършено нова литература. Когато те (работниците) попаднат на по-вече или по-малко правилен път, то *Манифеста* ще укаже своето действие: сега той ще въздействува едва на малцина".

Всяки може да си представи сега положението на Благоев в 1886—1890 г. в една полу-патриархална страна, като България, в която даже движението от 1848 г. едва ли би се повторило! В *тази епоха той трябваше да се приближи* до ония социални среди, които, според него, можеха да възприемат идеите на социализма и които да се явят един вид *изходно начало на социалистическата пропаганда* в България. Тръгвайки от това начало той се опита да сложи тая пропаганда на една по-широка основа, която постепенно попадаше в водовъртежа на пролетаризиране. Ние ще видим, че оргиите на *първоначалното натрупване на капиталите в България*, което се явява неизбежен етап от „общия закон" на развитието на новите общества, ще даде своя резултат и ще създаде обекта на социалистическата пропаганда, каквато я желаеше Д. Благоев.

V.

При тези условия появиха се *първите убедени социалисти в България* и под влиянието на литературата, която същевременно се създаде у нас.

Д. Благоев ще израстне на няколко глави по-горе от своите съвременници.

На 1886 г. Ев. Дабев даде едно съчинение на К. Маркс в български превод и публикува на български език *„Развитие на научния социализм"* от Енгелса (1890), а Ив. Кутев преведе *„Манифеста на комунистическата партия"* (1891 год.). Това беше *събитие* в историята на българската литература, то съставлява *епоха* от развитието и на социализма в България.

За Дабев, както и за Кутева, като преводачи на „Манифеста" и „Развитие на научния социализм", социализмът се явяваше „едно правилно умствено движение", което заслужава вниманието на всичко прогресивно. „Помежду най-тъмната нощ на нашия безпринципен и дебелашки-чувствен живот явяват се вече хора, които, освободени от страстите и невежеството, което им се налага от наредбите на сегашното общество, са вникнали в върховната цел на науката; тия хора, макар и единици у нас, с пълна енергия и трезвеност се трудят да направят тая цел известна на всякиго, а най-вече на нашата слаба и опътена към разврат интелигенция... Към интелигенцията, към „нашата младеж" са обърнати очите на всички убедени социалисти в България, затова българския преводач препоръчва „Манифеста" на ком. партия" на тая младеж. „Манифестът" заедно с другите съчинения на авторите му (Маркс и Енгелс — н. б.) откриват нова епоха в социалистическата и икономическа литература — *епоха на научното основание на социализма*, — на безсъзнателната критика на съвременните отношения"—пише Кутев в предговора на своя превод.

И като по даден сигнал след забележката на Д. Б. в сп. *Ден*, цитирана по-горе, *научната критика на съвременните отношения* в България започна с една удивителна последователност. Наред с Д. Благоев, идат Н. Габровски, С. Мутафов, Я. Сакъзов, редактор на сп. *„Ден"* и цяла една фа-

ланга млади ентусиазирани писатели, всяки от които даде по нещо на работническото движение.

В мартенската книжка на сп. *Ден* (1891) се появи статията „Историческата роля на буржуазията" (превод от немски), която беше глава из „Манифеста", публикувана в *Ден* преди русенското издание на това съчинение, а подире пак в *Ден* се заредиха ясните и недвусмислени марксически статии на сътрудниците на това списание, първо място между които държеха статиите на Д. Благоев. Очевидно, началото на 1891 г. постави *разграничителната линия* между старите утопически веяния в българския социализм и новата освежителна струя на научния социализм. Преди, обаче, да минем по-нататък, т. е. на въпроса за организационните действия на българските социалисти *под влиянието на тая струя*, един—два примера ще са нужни, за да стане нашето заключение подостъпно за читателя. — През м. юний 1891 год. Д. Б. пише: „В последните години се извършва един преврат в нашия живот: в обществено, политическо, семейно, религиозно и др. отношения. Така, напр., предишното по-равномерно разпределение на богатствата у нас изчезва: нашето общество все повече и повече се разделя на две обществени класи — на богати, в ръцете на които се централицират, съсредоточават богатствата, и на сиромаси, числото на които от ден на ден расте. Преди няколко години държавата представляваше цялия народ, без разлика на съсловия, а сега все повече и повече става държава на богатия клас..." Иска ли питане, че на това състояние на нещата ще отговори и известно състояние на мисълта? и че от тук *ролята на личноста*, на интелигенцията и *задачите*, които тя ще трябва да си постави, няма да бъдат задачите от 1886 или 1889 година? — „Много е важно, пише Д. Б., да схване човек задачите на своя век. Според това, доколко човек схваща тези задачи, до колко ги разбира, до толкова той може да бъде полезен като обществен

деятел" (*Ден*, I). Д. Благоев констатира заедно с „превратa" в живота, в обществените отношения и в ролята на българската държава „преди и сега", преврат—и то твърде голям, в идеите на българската интелигенция, „преврат в главите" — драстично пише той. Този преврат е не само голям, но и „твърде важен". Наместо „братството и равенството", днес част от тая интелигенция проповядва ограбването на народа в полза на една шепа щастливци, тя проповядва без стеснение разделението на народа на грабители и ограбени, на робе и нищожна част от господари.

Това класово разпадане на българската интелигенция, което отговаря на класовото разпадане на българското общество, — процес, който бе започнал фактически много по-рано и се наложи в формите на „идейни борби" едва към края на 90-те години на XIX. в., кара Благоев да определя не само *задачите на социалистическата интелигенция*, но и *формите* на организираната пропаганда на социализма. Този факт вече наложи нуждата от литературна пропаганда идеите на научния социализм, както и от практическо проявление на българските социалисти през 90-те години.

VI.

Първата решителна стъпка за пропаганда на социалистическите идеи в България на *практическа почва* се захвана с Търновската социалистическа сбирка в началото на 1891 г., инициативата за свикването на която се пада на Н. Хр. Габровски и Д. Благоев. — В края на 1890 и началото на 1891 г в известни места на България бяха се създали „социалистически дружинки", несвързани помежду си с нищо и затова действуваха независимо една от друга. Нуждата тия „дружинки" да бъдат свързани, се съзнава ще все повече с нарастване социалистическото съзнание у тяхните членове. Но как, в каква форма да стане това—още не беше ясно.

По споразумение между Д. Б., Н. Хр. Габровски, К. Бозвелиев и др. през великденските празници на 1891 г. се свика в Търново *тайна сбирка*, която заседаваше извън града в частното лозе на Габровски, и на която присъстваха делегати, между които К. Бозвелиев (от Казанлък), Сава Мутафов (от Севлиево), Н. Габровски (Търново) Т. Постомпиров (Габрово), Е. Дабев и М. Иванов (Дряново), П. Генчев (Гор.-Ореховица), Д. Благоев и др.

Още преди да се свика сбирката, в частни срещи се спореше, каква партия да се основе: „историческа", „народна", или „социалистическа". Няма съмнение, че всички влагаха *едно и също съдържание* в различните наименования, които трябваше да получи бъдещата партия. В края на частните съвещания между Д. Благоев и Н. Хр. Габровски, постигна се споразумението, бъдещата партия да носи названието *„социал демократическа"*.

Но ако тоя въпрос сега може да не прави впечатление, друг един въпрос, който отне цялото време на сбирката, буди и днес голямото любопитство. Тъй като тая сбирка трябваше да даде *първата организация на социалистическите сили в България*, между присъстващите *делегати* се подигна въпросът: *открита* или *конспиративна* да бъде тая организация? Делегатите от Търново (Габровски и Благоев) доказваха, че новата социалистическа организация трябва да излезе открито, като „социал-демократическа", тъй като с това ще се даде по-широк размах на пропагандата и ще се обезсили една лъжа пусната по адрес на социалистите, че те са опасни рушители. Известно е, че правителствената преса клеветеше ссциалистите в съзаклятническа дейност, а останалата буржуазна преса разпространяваше за тяхна сметка най-нелепи измислици. Откритото действие ще разбие и първите, то ще разсее и вторите.

Делегатите от Севлиево и някои други места държеха друго становище—те бяха против откритото излизане — и на тая почва сбирката се раздели на две, без да вземе едно окончателно решение, както по тоя въпрос, така и по въпроса за програмата и устава на бъдещата партия.

При натегнатите разисквания на Търновската сбирка, имаха ли влияние някои други фактори? — Сигурно, защото тя смяташе за грешка, ако не изслуша и Спиро Гулабчева, който се намираше в Русе и който минаваше за голям знаток („капацитет") по въпросите, с които се занимаваше тя. Сбирката получи мнението на Гулабчев изложено писменно. Но това мнение само засили противоречията между присъствующите, вместо да ги премахне. Сам конспиратор, Гулабчев навеждаше сега хиляди аргументи за необходимоста от конспиративно действие на българските социалисти. Второ, Гулабчев отхвърляше всички *прилагателни*, които можеха да се прибавят към думата „социализм", която той свеждаше до своето типично сиромахомилство и, трето, той беше против основаването на каквато и да било *партия*, в която ще решава *болшинството*: според Гулабчева, болшинството не е способно нито да мисли, нито да решава, нито да действува; Гулабчев преписваше всички „героически действия" или на отделните личности, или на малките и *отбрани* групи от личности. . .

Въпреки това, обаче, въпреки тоя неблагоприятен, ако не безплоден „съвет" на таинствения сиромахомил, в когото някои от членовете на сбирката вярваха слепо, — Търновската сбирка не мина съвсем без полза: тя взе две капитални решения, първо, да се свика *втора сбирка* още същата година, 20 юли и второ — да се отговори на противниците на социализма, които оспорваха неговата почва в България, с специална брошура, без да говорим, че самото опознаване на главните социалистически дейци по онова време, съставляваше един крупен исторически факт. . . Ние нито ще сгрешим, нито ще намалим значението, което всяки един от тия дейци имаше, ако кажем,

че независимо от различията по второстепените въпроси подигнати на Търновската сбирка, независимо и от пререканията, естествени при всички научни и политически спорове, самата сбирка, в лицето на своето болшинство, призна Д. Благоева за най-подготвен по теорията на социализма, той бе посочен да вземе *оръжието на научния социализъм* и да го насочи против неговите учени и полуучени противници, той отсега нататък ще бъде *отправната личност* в всяки конгрес и сбирка.

Трябва тук да забележим, че от 1891 г. между Д. Благоев и Н. Хр. Габровски се установи една дружба, която се подържа в най-интимна сфера повече от едно десятилетие. Този факт ние споменаваме сега, защото не бива да се мисли, че всичко това, което Търново предлагаше и ще предлага в бъдащите сбирки и конгреси, изхождаше само от Д. Благоев. Тъй като Н. Габровски има възможност да се запознае с социализмът при едни напреднали обществени условия (той се учи в Швейцария) и от една по-богата литература от оная, която можеше да се достази в България, у него се явиваха, макар понякога във форма неопределена, идеи, които той съобщаваше на Благоев. По-стар и по-подготвен от своя *пръв сътрудник*, Д. Благоев даваше на тия идеи по-нататъшно развитие, търсеше да ги изрази в подходящи форми и да намери тяхното практическо приложение. Такъв бе случая и с откриване названието на бъдащата партия, въпрос, в решението на който участие, доколкото знаем, има и Е. Дабев и благоприятното решение на който позволи да се ликвидират и на организационна почва старите погрешни възгледи за тактиката на българските социалисти.

VII.

Вторият, наречен *учредителен конгрес* на социалистическите сили в България, стана по решение на Търновската сбирка, на 20 юли (ст. ст.) 1891 г. на Бузлуджа.

Защо Бузлуджа бе избраното място дето трябваше да заседава учредителния конгрес на социалистите? – Причината се криеше в *бялия терор*, на който ги бе подложило правителството. Най-смели противници на режимът С. Стамболов бяха социалистите и ония разночинци от дребнобуржуазно произхождение, които също минаваха за социалисти или за симпатизирующи на социализма. Цялият вой на реакцията беше насочен против тия дейци, които биваха арестувани, бити, интернирвани и разкарвани от една край на България до другия. На всяко отделно действие се гледаше от власта подозрително, тъй също, както и всяко опозиционно действие беша гаксувано за „социализм".

Естествено, при такова положение, на социалистите, които идеха до съзнанието да заработят *като партия*, налагаше се и благоразумие, и такт. Действително, Бузлуджа не е най-удобното място за конгрес и в всяко друго време то би събудило подозрението на шпионите. Но деньт 20 юли (ст. ст.) отклонява всякс съмнение, тъй като на тоя ден стават всенародни тържества по случай геройската смърт на Хаджи Димитра в битката през 1868 г. И наистина, свикания за тая дата конгрес мина благополучно и се закри, след като изчерпи цялия дневен ред. Какъв беше тоя дневен ред?

Ние знаем от Търновската сбирка, която стана преди 4—5 месеца, че 1—2 от най-важните въпроси, които трябваше да реши тя, останаха полурешени. Бузлуджа ликвидира сполучливо с тях. Първият, както си спомняме, бе въпросът за излизането на социалистите открито под фирмата „социал-демократическа партия". Пак същите аргументи за и против и то от същите центрове и лица. Противниците на явното излизане бяха обсрени, между другото и с аргумента, че те са привикнали на конспиративност под влиянието на сиромахомилеца С. Гулабчев, който не споделя принципите на научния „оциализм (нека си спомним, че пет години по-късно С. Гулабчев пусна в движение книгата

Социалистическите конгреси или Лондонский конгрес и социалната демокрация", в която резко се критикуваше тактиката и учението на соц.-демокрации от анархическо гледище), че само утопистите-социалисти и руските конспиративни организации са против откритата политическа борба и че у нас преследванията на социалистите ще престанат толкова по-скоро, колкото по-рано те се оформат в *социалистическа партия* и като такава публично излезат с своя програма. Тезата на Търновци развита от Д. Благоев и защитена с нервно и енергично слово от Н. Габровски, спечели.

Също така приети бяха „уставът" и „програмата" на партията (копие от тия на Германската и Белгийската социал-демократически партии)— всички приготвени от Търново.

По количеството на въпросите, работата на ***Първия социалистически учредителен конгрес*** изглежда малка: колкото малка, обаче, е тая работа по количество, в *качествено* отношение тя е нещо колосално и забележително. Както в 1868 г. шепа луди глави начело с Хаджи Димитра и Стефан Караджата изправиха Падишаха пред решението на българския политически въпрос, така също шепата социалистически дейци в 1891 год., Бузлуджа—ще изправи българския работен свят пред новите задачи на неговия нов ден. . .

VIII.

Замислена още в 1888—1889 г., брошурата *„Що е социализм и има ли той почва у нас?"* излезе от печат през месец септември 1891 г. със псевдонима *Д. Братанов* („Българска социал-демократическа библиотека" № 1). Авторът си задава за цел да развие началата на научний социализм и да докаже, че социализмът има почва у нас. Историческият преглед, който той прави, определението на понятието социализм, което дава, както и първите усилия на Д. Благоев да популяризира терминологията на научния социализм, не-

зависимо от някои недостатъци и още слабото влияние на Ласалиянството, правят силно впечатление и на днешния читател. Поради липса на достатъчна опитност и практика, в първата, теоретическа част на брошурата, която обзема глава I—III, се наблюдава известна *умозрителност* и др. п. В втората част (гл. IV—V) Благоев обосновава социализма на българска почва с оскъдните аргументи, които му даде тогава развитието на нашата страна и неустановените още статистически сведения. Но от която страна и да се погледне на това произведение — то отлично реши задачата, която му бяха поставили и Търново и Бузлуджа: то е първото социалистическо откровение на оригинален български език хвърлено в ръцете на българските работници. . . В 1891 г. Д. Б. откри българската работническа класа,на която той посочи собственото ѝ бъдаще.

„Авторът на тая книга, пише Д. Б. в предговора — след като съобщава, че тя е „проектирана" от него още преди две години, когато бе подигнат въпроса от нашите вестници, —както ще видят читателите от съдържанието ѝ, като социалист, се придържа о началата на научния социализм и причислява себе си към ония български социалисти, които приемат названието. . . *социал-демократи*. С това българските социал-демократи коренно се отличават от ония още неопределени социалисти у нас, които с своето поведение успеха само да представят нашите социалисти изобщо в вид на смешна, фанатическа, мистическа секта. Но отличието на българските социал-демократи от такива-то социалисти отива още по-далече. Среда за деятелност на социал-демократите у нас съставляват наемните работници и кандидатите за тая, така да кажем, обществена служба, както и образованите хора у нас, на които възлагаме надежда, че рано или късно ще разумеят обективния вървеж на историческото развитие на нашето общество".

След това, Д. Б. се пита: ***има ли социализмът почва у нас?*** — „Който прочете предните глави на тая книга с внимание и без предубеждение, отговаря Д. Б., той ще се съгласи, че *социализмът не може да нема почва у нас*". И след една дълга екскурзия из нашите еснафи и землевладение, след като надниква в банките и лихварските уч-

реждения, за да се убеди, че концентрацията на капиталите у нас се извършва, че България е попаднала на общия закон за развитие, че старият поминък отпада и старите наредби, които са издигнати над старите имуществени отношения — рухват, Д. Благоев стига до заключението, че и „нашата държава встъпи вече в пътя на капиталистическото производство и размена". „От освобождението насам нашия живот се намира под пълното влияние на западно-европейските икономически наредби и нашия народ влезна в взаимната зависимост, на която капиталистическото производство отдавна подчини другите цивилизовани народи. И колкото по-нататък вървим, толкова по-вече ще се уголемява това влияние и зависимост на нашия народ от другите. . ."

Спорейки почти в същото време, когато пишеше брошурата *„Що е социализм"*, с противниците на социализма, Д. Б. казваше: „Ако капиталисгическите наредби у нас намират „историческо изражение" в буржуазните учения за „националното богатство", то и другата класа, която естествено изниква из капитализма — работническата класа — също намира своето теоретическо изражение в *съвремения социализм* и практическо така да се каже изражение — в практическата деятелност на социалистите" *(Ден, I)*.

Но след като доказа, че и България стъпи в пътя на капиталистическото производство и размена, и че работническата класа намира „теоретическо изражение в съвремения социализм", Д. Б. се пита, каква може да бъде „работата" на българските социалисти? — Първо, тя е *организационна*, те трябва да организират наемните работници и кандидатите за такива, и второ — тяхната работа е *просветителна*, — те трябва да докажат на дребната буржуазия, доколко нейните интереси се срещат с интересите на работниците, и че спасението ѝ, както и спасението на цялото общество

от противоречията на съвременните капиталистически наредби, е в социализмът.

Още в *юнската* книжка на сп. *„Ден"* (1891), Д. Б. изпревари Бузлуджа и застъпи правата и интересите на една работническа содиалистическа партия: „у нас се раждат две партии с първенствующе обществено значение: *буржуавна, капиталистическа* и *социалистическа, работна, партия*. На последната остава да стане начело на работническия народ и като се опира на началата на *научния социализм*, да покаже обществената и политическа роля на нашите работници и крайните цели на съвременото историческо развитие. От социалистите у нас ще зависи, доколко те практически и научно ще действуват *да организират народа в съзнателна класа*, който, както и у другите народи, съзнателно да избира и представители на своите интереси, на своите искания и стремления".

Три месеца след тия пророчески думи, като обосноваваше през месец септември програмата на бъдащата партия, в името на която социалистическата интелигенция трябва да се яви между наемните работници и „народа", и като отблъсваше с възмущение всички низки клевети на низки противници против социалистите, Д. Благоев възложи за цяла една епоха всичките си надежди върху онези социалистически деятели, които здраво и съзнателно са проникнати ò началата на научния социализм и без отчаяние будат съзнанието на нашия народ и го правят съзнателно да възприема „значението на бъдащите социалистически наредби". „Нека бъдат благословени тия деятели — завършва Д. Б. последните редове на своята книга. Нека бъде благословен часът, в който нашите социалисти са почнали съзнателно да работят за разпространение идеите на научния социализм у нас. Науката и естествените закони на историческото развитие са нашите верни и непобедими съюзници. Те са нашата сила, в тях е извора на нашата вяра и енергия. . ,"

В книгата си „Принос към историята на социализма в България“ (1906), Д. Б. намира в някои места „кусур“ на „Що е социализм“ и пр. Ние смятаме, че той е несправедлив към един труд, който има своята история. Защото, „Що е социализм и имали той почва у нас?“ е едно произведение, което прочетено внимателно, и днес може да отвори очите на мнозина: толкова то е „остаряло“!

IX.

Благопожеланията, които Д. Благоев изказа в заключителните редове на своя труд за успеха на социализма в България, обаче, срещнаха *съзнателната съпротива* на едва създаващата се българска буржуазна интелигенция. Сигнал за това даде един от представителите на младата българска буржуазия — Ив. Ев. Гешов и оная интелигенция, която съчувствуваше на социализма, „желаеше“ неговото прилагане, като стопанска, социална и политическа програма в Западна Европа, но искаше да предпази България от него като от огън. Тази *първа сериозна* и *решителна среща* на Д. Благоев с противниците на научния социализм, заслужава вниманието на днешния читател, защото нейният изход, който бе благоприятен за нашия човек, извоюва *право на гражданство* за социализма в България.

В *Периодическо списание* (1892) по съвсем друг повод представителя на „академическата“ интелигенция у нас, Ив. Ев. Гешов, познат общественик и писател, взе спрямо делото на Благоева и това на българския социализм, едно решително отрицателно становище, колкото повърхностно, толкова и несъстоятелно. Авторът на тая критика, „скромен дирач на икономическата истина“, дошъл да заключението, че „богатството у нас е в ръцете на земледелците“, следователно — напразно, дори пакостно от гледището на националните интереси е да се пише и в нашата, и в чуждата преса (алюзия се правеше за една статия на Н. Габровски публикувана в „Question sociale“, че „тези наши земледелци са фиктивни притежатели на това богатство“. Гешев, който беше получил образованието си в Англия, който знаше по-добре от всички български икономисти, какво значение могат да укажат тия публикации върху *кредита* на страната, ги осъди. У него заговори най-напред *инстинкта на класата*, към която принадлежеше, тъй като тая класа сама беше още младенец, нуждаещ се от помоща на по-възрастния си брат. Той настояваше, че в дадения момент „задачата“ на българската интелигенция е по-друга от тая, която й възлага Д. Б.: тя трябва да отиде между народа, в селата, и да станат „практикуващи земледелци, пътуващи учители, народни наставници“. „И чак, когато след години, казва Ив. Ев. Гешов, ваший и наший прах и прахът на нашите деца се социализира в общата, колективната гробница—земята—тогава може би ще настане епохата, когато нашите внуци ще могат с полза да говорят на тяхните внуци — що е социализм и има ли той почва у нас“. . .

Иронията, с която Ив. Ев. Гешов си послужи при разискването на един научен въпрос, като тоя има или не почва за социализм в България, показваше две неща: първо, че той не беше се издигнал по-горе в разбирането на тоя въпрос от нивото на най-вулгарния оборвач на социализма у нас, какъвто беше Зах. Стоянов и второ, — че покойният банкерин и голям финасов могнат, като човек, който дири „икономическата истина“, съвсем бе забравил *буржуазната литература*, която малко преди него пледираше и доказваше съществуването или създаването на всички обективни предпоставки за. . . социализма в България.

В 1889 г. група интелигентни хора, от които излезоха почтени буржуазни деятели, създаде сп. *Промишленост*, което усилено започна да проповядва *насаждането на капиталистическата цивилизация* в нашата страна. В година III, кн. 1 (1890)

на това списание, в статията „Няколко думи по програмата на „*Промишленост*“, четем: „XIX век не е вече век на отвлечената философия, а е век на промишлен, век на приложната и социална наука. . .“ Днес науката не е отстранена от промишления труд, а напротив е станала почти без значение вън от нейната приложимост“. . . В основата на цялата бъдаща духовна култура на страната, дейците около сп. „Промишленост“ поставяха „материала за общественото здание“, т. е. — *развитието на промишлеността*; те намираха, че за това трябва да се вземат от държавата всички мерки, за да се увеличат работните ръце, т. е. да се усили „размножението“ на населението — първо условие за развитието и напредъка на „търговската индустрия“.

Очевидно, първият „сериозен“ критик на социализма в България не познаваше последната мисъл, или ако я познаваше, той не беше я разбрал, за да ѝ отдаде *значението*, което тя имаше. Инък*), можеше ли човекът, който „дири икономическата истина“, да се провиква: „Не, г-да, не се мамете. Не е истина, че земята не е на нашите селяни. . . Огромната маса е собственица и престъпно е за вас да се кукорите, като „петлета“ и да доказвате, че България е узряла вече за научния социализм! . .“ —

По какво тия безпардонни остроумия на Ив. Ев. Гешов, се отличават, напр. от. . . лапидарната фраза на Зах. Стоянов: „Че кой кого експлоатира в България, кой е угнетения, онеправдания и незаплатения добре, кой е тежкия владетел, кой е узурпирал земите на работника? Кой гладува и се скита и кой се пражи в лой, като бъбрек?“.

*) Три години след Ив. Ев. Гешов, друг много по-обективен издирвач на „икономическата истина“, пише: „Цивилизацията, с която се хвалят някои от европейските народи и която сега нахлува от всички страни у нас, не носи никаква доброчестина, мирен и сладък живот. Тя носи отрова и горчевини“ (вж. „*Български Алманах*“ за 1895 г.).

Нито З. Стоянов,—който беше без култура, нито „скромния дирач на икономическата истина“—можеха да разберат простата и елементарна истина, проводник на която в 1890 год. стана сп. „Промишленост“, че „свободната всемирна конкуренция“, под която и без това нашата страна попадна в началото на 90-те години, беше *азотната киселина* хвърлена върху шаечните беневреци на патриархална България. . .

Тази проста истина неможа да разбере и друг един критик на научния социализм в България, както и на делото на Д. Б., комуто неможе да се направят горните упреци: думата е за К. Прокопиева.

X.

К. Прокопиев е псевдоним на известния народоволец Вл. Дебогорий—Мокриевич, който в 70-те години бе избягал из Русия и след сключването на мира, емигрира в България. Дебогорий—Мокриевич бе по професия инжинер, запознат с руската революционна литература от 60-те и 70-те години, почти връсник на Д. Благоева, с когото лично се познаваше, но който замръзна на своите народоволчески и утопически схващания за *развитието*. Чел Маркса, но без да разбере ядката на неговото учение, Д.—Мокриевич не можа да разбере и друго нещо — иманентните закони, които движат прогреса на съвремените общества, колкото *националните форми* на тоя прогрес да се различават една от друга. С други думи, Дебогорий-Мокриевич не можа да вникне в универсалния характер на *общите закони на развитието*, които Маркс беше открил в съчинението си („Капиталът“), за което той оповестяваше, че го изучавал, и по които закони се развива всяка отделна страна, щом като тя стъпи на тоя път. Нещо повече. Понеже България дойде късно на всемирно историческия пазар, Дебогорий—Мокриевич неможа да разбере, по оскъдните дани, които ни даваше нашето собствено

развитие, че и България е навлязла или навлиза в „общия закон" и че затова тя неможе да избегне съдбата на ония страни, които отдавна са засегнати от него.

При тая своя неподготвеност да разбере пионера на *марксическата философия* у нас, Дебогорий-Мокриевич се яви да критикува Д. Благоева и неговата книга. Ясно става за читателя още от тука, че тая критика, колкото обективно и достойно да се водеше, неще се отличава за нейния автор с нищо самостоятелно и оригинално. И наистина, тя беше просто едно *копие* от критиката, която руските либерали и народоволци от 80-те години правеха на *руския марксизм*.

Основната теза на Д.—Мокриевича беше тая, че в България почва за социализмът няма. А почва за социализма в България няма затова, защото, като *земледелческа страна*, законите на капиталистическото развитие, открити от Маркса, са неприложими към земледелието. От тук логически следва *обвинението*, което се отправи на българските социалисти, че те искат да прилагат своите „теории" в една страна „без пролетарият": где ви е фабричният пролетарият? — питаше г. Дебог.—Мокриевич. Щом като за К. Прокопиева е доказана „неприложноста" у нас на Марксовото учение, на българските социалисти, на българската интелигенция не остава нищо друго, освен „или да скръстим ръце, или да работим за въстържествуването на идеите за справедливоста и хуманоста" (сп. *Лъч*, I). „Селяните, казваше Деб. — Мокриевич, — които съхраняват идеалите на лична собственост не представляват, по теорията на марксистите, удобна почва за пропаганда на комунизма". Това е „същноста" на възраженията, пояснява Д.—М., които той прави на Д. Б. По-нататък, г. Д.—М. стига до откритото, недвусмислено съмнение относително възможноста на „социалистическата революция".

Д. Благоев трябваше да се справи с всички въпроси, подигнати от Д.—Мокриевича, и той реши

тая задача с една удивителна сръчност. Първо, Д. Б. можеше да започне с едно *формално възражение* на Д.—Мокриевича и с него да свърши. В 90-те години същият г. Д. — Мокриевич напечати своите *Мемоари*, от които се виждаше, че *бившият народник е изгубил вяра* в революцията, не толкова за това, че за нея съществува или неще съществуват в бъдаще условия, колкото за това, че бившето революционно поколение, към което принадлежеше Дебогорий-Мокриевич, е остаряло, а новото поколение, не го бива за нищо. „Нашето революционно движение умря — пишеше същият автор, — а ние, живите, стоим над гроба на нашата красавица и спорим, какво й е нуждно. . ." Кой е в сила да вдъхне у мъртвият труп жива душа? Каквито умни поправки да внасяме сега в нашите революционни програми, революционното движение от това няма да спечели. Под същия знаменател Д.—Мокриевич подвеждаше и „социал-демократическата" пропаганда, макар да я считаше „прекрасна и полезна" за самите работници. Но тази пропаганда „революционна" ли е? — Никак!

Д. Благоев можеше да тръгне от факта, че когато един бивш революционер отстъпи от методите на революцията, той не може да бъде обективен историк на миналото, още по-малко той може да бъде обективен ценител на настоящето и бъдаще развитие на новите идеи, — и да прекрати спора. Но нито субективно, нито от гледна точка на общия интерес него не би задоволила една подобна „тактика."

Затова, най-напред Д. Б. отразява „аналогиите", с които си послужи К. Прокопиев, сравнявайки България с Китай и копирайки руските писатели Н. Михайловски, В. В. (Воронцов) и др. които доказваха, че *земледелието*, както в Русия, така и в другите страни, стои извън въздействието на законите на капиталистическото развитие. Напротив, казва Д. Благоев, между съвременната

едра индустрия и земледелието днес се установи една твърде интимна взаимна свръзка, — като по тоя начин перефразираше една мисъл на А. Бебеля. — За потвърждение на последнята, Д. Б. не си служи с *стари статистически материали*, но с наблюденията над това, което понастоящем (1890 г.) ставаше в Русия. А в Русия земледелието не само се руши — в своите едри, исторически линии, — но в него се извършва същият процес, какъвто в цялото стопанство на империята. „Развитието на руския капитализм, казваше един руски писател, води към същите последствия, към каквито е повело то на сякъде. . . Земята не храни селянина. Селянина я оставя, тръсва от себе си *„власта на земята"* и носи своята работна сила на пазаря, като влиза под *власта на капитала*. . . Капитализмът ни залавя от всяка страна, той побеждава по цялата линия, както казват френците" вж. *Социал Демократ* за 1890 г.).

В България, Д. Б. наблюдава същото явление; всичките официални и неофициални дани, достъпни за нашата оценка, ни довеждат до заключението, че целокупния български стопански живот е попаднал в сферата на капиталистическото резвитие. „Законите на капиталистическото производство, казва Д. Б., простират своето действие най-подир и върху земледелието". . . А това показва, че „селското домакинство у нас от освобождението насам се метаморфозира от *натурално*, което задоволяваше всички потреби на селянина, *в парично*, което, за да задоволи селските потреби, кара селяните да произвеждат стоки и тия стоки да ги преобразяват в *всеобща стока — в пари*. А щом един народ мине от натуралното домакинство към *паричното*, това показва, че в него се е наложило *стоко-производството*, което е свойствено само на съвременото капиталистическо производство и го не срещаме нито в първобитния комунизм, нито в античния свят, нито в средните векове, нито в Китай".

Възраженията, които Д. Благоев прави на своя противник, са тъй ясни и прецизни, щото обвиненията на тоя последния, че Маркс и марксистите не се занимавали с изучаването на земледелието, падат сами по себе си и не се явява нужда да се посочват глави XXVI, XXVII и XXVIII от „Копиталът" на К. Маркса, където на земледелческия въпрос тоя посветява ценни рзсъждения. . .

Но от възраженията на К. Прокопиева следваше и друга една *консеквенция*, която водеше направо в лагера на реакцията и контрареволюцията — въпросът за възможноста на „социалистическата революци", който въпрос К. Прокопиев фатално искаше да свърже с въпроса за „механическото обединение на работниците". По-нататък, противниците на социализма и на Д. Благоев ще ни наложат да се спрем по-подробно на тоя въпрос. За по-голяма прегледност, нека видим тук, как отговори на тия съмнения Д. Б. Д. Благоев знае, че за подготовката на социалистическия преврат нуждни са ред условията, но в литературния си спор с К. Прокопиев, той ги свежда към 1—2 главни пункта: — „Социалистическата революция, казва Д. Благоев, се приготвя и се улеснява не от този или онзи *начин на владение* (както искаше да каже К. Прокопиев, — н. б.), а от развитието на производителните сили и *организацията на производството*. Да предаде на тази организация обществен характер — в това се заключава исторически — приготвителното значение на капитализма", което,казано между другото,К.Прокопиев свеждаше към „механическото обединение на работниците" (ср. *Г. В. Плеханов*, Наши разногласія, стр. 237). „Следователно, заключаваше Д. Б., организацията на производтството е гланото условие за марксизма, а не „механическото обединение на работниците", не механическо обединение на фабричен пролетарият". Разбира ли г. Прокопиев, какво говорят социал-демократите, „заслепените марксисти"?

Както вижда читателя, целият спор е изчерпен с няколко общи положения, изнесени в ясна марксическа светлина от Д. Благоев, и въпросите за съществуването на фабричния пролетариат, както и тоя за разнищването на дребните занаяти и земледелието, от които се явява „утрешния пролетарият", както се изразяваше Д. Б. — са въпроси второстепени, които „механически" или автоматически получават своето обяснение. . .

И, както забележихме, тоя *първи* по рода си спор в нашата литература, из който бе изгонено всичко низко и клеветническо, с каквито свойства се отличаваше „критиката" на по-раншните противници на социализма у нас, се приключи с победа за Д. Б., той се издигна до степента на първокласен марксист, — разби на пух и прах клеветите и лъжите, с които бяха обсипани социалистите, внесе смут и разстройство в лагера на противника, застави тоя да се отнася с по-вече уважение към едно учение, на което се падна да играе една голяма роля в страната, с други думи — Д. Благоев извоюва *право на гражданство* за социализма в България.

ГЛАВА ШЕСТА

Вътрешните борби между социалистите.

Няколко биографични данни. — Д. Благоев вън от училището. — Причини. — В Шумен и Търново. — От Бузлуджа до Пловдив. — Напредъкът на социалистическата мисъл в България и разногласията между социалистите. — „Изложението". — Конгресът в 1892 г. и първото разцепление на социалистическите сили.—„Партия" и „Съюз".—Принципи и тактика.—Страница от живота на социалистите в Търново. — Д. Благоев и Гаврил Георгиев. — Първият конгрес на „Партията" в 1893 г. и неговият дневен ред. — Една историческа реч. — Полемиката между „Партията" и „Съюза". — Към помирение и обединение. — Развой на новата партия и зародиши за бъдащи разногласия.

I.

В частния си живот, Д. Благоев имà това нещастие, че той никога неможà да се види с пари, с средства, за да посрещне най-елементарните си нужди. В 1885 г. той се ожени за Вела (Виктория) Живкова — негова неизменна сътрудница до смъртта на последнята (1921 г.), — и от този брак скоро имà деца, които увеличиха неговия товар и задължения. Без да разполага с някакво наследство, Д. Б. трябваше да бъде или учител, или чиновник, — друга плащана „кариера" нямаше в България,— за да изхранва своето многобройно семейство. Но у него дългът към обществото, дългът към *класата*, интересите на която пригърна от ранно време, говореше по-силно от всяки друг дълг. Наистина, той обичаше семейството; той ценеше сътрудничеството на своята жена и винаги се чувствуваше, като дете в средата на своите деца. „Но социалното чувство у мене е по-развито от семейното"—поясни

един път Д. Б., когато стана дума за задълженията на комуниста изобщо към семейството.

Това чрезмерно развито чувство на социалност у Д. Благоев, беше една от причините да се увлича в постоянна полемика с противниците на социализма в България още преди основаването на социалистическата партия, и последователно да губи назначенията, като учител и чиновник (какъвто го виждаме по едно време и в Министерството на финансиите),—които той получаваше за високите си дарби и способности.

Но партизанските страсти в края на 80 те и началото на 90-те години на миналия век, бяха така изострени и, поради слабата култура на политическите дейци, отмъстителноста беше толкова силна, щото те мъчно прощаваха на Д. Благоева, който затова редко престояваше година или две на едно и също място. Ние няма да търсим сега *личните* виновници за това, колкото и да са известени, само за да не оскърбим паметта на нашия покойник. Закачките, които се отправяха по негов адрес дълго време и с които отчасти се запознахме погоре за обективния читател се виждат тъй плитки, плоски и низменни, че би било оскръбление за същия читател да му ги припомняме.

Независимо от тоя подъл характер, който носеха тия закачки, обаче, те винаги принасяха своите плодове: — след всяка интрига, Благоев биваше отчисляван от служба, оставаше на улицата и трябваше да очаква или от заплатата на своята жена, или от щедроста на своите другари, без да пада в униние, без да се сломи неговата воля и жажда за борба, В такова положение той изпадна и през 1890—1891 г.

II.

В 1891—1892 г. в Шумен се установи Янко Сакъзов, познат социалистически деец, — уволнен по рано от длъжноста прокурор, която той заемаше при местния съд. Я. Сакъзов бе познат на Д. Б.

още от Одеса; той премина, както Благоев, *руската школа*, но неможа да извлече от нея онова *съдържание*, което след дълга душевна борба, извлече от нея Д. Благоев. Много по-слабо подготвен и по-малко даровит от Благоева, Я. Сакъзов остана да се лута между марксизма, научния социализм и утопическия, дребно-буржуазен социализм и радикализм много време, след като Д. Благоев нанесе първите решителни удари върху противниците на социализма в България.

В това имено време, Я. Сакъзов, замисли списанието *Ден*. Повече сантиментален *политик* и още без здрава социалистическа култура, Я. С. се чувствуваше слаб да издържи едно месечно списание с свои собствени сили: той прибегна към Д. Благоев, по-стар от него по години и по-подготвен, калѐн вече в литературната борба, и го покани за свой сътрудник. Д. Благоев, който съвсем несполучливо правеше опити да прокарва своите разбирания чрез вестници, като „Напред“ и други, прие поканата: от кн. 2. г. I. (февр. 1891 г.) на сп. *Ден* той стана редовен сътрудник на Я. Сакъзова, — от тоя момент списание *„Ден“* стъпи в своята *история*. . . Защо, може да се запита читателя? На този въпрос всеки може да си даде сам един задоволителен отговор, стига внимателно да е следил нашето изложение в предшествуюшата глава.

След като отърси от себе си и последните остатъци от съмненията на народническия социализм, Д. Благоев откри един нов отдел в *„Ден“*, почти непознат до тогава в нашата периодическа книжнина, — отделът „Из обществената хроника“, който заедно с *научните* и *полемически* статии, които той пишеше с редки изключения за всяка книжка на това списание. съставляваха най-ценното в *„Ден“*, увеличаваха интересът към него и го издигаха до положението на първостепен орган на обществената мисъп в България. Именно този период от историята на социализма в България и частно от живота на Д. Благоев, съвпада с

първите крупни успехи на социалистическата мисъл у нас.

Д. Благоев беше силен и плодовит ум: който го е наблюдавал от близу на работа, той знае, колко бърже у него се плодеха статии след статии, следкато мисълта за тях е назряла. Като сътрудник, по-право би било да се каже — *като фактически редактор на „Ден“*, Д. Благоев не се задоволяваше само да пише редовно по 2-3 статии за всяка книжка на това списание: той следеше редовно българската и иностранна преса — вестници и списания, — обмисляше материлът са своите хроники и журнални статии, осъвършенствуваше своя мироглед, постоянно обсъждаше въпросът за туряне *основи на политическата организация на българските работници* и създаваше *оригинална марксическа литература в България*, без да се изпускат изпредвид и усилията му да се преведе от чуждата книжнина най-ценното, най-достъпното и полезното от гледна точка на историческите задачи на българския пролетарият, за която цел се създаде „Българска социал-демократическа бибиблиотека“.

Появата на Д. Благоев в *„Ден“* дигна ненависта на неговите стари врагове и това е понятно: враговете на Благоев знаеха твърде добре, че без собствена трибуна, той е подложен на цензурата на „несъзнателната буржуазия“, следователно — той е *слаб*; Д. Благоев можеше да бъде *сила* и то една опасна сила, тогава, когато има своя собствена трибуна, защото само тогава неговите оръжия няма да минават „от ръка на ръка“, но ще бъдат въртени с собствените му ръце.

Но освен тоя така да кажем, *отрицателен* резултат, който Д. Благоев ще използува за собсвените си цели и за целите на своята литературна борба, неговата поява в *„Ден“* имà един досущ положителен резултат. Било под влиянието на неговата научна борба с противниците на социализма, било едновременно с това и под влия-

нието на Плеханов от Женева, българските студенти начело с К. Раковски, С. Мутафов и Слави Балабанов основаха списание *Социал Демократ*, от което излезоха четири книги (1892—1893 г.) в Севлиево. Историята на това списание, наречено от неговите основатели „сборник“, е много интересна и поучителна. Но с две думи може да се каже, то имà същото значение за напредъка на социалистическата мисъл в България за времето от 1892 и 1893 г., каквото се пада и на *Ден*. Редактирано в Севлиево от Сава и Хр. Мутафови и А. Конов, *Социал Демократ* имаше това преимущество пред *„Ден“*, че главните му сътрудници (К. Раковски и Слави Балабанов) живееха в Женева, беха в постоянно общение с живата социалистическа мисъл на Запад, намираха се в *лични* връзки с корифеите на научния социализм— Плеханов, Енгелс, Каутски и др., и си създадоха възможност да следят западно-европейското работническо движение, което посочваше *пътя* и на работническото движение в по-назадналите страни.

За тези безспорни предимства на „Социал Демократ“ говорят две обстоятелства. Първото от тях е това, че в разлика от *Ден*, което, като изключим трудовете на Благоева, даваше предимство на литературни, художествени разкази по *народнически шаблон* (напр. тези на Щедрина, Некрасва и др.). в „Социал Демократ“ този отдел държеше второстепенно място, а главно внимание в него се отдаваше на *научния отдел*, както и на *социалния преглед*, т. е. — на социалното (работническо и политическо) движение на Запад.

Второто обстоятелство, което говори за голямото значение на „Социал-Демократ“, беше оценката, дадена за него от Фр. Енгелса. В № 2 „Социал Демократ“ даде в презод из Die Neue Zeit (1890 кратък биографичен очерк за Фридрих Енгелса, кой) то № му бе изпратен. По това време Енгелс изучаваше български език и сега се възползува да-

отправи до редакцията на „*С.-Д*“. едно писмо, което тя публикува в № 3 и което е характерно по това, че основателя на научния социализм възхвалява редакцията на българския социалистически сборник, за дето тя е публикувала на български и *трудовете на Г. Плеханова*,—трудове, които Енгелс имаше възможност да оцени, тъй като той свободно четеше руски език.

Впрочем, трябва, читателя да знае, че първият № на „*С.-Д.*“ (за март-април-май) излезе в средата на юний 1892 г. и неговите редактори се обявиха за ученици на Енгелса, когото те провъзгласиха за свой „любим ръководител и наставник“.

Очевидно, както първите победи, които Д. Благоев пожъна в борбата си с противниците на социализма, така и *научният успех*, който има групата около „*С.-Д*“, вля повече нравствена сила у всички социалисти, които беха ангажирани в младото българско работническо движение. Този ентусиазм, за съжаление, не трая дълго време и ние ще ги видим скоро разделени по въпроси, които очертаха между тях известни *тактически различия*.

III.

Българското работническо движение никнеше и растеше заедно с развитието и напредъка на икономическите сили на България; същият път следваше и съзнанието на работническата класа у нас, както и нейното теоретическо изражение — *научният социализм*. Затова, никак не бива да се види чудно, ако се каже, че същото развитие се отрази и в главите на *някои* от първите социалистически дейци, които неможаха за цял период от време да надраснат *интуитивно и с помощта на научните методи*, които им даваше марксизма — това *недостатъчно развитие*.

През лятото 1892 г. българската буржуазия поиска да види собствения си успех и организира така нареченото *Пловдивско Изложение*. Казано между скобки, това изложение отбележи голямият напредък постигнат от България в стопанско отношение—земледелческо и индустриално, — и *прогресивното развитие на нейните производителни сили*. Изложението, прочее, беше училище не само за българската буржуазия, то можеше да послужи за такова и на българските социалисти, тъй като *по него* те можеха да съдят за *бъдащето развитие* на своята страна и за *бъдащето на движението, което бяха повикани да организират почти едновременно с раждането на българската буржуазия*. Когато сега вникваме в съдържанието на 90-те години, през които се зароди и буржуазия у нас, и работническо движение, и социализмът, виждаме, че никое социалистическо и работническо движение не е било поставено така благоприятно за вътрешно *идейно* и *организационно* заздравяване, както българското: тук *теорията* (научният социализм), дойде ако не по-рано, то почти едновременно с *практиката*, т. е. с зараждането на работническото движение. Ако, обаче, то претърпя още в своето утро една *криза*, обяснението на тоя факт ще трябва да се потърси.

IV.

В изпълнение на мислите разменени в Търново и на Бузлудже, както знаем, Д. Благоев застъпваше в „хрониките“ на списание „*Ден*“ нуждата да се основе *политическа организация* на българския пролетарият, т. е. — *раб. соц.-дем. партия*. Идеята зрееше, колкото работническото движение да се осещаше слабо. Синдикати, наистина, освен *Типографското дружество*, у нас в 90-те години още нямаше. Работниците, колкото се срещаха, бяха пръснати из производството и не бяха стигнали още до съзнанието за организация. Под влиянието на *откритата пропаганда* на социализма чрез „*Ден*“, „*Българската соц.-дем. библиотека*“, „*Социал Демократ*“, „*Бълг. социалистическа библиотека*“ (основана от Д. Бойкинов) и др., съзна-

нието у работниците и пропадващите занаятчии растеше, яви са нуждата от организация и така изникнаха в България *първите социалистически дружества* с смесен социален елемент: работници, пропадващи занаятчии и интелигенция — учители, чиновници и ученици.

Благоев с малък кръг свои другари, между които може да се спомена Иван Т. Кутев, редактор на в. „Бъдаще" (1898—1899), К. Бозвелиев и др. н. *угадиха* близкото бъдаще на работническото движение и предприеха агитация да се свика в Пловдив *таен конгрес*, на който да се реши окончателно въпросът за откритото излизане на социалистите, като „соц.-дем. партия" с програма и устав. Този въпрос предварително беше разгледан и на така наречената *Окръжна Габровска сбирка* (7 април 1892 г.), на която присъствуваха делегати преимуществено от Търново, Дреново, Габрово, Казанлък и Трявна. На избраният от нея „окръжен съвет" — с седалище Казанлък —, бе възложено да организира конгреса за 15 август. Окръжното за тая цел („тайно") се разпрати *до всички* съществуващи в страната социалистически групи и дружини. Освен познатите и цитирани до сега социалисти, в Пловдив бяха дошли, като представители на разни групи Ив. Т. Кутев, Д. Христов, Я. Сакъзов, Слави Балабанов, К. Бозвелиев — автор на *окръжното* за тоя конгрес, и др. Тук се обнаружиха няколко различия между социалистите, които разделиха присъствующите на два, дори на три лагера, и ги доведаха до разцепление.

В какво се изразиха тия „различия"?

Нуждно е да се забележи, че *до конгреса*, за съзряването на социалистическата мисъл в България има заслуга и друга една група, освен посочените по-горе. Преди тоя конгрес, в Т.-Пазарджик излизаше сп. *Лъча*, организирано от социалисти и съчувственици на социализма, което сетне, следъ сливането му с в. *Правдина* (1892 г.), измени коренно на социализма (в. „Прогрес"). В

лицето на двама от своите редактори и редовни сътрудници, на Пловдивския конгрес се явиха от името на *Лъча* („Прогрес") Гаврил Баламезов и Велчо Т. Велчев. Чрез Г. Баламезов, и тая група пожела да бъде допусната и застъпи своето мнение. Обаче, още на 21 август, с пристигането на Я. Сакъзов и Д. Благоев из Шумен, постави се на разрешение един *формален* въпрос, който послужи за повод да се задълбочи кризата, която още не бе излязла грубо на повърхността, както и да се очертаят *тактическите различия* между „партисти" и „съюзисти".

На групата около Баламезов не се призна правото да участвува във разискванията по простата причина, че тя не беше манифестирана социалистическа група и в своя печатан орган застъпаше хуманитарните идеи на старото християнство, които нямаха нищо общо с идеите на научния социализм.

По-мъчен беше въпросът с *социалистическата група* представена от С. Балабанова. Тя се считаше редовно поканена и, като социалистическа, претендираше на еднакви права с групата на Благоева, в разрешението на капиталните и съдбоносни въпроси за бъдащето на социализма в България. Но поради това, че тази група без знанието на „Партията" бе излезла с свой орган („С.—Д."), че в противовес на „Партията", фактически се обяви за „фракция" и че предварителните преговори на 21 август за необходимоста да излезат социалистите на открита дейност, като соц.-дем. партия, не доведоха до никакъв положителен резултат, групата на Д. Благоев изолира тая на С. Балабанов. По тоя начин разцеплението между двете групи *формално* настъпи, двете групи заседаваха поотделно и всяка една взе решения в кръга на своите разбирания.

Какво реши първата група, която бе по-силна и имаше инициативата в своите ръце? — Групата Благоев беше дошла в Пловдив с готова програма

изработена на Бузлуджа и която представляваше *синтез* от Белгийската и Германска програма. Очевидно, това ѝ придаваше всичките качества на една марксическа соц.-дем. програма, проникната от идеите на научния социализм. Тя е познатата програма на бълг. соц.-дем. партия до 1919 г. Обаче, *Уставът* на „Партията", който беше доведен в пълна хармония с *Програмата*, се отличаваше с една строгост характерна за цяла една епоха от развитието на българското социалистическо движение: според тоя *Устав*, в редовете на бъдещата раб. соц.-дем. партия не се допускаха членове, които несподелят нейните максимални и минимални искания, както и такива, които не признават *необходимостта от непосредствената политическа борба на работниците*.

Логична на себе си и на горните положения, групата на Благоев държа едно важно решение, което има и от гледна точка на историка положително влияние за българското движение: тя реши да излезе открито, легално, като *работническа социал-демократическа партия*, за която цел да предприеме незабавно редактирането на свой политически вестник. Два месеца след Пловдив, групата изпълни това решение и предприе издаването на в. *Работник*.

Втората група също държа своите заседания *тайно* и взе решения, които много по-късно станаха достояние на печата. Тези решения, обаче, без да губят своя социалистически характер, в отличие от решенията на групата Благоев, имаха по-вече *кружков, академичен характер*. В всичко това читателя, може да се убеди *по документите* съществуващи преди тая група да реши да излезе и тя под напорът на събитията, на открита политическа борба.

V.

Идейният вдъхновител на втората група беше Слави Балабанов, който в „Соц. Дем." редовно пишеше с името *Христов*. Той беше родом от Стара-

Загора (1871 г.) и трагично загина в Женева (1893), където беше студент по естествените науки. Двадесет и две годишен, но с заложби на голяма дарба, Балабанов попадна под влиянието на Плеханов и заедно със съвръстника си К. Раковски, се издигна над своите съвременници-студенти. Социалистическата студентска група в Женева, която той представляваше на Пловдивския конгрес, беше се занимала с въпроса за предстоящата дейност на социалстите в България и даде на Балабанов нуждните директиви. Следователно, в Пловдив той действуваше *в духът на тия директиви*. За тия последните ние може да съдим, както по „*Планът за действие*" изработен от него *на* и *за* Пловдивската сбирка, така също и по едно частно писмо, което той писа на 10.XI. 1892 г. от Женева до Дряновската социалистическа група. Ние ще предадем из това писмо само по-характерните редове защото то хвърля изобилна светлина върху „План, нът за действие", на който ще се спрем по необходимост, още по-вече и затова, защото идеите и на една и на дргия документ, ще се отразят върху *бъдащата, близка и неизбежна, борба* между двете социалистически групи.

В това писмо, като натяква на Габровски, че изменил на задачите, които си поставил Бузлуджанския конгрес; че вместо „една обща теоретическа програма", „програма за единиците-социалисти", каквато трябвало конгреса да изработи, Габровски предложил за разглеждане „една програма, каквито са програмите на европейските работнически партии, които вече се борят за известни политически и економически права"; че от този момент, когато една част от социалистите се обявили против проекта на Габровски, у нас започнало да се говори за „две фракции социал-демократи"; че „от Бузлуджа и до Пловдив" всички социалисти—и „програмисти" и „антипрограмисти" работили „едно и също"; че „различията между Севлиево и Търново" са обикновени „недоразумения"; че Търновската

организация на великденското си събрание взела решение за свикване на Пловдивския конгрес на който, между другото, да се изгладят „съществующите недоразумения между разните социалисти в България"; и че всичко това не станало и немогло да стане в Пловдив по вина на Благоев, който не приемал никакво споразумение преди да се постигне съгласието на Севлиевци за откритото политическо действие на социалистите, *като партия*, — както и за това, че между двете страни имало „коренни различия"—„различия", които за сега нищо не е в състояние да изгладе,— като казва всичко това, Слави Балабанов завършва:

„. . . В такъв случай не оставаше нищо друго, освен всички ний еднакво мислещите да се съединим в едно цяло, да образуваме един социал-демократически съюз и да си изработим един *общ план на действие*. Ний пристъпихме тутакси към изработването на този план, като определихме своето отношение към всякой един от обществено-икономическите слоеве у нас; а следователно и характера на нашата литературна и организационна дейност, в всякой един от тях. Изработи се също и устав на съюза. . . — След като имате от преде си течението на работите у нас, и след като прочетете планът и уставът на съставения вече български соц.-дем. съюз, вий ще можете лесно да решите, другари, на къде е истината и към коя страна вий трябва да се присъедините". . .

В едно обяснение, което се появи след започването на в. *Работник*, Д. Благоев загатваше че „съюзистите" пращали частни писма до групите, с които всявали между тях „раздори". Сигурно, Д. Б. е имал пред вид писма, като горнето, в края на което се канят дряновци да се определят към „Съюза" или „Партията". Но тази е водевилната страна на един по-сериозен спор, който днес не спира на себе си интересът на читателя. По-важно е друго нещо. — „Планът за действие", за който става дума в приведеното писмо, действително беше изработен и то пак от С. Балабанов и разпратен по групите. Характерният белег на тоя документ състои в това, че навсякъде в него „съюзистите" наричат себе си „социал-демократи", които

са се събрали в Пловдив за да видят, *как* ще наберат своите „материални сили", преди да изработват „боева програма", както и „пътя и пътечките на своята деятелност като партия". „Едни от нашите другари,— социал-демократи,— говори се в този *план*,—мислят, че за да може по-скоро да се наберат елементите на нашата социалистическа партия, ний трябва да си изработим и излезем явно с най-подробна политическа и икономическа програма, в която да са изказани всичките крайни и непосредствени искания, около които да се групират съчувствующите елементи. Ний пак мислим, че трябва да се работи *тихо и систематически* литературно и организационно за годготвянето на нашите работници, и чак когато, по този начин, имаме на страната си една що-годе организация, една що-годе работническа сила, да излезнем от нейно име с програмни крайни и близки искания, т. е. да се явим като партия". „Планът" предвижда да се излезе открито, когато партията съществува „на дело", инъче никакво „възпитателно въздействие над общественото мнение" няма да се укаже, както и върху „заинтересуваните елементи".

Като изхожда от тези основни разбирания, „Планът" предвижда за главен обект на социалистическата деятелност наемните работници, у които да се развие класовото съзнание, понеже „те са душата на социализма": „те (наемните работници) са социалисти по положение, тъй де се каже, социалисти в скрито състояние". След наемните работници, за обект на социалистическата пропаганда се посочват занаятчиите, които „в най-непродължително време ще бъдат също наемни работници" и на трето място — селените. В всички тия отделни, „различни" по обществено и икономическо положение, слоеве, трябва да се действува „различно"; нашата деятелност между тях ще бъде „своеобразна, съответствующа на положението им". Но практически *как* ще се изрази тази деятелност?

— Организирането на работниците става механически„ на чисто практическа и икономическа почва". „Работниците преди да бъдат социалсти, преди да са чули даже самата дума социализм, се организират, тъй да се каже, инстинктивно и по естествен път в разни занаятчийски спестовни дружества... Цялият западно-европейски пролетарият е преминал през този фазис на своето организационно развитие" . . . Ний с всичките си сили трябва да се мъчим да вмъкнем в тези работнически дружества по-скоро социалистическо съзнание, като им покажем, че те не ще могатъ нищо да направят, като се борят отделно само с своите господари (нещо, което и те сами ще видят от практиката) и, че единственият път на тяхното спасение е да станат притежатели на средствата на производството, което те могат да достигнат само като се организират в особенна политическа партия и вземат в свои ръце политическата власт."

Впечатлението, което човек получава от изучаването на тоя документ е това, че в него говори един убеден социалист, който не отхвърля *крайната цел* — завладяването на политическата власт, който не е против политическата борба на българските работници, но считайки тия последните *малолетни,* неминали „фазисите", през които е минал западно-европейския пролетарият, смята, че те *задължително* трябва да минат тия „фазиси", както и школата на социализма, преди да се занимават с политика! И всичко това трябва да става „тихо и систематически"! Наистина, работниците са социалисти в скрито състояние, социализмът се намира в тяхните умове един вид в потенциално, „скрито състояние", но може ли той да се превърне в динамическа сила без „тихата и систематическа" пропаганда?

Различията между „програмистите" и „антипрограмистите", между „партисти" и „съюзисти" се явиха на тая почва, и както ще видим, в тяхната полемика тия „различия" наедряха! Впрочем, за да бъде по-ясно, трябва да се каже, че в желанието на „Плана" да се работи „тихо", наблюдава се влиянието на старата конспиративна деятелност, която току-що напуснаха и руските, и български социал-демократи, но която все още ги държеше в своите нокте: това все пак беше влияние на старото доктринерство, което се доближаваше до „социалния въпрос" със рецепти. . .

VI.

За да престават в достъпна форма своята програма пред българските работници, Търновци, по-право *Общият Съвет* на партията, започна да издава в. *Работник,* на който Н. Габровски стана главен редактор заедно с Д. Благоев. В *Общия Съвет,* освен тях, беха избрани Г. Георгиев, Т. Постомпиров и др. Уволнен от учителството, Д. Благоев напусна и редакцията на *Ден,* който не споделяше вече идеите на „Партията", и се прибра в Търново. Тук се събра цвета на социалистическата мисъл, тук се сдружиха главните идейни представители на българската работническа класа, които в непроходимата мизерия на времето, ковеха оръжията за идейните и политически победи на пролетарията в България.

Преди всичко, *как* и *при какви условия* работеха членовете на *Общия Съвет?*—Отговор на тоя въпрос ние намираме не само в това, което Д. Благоев си спомня от това време, но и в спомените на печатарските работници, които живееха и работеха с тях в една и съща печатница. Организирана на „чисто комунистически начала", в „кооперативната печатница *„Работник"* господствуваше пълен демократизм. Тук не се чувствуваше резката граница между работника и редактора, между печатара и писателя. При една неразвита техника и слаби материални средства, с които *Общият Съвет* разполагаше, редакторите и писателите трябваше да станат едновременно писатели и словослагатели. Д. Благоев и Г. Георгиев, които често

пълнеха с статии в. *Работник*, станаха *калфи* и *полу калфи* при по-опитните работници по „печатарското изкуство". В едно непродължително време от две седмици, Д. Благоев (Г. Георгиев повече въртеше колелото на машината!) направи такъв успех, че той редеше някои от своите статии „по Ботйозски", т. е. без ръкопис. Така, например, „по Ботйовски" той сам нареди предговора на своята знаменита брошура „Що е социализм и има ли той почва у нас?" и с това нагледно доказа на малкото пролетарии, които в това време го наблюдаваха, как в бъдащето социалистическо общество ще може да се съчетае интелектуалния с физическия труд, стига другите условия да са на лице...

Но ако сега, в епохата на 90-те години на XIX в., тези благоприятни условия не бяха на лице, и друго измъчваше нашите хора — безпаричието, немотията и гладията. Ето защо, за да внесат икономия и в дневните разходи, те—интелектуалните и физическите работници при печатницата основаха „комуна", общо домакинство, като живееха в едно помещение и се хранеха на общ казан „натъкмяван" от баба Димитровица, майка на работника Д. Димитров. Този начин на живеене възбуждаше любопитство и ненавист у представителите на буржуазните партии, които освен това, имаха и други причини да са недоволни от свиването на това „социалистическо гнездо" в сърцето на „старото българско царство". Присъствието на социалистите в Търново и то с един добре уреден вестник, настанен в печатница срещу Мъжката гимназия, съставляваше една очевидна опасност за професионалните партизани, на които авторитета косвенно се подриваше: те поставиха срещу печатницата *полицейски пост* и решиха да насъскат тълпата против „новите богомили", което донейде им се отдаде. Социалистите, които поради бедност, ходеха окъсани, с вехти дрехи и обуща без подметки, беха хулени, подигравани, оскърбявани. Но това никак не сломи тяхния дух: те

бяха горди, че градят основите на грядущето социално и политическо освобождение не само на търновската плеба, и вървяха смело напред.

При такива условия, на 1 Ноември 1892 г. излезе първия брой на в. *Работник*, който внесе смут в редовете на социалистическите противници. Уводната статия на този брой, написана от Д. Благоев, хвърли веднага светлина върху социалистическото движение в България и задачите, които то си поставя. Собствено първата част на статията, която прави исторически преглед на социалистическото движение в България, като го довежда от 1885 г., обосновава историческото произхождение на социализма у нас и на българската социал-демократическа партия, орган на която се явява в. *Работник* и която е „право противоположна на всяка една буржуазна партия. Като представителка на българския пролетарият, който вече съзнава своите класови интереси, Бълг. соц.-дем. партия смята за най-естествено работене откритото и легалното. Тук програмната статия правеше алюзия за другата „фракция" социал-демократи, която не беше излязла още публично, някоя подържаше и разпространяваше между българските социалисти погрешния възглед за „тихата" пропаганда. . . Всяко друго действие, продължава Д. Б., бълг. соц.-дем. партия го признава за неестествено, което поражда претълкувания на идеите и стремленията на социалдемократите. Може да има у нас социалисти, които не се придържат о този възглед, но социал-демократите, които влизат в състава на Бълг. соц.-дем. партия смятат откритото и легално работене, като най-главно условие за успеха на социализма у нас"...

Но ако всичко това е така, партията неможе да се разграничи само от буржуазните партии, които представляват класовите интереси на българската буржуазия; тя чувствува нужда да се *разграничи* и от другите български идейни движения и това съставлява задачата на втората част на цитираната статия. Просто и ясно: „Бълг. соц.-

дем. партия, казва Д. Б., съставлява отделно и независимо нищо от работническите дружества и съюзи, които си турят за цел взаимното спомагане на членовете си, или борбата им за защита на интересите си. Социал-демократическата партия защищава общите интереси на работническата класа. Нейната непосредствена задача е — да привлече към програмата и тактиката си работящите били те групирани в дружества и съюзи или не. Като се състои от най-съзнателните работнически сили, Бълг. соц.-дем. партия е авангардията на работническото движение, е „организованата военна сила на работническата класа". *Да пропагандира среди работниците своите идеи, програмата и тактиката на социалната демократия, да развива класовото им съзнание, да им указва на класовата борба като най-верно средство за подобрение на тяхното положение и за освобождението им от експлоатацията — такава е задачата на този вестник* — орган на Бълг. соц.-дем. партия.

От всичко до тук казано, завършва Д. Б., не е мъчно да се определят отношенията на Бълг. соц.-дем. п. към другите партии. Тия *отношения* се определят от *началата*, в които се тя придържа: те са напълно отрицателни. „Додето работниците не съзнаят своето положение и великата си задача като класа, до тогава те от никоя партия неможе да очакват освобождение от икономическото си робство. *Освобождението на работниците е дело на самите работници*". Без да се спираме на забележката на Д. Б., че б. с.-д. п. изхождайки от горните съображения и запазвайки своята самостоятелност, може да се отнася *съчувствено* към всяка друга партия, която спомага за по-лекото минаване от нашия народ мъките, които порожда капитализма и която не пречи на партията да развива класовото съзнание на работите, *особенно внимание* заслужават следующите предупредителни думи:

„Най-сетне, заключава Д. Б., смятаме за длъжност да забележим, че в. *Работник* е изражение на идеите, мненията и тактиката само на ония български социалисти, които влизат в състава на б. с.-д. п. (За) мнения, идеи и постъпки изразени и направени вън и без одобрението от този вестник макар и под името на социал-демократи и в името на Партията, б. с.-д. п. не отговаря".

Общо казано, тая статия изразяваше не само *личните* схващания на своя автор, но и тези на цялата „Партия", и като решаваше предварително всички въпроси за класовата борба, сътрудничеството, отношението на с.-д. п. към другите партии и пр., определи ясно отношението си и към „социал-демократическия съюз, който се видя *открито ангажиран* в една полемика с Д. Благоев. Тази полемика, която се водеше главно от Д. Благоев и Гаврил Георгиев, съставлява една интересна и поучителна глава от историята на работническото движение в България.

VII.

Борбата, която Д. Благоев отпочна чрез в. *Работник* на два фронта,—против общия класов враг на българските работници и против ония „социал-демократи", които при всичката си добра воля, внасяха *неясност* в българската социалистическа литература, донесе на движението няколко положителни резултати. Преди всичко, от едно *формално* значение, каквото в началото имаше въпросът за откритото излизане на социалистите, като политическа партия, в процеса на споровете, които се завързаха едва подир 6—7 месеца от излизането на в. *Работник*, изпъкна въпросът за връзката между икономическата и политическа борба на българския пролетарият, за отношенията на синдикатите към партията и обратно, — за *предимствата* на икономическата борба на работниците пред политическата и пр. От тук, както се вижда, *тактиче-*

ският въпрос, дали е време да се излезе открито днес или утре, се превърна в по-голям въпрос за „методите" на обяснение, които едната и другата страна ще прилага към обяснение на българската обществено-политическа действителност.

Тези „методи" блеснаха с добрите си и лоши страни най-релефно във два момента: в едно обяснение на „соц.-дем. съюз" публикувано в сп. *Ден* (1892 год.), идеите на което ще бъдат още по-ясно развити от бъдащия орган на тоя съюз — вестник *Другар*, — както и в една реч на Гаврил Георгиев, която постави резко, ясно и недвусмислено въпросът *за политическите задачи на българския пролетариат*.

Гаврил Георгиев никога не излизаше с големи претенции. Верен другар на Д. Благоев отначало и до края на своето жизнено поприще, Г. Георгиев признаваше преимуществата на „Дядото" над всички и над себе си — той бе по-малък от него с 15 години —, но никога и никому не отстъпяше от марксическите позиции, на които стоеше. Г. Георгиев беше от малцината в България, които владееха и по онова време, и по-късно, *диалектическия метод* за обяснение на нещата. С тоя метод, с това двустранно оръжие, което той въртеше искусно, Г. Георгиев, който изобщо знаеше малко, правеше достъпни за своята мисъл много неща: с него той побеждаваше и вътрешните и външни врагове на българското социалистическо движение. Мизерията и изключителните условия на неговото развитие, като работник-социалист и социалист-работник, не му попречиха да запази той тоя престиж на голям марксист до кончината, която го настигна на 20 април 1917 г.

През лятото на 1893 г. „Партията" беше вече доста нарастнала след печатната и устна пропаганда, която от края на 1892 г. *Общият Съвет* развй: — не само че се забележи след *Изложението* едно оживление в българското работническо движение, но работниците посрящаха социалистическото слово с по-

голямо увлечение. Това състояние преля нови сили в „Партията", които ѝ позволиха с пълно съзнание за постигнатия успех да помисли да организира конгрес в едно близко време. Но поради изключителните събития, които налагаха на правителствената партия да произведе за 18 юни 1893 г. законодателни избори, *Общият Съвет* реши конгресът на българ. с.—д. п. да бъде свикан на 3 Юни с. г. в Търново.

На този конгрес бе поставен един голям въпрос — въпросът за *участието на б. с.-д. п. в изборите*, т. е. въпросът за политическата борба на българската работническа класа, по който бе натоварен да говори Г. Георгиев. Той държа пред конгреса своята реч пълна с ум и оригиналност. Ето как е предадена в съкратено изложение тая забележителна реч:

„Г. Г. . . каза, че въпросът за участието ни в политическата борба произтича от нашите идеи и убеждения. Ний, като с. — д., не отделяме политиката от социализма, както правят някои социалисти: за нас политическата борба е средство и то най-могъщо средство, за постигането на крайната цел — осъществяването на социалистическите наредби. Но въпросът сега се поставя така: при тази си малочисленост, трябва ли ний да вземем участие в предстоящите избори? . . . Ний ще се възползуваме, отговаря на тоя въпрос Г. Георгиев, от предстоящата борба, за да развием у работната маса класово съзнание, да ѝ напомним за нашите политически права и да я подготвим, щото тя съзнателно да се ползува от тия свои права за подобрение на своето положение. Това значение имат за нас предстоящите избори".

Колкото за *компромисите*, по които *косвено* се изказа Д. Б. в уводната статия на в. „Работник", Г. Георгиев направи няколко забележки, които имаха голямо значение:

„Докато, казва той, едните стоят на днешните буржузни наредби, които те смятат за вечни, другите — социлистите изкарват несъстоятелността им на яве и подготвят обществото, за да премине към социалистическите наредби" — коалиция, компромис между социалистическата партия и буржуазните партии не може да има. Като изхожда от зада-

чите, които поставя пред пролетарията *класовата борба*, Г. Георгиев ще доведе конгреса до съзнанието че в предстоящите политически избори, партията трябва да излезе с свои *класови кандидатури*.

Ясно е, че, както първата програмна статия в в. *Работник*, така и тая реч на Г. Георгиева, беше „хвърлена ръкавица", както се изразява сп. *Ден*, не само в лицето на политическите представителина българската буржуазия, но така също и пред българския социал-демократически съюз.

По този път се стигна до литературния спор между „Съюза" и „Партията", който трая близу една година, за да доведе двете „фракции" до обединение и сетне — до ново разделение.

VII.

По-горе ние загатнахме за „Обяснението" публикувано в сп. *Ден* от името на „Съюза". В това „Обяснение", историческа важност има не само прибързването на въпроса за открито политическо действие, но също така — желанието на „Съюза" „да се приключат някои криви понятия, които от години и половина насам са се вмъкнали в нашата социалистическа литература". Кои бяха „кривите понятия", за които говори *Ден*? За една част ни говорихме Д. Б. и Г. Г.; другата част от „кривите понятия" ще се изясни в последствие. И действително.

На 3.IX. 1893 г. „Съюзът" се видя принуден да напусне своята затвореност и да излезе да подиша свободен политически въздух. В първата статия на първия брой на в. *Другар*, *) орган на „Съюза", в статията „Няколко предварителни думи", както и в следующите статии по въпросите свързани с социалистическото работническо движение у нас, „Съюзът" показа известни теорети-

*) Решението за издаването на в. „Другар" беше взето на Шуменската сбирка (конгрес на „Съюза" (10—14 Юлий 1893 година).

чески слабости, които и днес още правят известни. Накратко, „Съюзът" се залови с първите на капиталистите в България, той допусна в тая политика [illegible] които мисли [illegible] и [illegible] [illegible] [illegible]

где се коренеха грешките на „Съюза", когато той се яви да развива учението за „непротивление на злото" до оня момент, в който българският пролетариат ще измине всичките отделения на училището по класовата борба. . .

Днес *опита* и *масовото разрастване* на работническото движение в България правят неуместни всички тия спорове, които могат само да поучат работниците, в кои случаи те бива да губят своето време излишно и в кои не бива да хабят нито един ден от своя скъп живот. . .

IX.

Но на онова време тези спорове, наистина, доведоха до нещо *положително*: те помогнаха да се изчистят не „лични", но много „криви понятия" (*уви! не малки*), да се спаси „Съюзът" от „лутаницата" „в областта на икономическите организации", да стане на по-здрави марксически позиции и *да се приближи до „Партията"*, факт, който щ. послужи като *повод и начало* на *обединението*. Повод за това обединение даде сам Д. Благоев, който в 1892 год. по подозренията на С. Балабанов, — причини разцеплението и който — заедно с Г. Георгиев, един от участниците в полемиката между „Съюза" и „Партията", — със коректното си държане, създаде *психологическата основа* за това обединение. И по-рано, и тогава, както и по-сетне мнозина обвиняваха Благоева в „нетолерантност". Но тука имаше, ако не едно неразбиране смисъла на думата, най-малко едно нейно несполучливо употребление. В всичките си спорове Д. Благоев спазваше един *такт*, който го издигаше над неговите противници. Но не беше само *такта*, с който той се отличаваше от последните; той имаше една неумолима логика и изобилна аргументация, които, турени в действие, довеждаха в пълно безсилие противника, който по едни и други съображения, подигаше въпросът за „толерантноста". На тази „толерантност" ще се опре буржуазната критика,

за да спаси своите разклатени позиции. С нея малко нещо поиска да се извини и *Ден*, с тази разлика, че тя веднага изчезна и като сянка в последователния примирителен дух, с какъвто дух се отличаваха полемическите статии на Д. Благоев.

Д. Благоев изпъкна, като духовен ръководител на Партията, и след нейния конгрес през м. Юли, той трябваше да направи една агитационна обиколка. За тази цел той замина за София, където в началото на м. Октомври държа в з-то „Братство" реч и оттам за Пловдив. И в двата тия главни центрове на работническото движение, Д. Благоев правеше политическа пропаганда и доказваше на работниците, които го слушаха винаги с интерес, че борбата на икономическа почва, която им препоръчва „Съюза", като пачаещ за тяхното спасение, е безсилна да ги освободи, но че напротив политическата борба, с която ще даде власта в ръцете на работническата класа и ще й позволи да уреди обществото, „както намери за добре", на социалистически начала, без да отрича, че за сполучливото водене на тая освободителна бобра са необходими икономическите организации. Но в Пловдив Д. Благоев беше арестуван, доведен в София и тук освободен. Органът на „Съюза", в. *Другар*, оповести това, и в брой 13 от 26 Ноември 1893 г. пише: „*Другарят*" Д. Благоев, за когото явихме в миналия си брой, че е докаран от Пловдив и е арестуван, е вече пуснат на свобода".

В това съобщение се чете голямата морална победа на идеята за обединението на двете „фракции", което обединение трябваше да намери тоя неочакван случай — арестуването на Благоев и довеждането му в София —, за да се пристъпи към него.

Чувствувайки все повече изживявани своите грешки, както и своето фактическо безсилие, — да не кажем израждане, което сам „Съюзът" в лицето на своя конгрес беше констатирал, той, „Съюзът" все повече и повече осящаше нуж-

дата от обединение. Той пък даваше преимуществата на „Партията" и изтъкваше условията, които тя трябваше да изпълни в интересите на своите идеали и стремежи за най-добро организационно единство, затова се отказваше от всички средства, които [illegible] Плещова от Благоевия вариант (септември 1903) [illegible] Тогава [illegible] Скрепено с подписите на двата централни комитета („Общия съвет" и „Ц. К. на Съюза"), с дата 10 февруарий 1894 г., това споразумение беше оповестено в социалистическите вестници *Работник* и *Другар*, както и с специален лист до членовете на „Съюза" от 12 с. м., за да послужи като извор за нови сили в социалистическите и работнически среди. . .

Х.

Слизането на двете „фракции" в една партия се посрещна с нескривана радост и от работниците и от социалистите. Ентусиазист, какъвто беше, — защото Н. Габровски беше преди всичко ора-

сили без да бяха в действителност равни; вторият — общата класова основа, на която бе поставена новата Партия. Текста на „Съглашението" бе изработен от Д. Б. и приет така, както той го предложи. В него, като се признава, че главната задача на социал-демократ. партии и съюзи е да организират и приготвят работническата класа за достигане крайната цел на борбата — възторжествуването на социализма; че тази задача се постига чрез пропаганда на социализма и агитация в името на най-близките искания на работническата класа; че икономическата и политическа борба са най-важните средства за пропаганда, агитация, организиране и възпитание на работническата класа; че соц.-дем. партии и съюзи са длъжни да вземат участие в всички икономически, политически и въобще в всичките освободителни борби на труда с капитала, за да може един ден работническата класа да употреби държавната власт за прокарване на социалистическия идеал в живота; че силата на всяка соц.-дем. п. или на всяки соц. дем. съюз са съзнателните и организираните работници; и че, следователно, необходимо е тяхното организиране в синдикати и работнически дружества, — постановява се двете отделни „фракции" (Партия и Съюз) да се слеят под названието „Работническа социал-демократическа партия". . .

тор, а след това социолог! — Н. Габровски — този Ласал в историята на българското движение, посрещна във *Работник* „обединението" с чувство на екзалтация, което се изрази в неговата статия „Напред с стъпки бързи!" — фраза взета из едно стихотворение на поета Хр. Ботйов. „След това съединение, което стана, завършва статията си Н. Габровски, на социалистите, принадлежащи досега къмто едната или къмто другата организация, не ни остава да правим нищо друго, освен с подновени сили да се впуснем в борбата с „душманите на народа" и да оправдаем неговите надежди. . . Прочее, напред! — Уверени, че с такива чувства са въодушевени всички наши другари по случай на станалото съглашение, ние заедно с тях извикваме: да живе съединението! да живее Р. с.-д. п.!"

Всички, и „редници" и „генерали", колкото да бяха още слаби силите и на едните, и на другите, заработиха с удвоена енергия. Редовете на Партията се увеличаваха, нейните адепти растеха духовно и численно. Д. Благоев също не скриваше радоста си и тури в действие всичката суравост на своята критика, за да заздрави още повече основите на движението, което тръгваше по нов път. И вниманието на Д. Благоев, както и на неговите другари, се удвои още и затова, защото режимът на терор и насилие, който преживяваше страната в първата половина на 1894 г., беше към своя край, признаци за неговото згромолясване вече съществуваха, обстоятелство, което придаваше по-голямо значение на социалистическата партия пред целокупното българско население, като най-решителен варг на тоя режим. Това притегляше към Партията нови сили, които ѝ създаваха и нови грижи. Тия грижи настъпиха с наближаването ѝ в избирателната борба. . .

4—5 месеца след сливането на „Съюза" с „Партията", режимът против който беше се надигнала цялата страна, падна и пред българската Раб. соц.-дем. партия се разкриха нови перспективи за борба, за успехи и за разочарования. Тия последните се изразихи в една *криза*, която трая в скрито състояние почти десетилетие, за да завърши с разцеплението в 1903 година.

Какви тревоги, какви вълнения и безпокойства не преживя Д. Благоев преди и след това фатално разцепление! . . .

ГЛАВА СЕДМА

Неизменният характер в идейната борба на Д. Благоев.

От 1894 до 1897 г.—Учител в гимназията и разширение кръга на идейното влияние на Д. Благоев. — Списание „*Дело*“ и „*Ново Време*“. — В кръга на близки и другари. — Неизменното в идейната борба на Д. Благоева. — Марксизм, класова борба, пролетариат, пропаганда на социализма.—Ръстът на Партията и идейната криза в нея.—„Криза“ в марксизмът? — Борба на два фронта и няколко стари въпроси. — В навечерието на 1903 г. — Възраждане на дребно-буржуазните илюзии в средата на българските социалисти и разширение на кризата в Партията. — На Запад и у нас. — Списание „*Общо Дело*“ и реакцията против него. — Разцеплението и Д. Благоев. — Той и Я. Сакъзов.

I.

След падането на режима Стамболов в средата на 1894 г. и първото обединение, движението на българския пролетариат още не беше нараснало дотолкова, щото да позволи на Д. Благоев да се отдаде всецяло в негова служба. Движението имаше нужда от постоянните услуги на Благоев, но то не беше в състояние да подържа един по-сложен апарат от функционери, които правеха съставна част от него. Дълго време преди да стъпи на свои собствени крака, работническото и социалистическо движение в България „идеше“ от интелигенцията, без да й възвърне заетото. Може решително да се каже, че половината от българското движение се дължи на социалистическата интелигенция, която не идеше из средата на пролетариата и без която това движение щеше да остане в стадията на полуварварство може

би още дълги десятилетия. . . Това най-добре съзнаваше Д. Благоев, ето защо още в зарите на работническото движение в България, една от неговите грижи беше да създаде тая интелигенция, да я привърже към интересите на пролетариата и да определи нейните задачи, които той отождествяваше с задачите на социалната демокрация в България.. .

Но ако и да гледаше на нещата така трезво и в перспективите на близкото бъдеще, Д. Благоев нямаше физическата възможност сам да стои непрекъснато в средата на пролетариата: той разбра, че за да бъде полезен на последния, трябва да потърси платена работа другаде, да остави други да *администрират* движението на работниците, а той да упражнява над него своя *идеен контрол*. Изхождайки от тия съображения, Д. Б. намери, че само учителството може да му усигури тоя контрол и затова виждаме го в 1894—1897 г. учител в Пловдивската гимназия. *)

В Пловдив Д. Благоев идеше като познат и още повече, като признат теоретик на социализма. По-развитите работници бяха се учили по неговите статии и брошури излязли в 1891—1893 г., същите работници бяха слушали и неговата жива реч, всякога проста и убедителна. Т* го приеха в своята среда и тук, независимо от своето официално положение, Д. Благоев си създаде един кръг от познати — чиновници, учители, работници и ученици от местната гимназия, — които не го напускаха, които го търсеха и от които той се учеше. Пишущия тия редове още помни съвета, който Д. Б. му даде през тази епоха, като ученик в Пловдивската гимназия, — никога социалистът

*) Пак по същите съображения Д. Благоев беше направил в 1888—1889 г. опит да постъпи чиновник по съдебното ведомство; за тая цел, както се учим от едно негово частно писмо, той се готвеше да държи изпит по правото, но беше „скъса..“. . .

да не напуска средата на работниците, ако иска да допълва и опреснява своите знания, защото, казваше той, живота на работниците е лаборатория за социалистически знания. Благоев мразеше от дъното на душата си ония социалисти, които се гордеят, „надуват" — които страняг от „попукания-те ръце" и които искат да образуват нещо като „социалистическа аристокрация". . .

II.

Но, силен и безпокоен ум, Д. Благоев не се задоволи и с тая роля на „просветител", която играеше в образувания около него кръг от приятели, познати и другари. Във бирарията „Яваш-Яваш" в Пловдив, където той срещаше и беседваше с тия хора, при една задушена атмосфера, роди се у него идеята да предприеме списание *Дело* — неофициален орган на социалистическата мисъл в България, защото Д. Благоев виждаше, че сп. *Ден*, което продължи да излиза и след неговото отделяне, както и след обявяването му за теоретически орган на Партията, въпреки ценните сътрудници, които си бе привлякло като К. Раковски, Карас Иванов и др., не можеше да играе тая роля сполучливо. *Дело* излезе в края на Октомрий 1894 г. под *формалната* редакция на В. Благоева, но под фактическото ръководство на Д. Благоева. Като преглеждам човек сега това списание и си спомня условията, при които излизаше, вижда, каква колосална сила трябва да е имал действителният редактор на *Дело*, каква енергия и любов към истината и социалистическото дело трябва да са изпълнявали съществото на Д. Благоев, за да може да ни даде преди тридесет години едно отлично нареждано и списвано предприятие! В сп. *Дело* са застъпени всички отдели, които в днешните български списания са непознати, и което е по-главно, още от 1-а му книжка Д. Б. откри два отдела — „Обществена хроника" и „Вътрешен преглед", в които подлагаше на научна критика заблужденията на буржуазната обществена мисъл и учреждения.

Списание *Дело* — ние си спомняме много добре това златно време за българската социалистическа мисъл — бе посрещнато с облекчение не само от пловдивския кръжок, но изобщо от социалистите-марксисти в България, които още от тогава в самото име на Благоев виждаха верния пътеводител към социалистическия Ханаан. . . Но ако Благоев бдеше и с своята жилава — понякога и ядовита критика не позволяваше на буржуазната мисъл да шета спокойно из българската литература, — ако той се стремеше да не я допусне да си завоюва здрави позиции в средата на интелигенцията, от която социализмът ще има нужда за дълго време, то и противникът не слеше: Д. Благоеву, както и на В. Благоева — административния редактор на *Дело*, беха направени *предупреждения*. Д. Б., обаче, упорствуваше: само когато завърши втората година на *Дело*, по технически причини той реши да го спре. Независимо от моралния успех на *Дело*, постъпленията от абонатите беха слаби, за да се издържа едно „тлъсто" списание, като него. При това, у Благоев назре още едно съображение — той реши да даде още по-резък и определен тон на неговото направление и да го приближи към по-съвременните нужди на международното и българско социалистическо движение, което всеки ден чупеше дребнобуржуазните ледове, които го сковаваха. . .

Преди да спре *Дело* малцина, наистина, познаваха *кризата*, в която го поставиха обстоятелствата. Но когато спря, удивлението беше всеобщо и до Благоев зачестиха постъпки списанието да продължи *на всяка цена*. На срещите в „Яваш-Яваш" настоящият въпрос, който хранеше интересът на целия кръжок беше, как да се поднови *Дело*. Най-сетне, то беше подновено, но не като *Дело*, а като *Ново Време* на 1 Януари 1897 г. Цяли десет месеца „просветената реакция", която тоя път се пред-

ставляваше от един поет „точи зъби", береше злоба против неукротимия редактор, който, както в *Дело*, така и в *Ново Време*, си позволи да подложи на критика образователната политика на своя „шеф"; — предупрежденията и сега валяха едно след друго, — ходатайства, удумки, „кандардисвания" — не със цел, че ще се направи „добро" на Д. Благоев, но с цел да се убие или отстрани неговата критика. С други думи, всички средства беха турнати в ход, за да се *застави* да спре и *Ново Време*, което, колкото повече печелеше сърцето на младежта и работниците, толкова повече ставаше трън в очите на *силните мира сего*. Но Д. Б. не преустанови своята идейна борба и след 22 Окт. 1897 г., когато му бе отнето учителското място в Пловдивската мъжка гимназия.

III.

И в сп. *Ново Време*, както в *Дело*, Д. Благоев не измени на себе си. Неговата воля и съзнание растеха с *опита*, който му даваше българската действителност; развитието на *новите* икономически сили затвърдяваха у него убеждението, че бъдащето принадлежи на пролетарията; че за това *бъдаще* българската работническа класа трябва да се готви още отсега, с първите си стъпки в политическия живот; че единствената *наука*, която може да го подготви за това бъдаще е *марксизмът*, научният социализм, който му разкрива тайните на историческото развитие и че единствения *път* към по-близкото или по-далечно освобождение на класата на труда от политическото и икономическо иго на капитала, е *класовата борба*.

Тези основни идеи Д. Благоев застъпи и в сп. *Ново Време*. — Това списание преживя заедно с своя редактор всички превратности в живота на българското работническо и социалистическо движение и спря в 1923 год. с първия тежък удар, който се нанесе на Партията и класата, всестраните интереси на които то защищаваше. С други думи,

„Ново Време" преживя почти цялата *съзнателна история* на българското социалистическо движение.

Ние не можем тук да се спираме на особените заслуги на това списание към освободителното дело на българския пролетарият — тоя въпрос трябва да бъде обстойно разгледан на друго място, в друго изпълнение, което да засегне по-специално *историята на социалистическия печат в България* от преди и след освобождението — до наши дни. Но стремежът, както и интересът на нашия читател изискват да забележим, че много от българските социалистически списания, от тъй наречения „легален период", както *Ново Време* и няколко други подобни, освен тях още „Работнически Вестник" и „Социалдемократ", които бяха *политически* обществени органи, разглеждаха текущите политически въпроси, отразяваха икономическите и обществените процеси, които ставаха в страната, следяха политическия живот, отношенията на буржоазните партии, дейността на парламента, — всичко това, което само по себе си е *политика*, — но в същото време те бяха и *научни* списания, в които се поместваха научни статии, които имаха за задача да запознаят работническата класа с основните научни принципи на марксизма и да подготвят нейните най-съзнателни борци, *водачите* на масите, *вождовете*. Под умелото ръководство и напътствие на най-изтъкнатите социалдемократи, които дадоха най-ценните си материали за затвърдяване теоретическите позиции на българския пролетариат, който все растеше и растеше.

IV.

Ръстът на работническото движение в България, след сливането на „Съюза" и „Партията", съвпадна с новия курс на стопанската политика, която българската държава взе след 13 Май 1894 г. Ако *Изложението* в 1892 г. даде един вид *резюме* на напредъка, който България постигна през едно десятилетие, смъкването на Стамболовия режим в 1894 г. означаваше развързване стопанските сили на страната, стеснявани вече от

тоя режим, — означаваше нов икономически подем, от който работническото движение и социализмът можеха само да спечелят. Заграбване власта от *коалицията* беше голям успех за новата българска буржуазия. Тя извади част от капиталите си из лихварските кюпчета и започна да ги влага в едрото земледелие и индустрията. Не че режимът, който падна не обръщаше внимание на тая страна в нашия живот. Вече в края на 80-те години, управляющата партия чрез своите предвидливи умове заговори за усилване на производството, за усилване на *промишлеността* и *едрото земледелие*. Който се интересува от тая страна в нашата държавна политика, може и сега не без особена поука да прочете в в. *Свобода* от 1887 г. статиите „Кому предстои да вземе инициативата за възраждането на нашата промишленост?", в които авторът, с инстинкта на възпитан буржуа, заключава и в същото време се пита: „Кой е този гений, който ще вземе грижата да изкупи отечеството ни от тоя застой? Коя инициатива, кой капитал ще разклати този източник на благоденствие?"...

След 1894 г., „геният" се намери, той прояви творческата си сила и в резултат, яви се едно стопанско оживление, обяснение на което срящаме в статиите на Д. Благоев публикувани и в *Дело* и в *Ново Време*.

Впрочем, небива да се мисли, че от *Изложението* до 94 г. от тая гледна точка не беше постигнат никакъв напредък. Напротив, с изключение на времето около превратите и контра-превратите, България никога не замръзна на една точка, още по-малко в 1892—94 г. Стига да си спомним, какво писа Д. Благоев в статията „Нашата статистика и нашите фабрики"? Като изучава *официалните статистически сведения, доклади* и др. п., в които открива научни и технически недостатъци, Д. Б. стигна в 1892 г. до заключението, че *машинната индустрия* си е пробила път у нас, организира националното производство,

придава му обществен характер и „създава и у нас същите явления, които и на всякъде, дето тя се развива" (*Ден*, II).

От 1894 г. насам, обаче, „явленията", за които говори нашият автор, станаха много по-чести; „капиталът", по желанието на в. *Свобода*, нахлу в занаятите, в промишлеността и земледелието, предизвика преврат в отношенията и живота, създаде финансовите и индустриални магнати, а заедно с това и най-неприятното за господствующата класа „явление" — постоянно нарастващия български пролетариат.

Този ръст на производителните сили на българската държава, по който едно време много се спореше, но който днес е признат като исторически установен факт, създаваше все по-богата *почва* за социализма в България, увеличаваше агитационната деятелност на социалистическата партия и нейните по-първи дейци, които един път хвърлени в практиката, беха подложени на *горчиво испитание*.

Наистина, между 1894 -1902 год. вниманието на социалистите беше заето най-много със *организационна* работа. Д. Благоев отдаваше едно — би казал днес всяки — прекалено внимание на *организационния въпрос*, който никога не слизаше от неговите уста. Пропагандата на социализмът има значение, когато от *единицата* премине към *групата*, към масата, следователно —, когато тя получи завенец *организацията*. Тя има, обаче, смисъл за социалистическата партия, ако се отнесе не към една безформенна маса, но към нещо определено и политически дейно. По мнението на Д. Благоев, пропагандата на социализма трябваше да се отнесе *преди всичко* към „работната класа", т. е. към наемните работници, тая растяща обществена „сила, която ще понесе знамето на напредъка" в България.

Но в 1894 г. слятите сили на Партията се увлекоха веднага в избирателната борба и на тая

почва една част от тях нагазиха в грешки, които ги туриха в противоречие и със възгледите на Д. Благоев и с тия на Партията, — възгледи, които тя възприе от него. Първи, който подаде колебание в избирателната борба, беше Н. Габровски, а след него Я. Сакъзов. С това „кризата" в Партията бе открита и тя ще бележи за едно дълго време част от най-ярките нейни сили, главно — тези на Д. Благоев.

V.

Изтъкването на *буржоазните* черти у Н. Габровски и тр. съвършено известно *диалектическо* различение, установяващо членовете на Партията, буржоазните отстъпници, „враг в марксизма". Буржоазният учен, философът, не знаел диалектика, не разбирал, че той внася разврат в обществените науки и почва буржоазната наука да *вулгаризира*, изопачава и побеждава напредъка в тях. Историята и побеждаващите прогресът в науката, в нея непрекъснато се борят с буржоазните *предразсъдъци* на изживелите се старите. Тъпата буржоазната наука *вулгаризира* *ревизия* на марксизма. С тая задача се *използват* най-вече, които получават *стипендии* в европейските университети (за тях се считат почти всички марксисти), така също и известни членове на социалистическите партии, между които с особен шум се нахвърли именно Е. Бернщайн, Ед. Вандервелде и др.

Това *вулгаризиране* и в България; той намери отзвук, — като изключим буржоазната интелигенция, — предимно у онази част от социалистическите дейци, които отдаваха по-голямо внимание на практическата обществена деятелност, казано по-право — на успеха в избирателната борба.

Въпросните социалисти знаеха много добре, че България е земя на дребните занаятчии и земледелци; те знаеха, че пролетарията, ако и растещ по съзнание и количество, неможе да им осигури депутатски или друг мандат; те разбираха, че само селото, в което преобладава дребното земледелие, както и дребното занаятчийство в града, може да им даде нуждното *болшинство*. За да получи това болшинство, тая част от българските социалисти, която търсеше избирателна победа, поиска *да замести* наемните работници с дребната буржуазия, искаше на избирателна почва *да примири* двете класи, да създаде така нареченото отсетне *общо дело*. Ако в западна Европа в края на XIX ст. *ревизионизмът* и „общоделството" се явиха като *резултат от победата* на новите производителни сили над старите, в България, напротив — ревизионизмът и общоделството се явиха като резултат от *недостатъчното* развитие на новите производителни сили и в процеса на борбта между тях и старите основи на българския живот. Това обстоятелство именно отличаваше донейде западноевропейското общоделство от нашето: последнето се явява суфистициран ревизионизм, — местен продукт, нящо доморасло, напудрено с чуждо брашно и се характеризира с възраждането на дребнобуржуазните илюзии у българската социалистическа интелигенция, които лежеха дълбоко в душата ѝ и които тя беше изнесла из своите семейства. . .

VI.

Този факт внесе смут в Партията, и нейният главен теоретик — Д. Благоев трябваше да взем по него позиция. В своята статия „Напред със стъпки твърди!", с която Н. Хр. Габровски посрещна сливането, той искаше от Партията да оправдае *„новите надежди"*, т. е. надеждите на ония дребни стопани, които пропадаха под ударите на икономическата революция. След 18 Май 1894 г. „надеждите" на дребно-стопанските производителни слоеве за по-добър живот, не се сбъднаха и към 1900—1901 г. старият редактор на *Ден* поиска да подхрани същите „надежди" в *общото дело* на социалистическия пролетарият с селяните и занаятчиите — без нито един от тия производящи

слоеве да имаше някакъв *организационен, идеен* или *политически опит*. Слабото проникване на *научния социализм* в работническите среди, които още се тормозеха от старите предразсъдъци и традиции, донесоха съмнение в правотата на *марксизма* в собствената среда на българските социалисти. От друга страна, българската *университетска наука*, която подуши слабоста на българския социализм, поради отсътствие на масово организиран и съзнателен пролетарият, мобилизира всичките сили и отправи стрелите си против „безпочвеното" учение—научния социализм. Ясно бе, че положението на Партията ставаше натегнато и че нейните добре разбрани интереси налагаха сплотеност в редовете ѝ, единодушие между нейните първи сили.

И наистина, само за известно време Я. Сакъзов се опита да отрази ударите на „професорската наука" върху марксизма, но скоро той изпусна оръжието. Очевидно, Сакъзов, който сам излезе с своите съмнения и „общо дело" не беше лицето подходно за тая работа (вж. неговата статия „Професорска наука и професорска шарлатания" в *Ден*, г. IV и *Ново Време*, г. I). Обязаноста да приключи борбата с успех, падна пак върху Д. Благоев и някои по-млади марксисти, първото място между които заеха К. Раковски, Г. Кирков и др. Но за Д. Б. борбата бе тежка: тя беше толкова по-тежка затова, защото трябваше да се води на два фронта.

Ние сме в надвечерието на 1903 г.

VI.

Какво представлява за живота на Д. Благоев и за историята на социализма в България 1903 година?

През м. Септември (1900 г.) Я. Сакъзов, един от главните ръководители на движението, излезе с своето сп. *Общо Дело*, наместо *Ден*, което спря. В общи линии, Я. С. хвърли съмнение върху „етапите", през които има да мине българското развитие: той недопускаше, че то ще се извършва *ускорително*, но с замедлявания и идеше до съзнанието, че социализмът не ще направи прогрес в България без завоюване на „демокрация", от която, впрочем, България не беше лишена. Я. С. виждаше извора за злините в България в „личния режим", в котерийноста на управлението и без да я обясни с раздробеноста на българските стопански сили, които далече не беха още организирали общественото производство, търсеше отговорност в личните качества на княза, на министрите, на отделните политически дейци и пр.

Дори днес, двадесет години след онова време, изучвайки материалите, които ни даде *Общо Дело*, неможе да не признаем, че Сакъзов не застъпи своето *ново гледище* с такт и умение. Но то далеч на беше марксическо гледище, а още по-малко гледище на Партията, която вярваше в съвсем друга вяра!

Когато след победата на коалицията над Стамболова, всички се опиха и в празднika на победата забравиха *класовата основа* на българските политически борби, обади се един трезвен глас, който никога не се остави да бъде обаюкан в сладките мечти на отживялото, — един пророчески глас: ний сме представители на работническата класа, писа Г. Георгиев близу два месеца след първото опиянение, което продължи и през третия месец; — тази класа не може да очаква сериозни подобрения от това правителство, което излиза из средата на нейните врагове. Ако гледаме декларациите и настоящето правителство ще стане консервативно. Ний сме и против старото, и против новото (в. *Работник*, 1894).

В тия думи на Г. Георгиева се прокарваше една мисъл, от която Партията не беше се отказала и която имаше тенденция да става все посилна в нея: това е *класовата мисъл*, която стои на първо място в всяка политическа борба и която Д. Благоев развиваше през 1895 год. в сп. *Дело*. Щом една партия не си туря за цел да измени

основата на обществото, тогава тя не може да преобрази и учрежденията, които подържат тая основа на обществото — казваше Д. Б.; такава партия не може да избави населението от мизерия, от съсипване. Буржуазните партии без разлика на програма, не правят изключение от това правило (*Дело*, I). Даже на същото място и на същите основания, Д. Благоев посочваше характерът на ***социалистическата пропаганда***, с която при тия условия трябва да си служи социалистическата интелигенция и която произтича от „нравствения идеал на развитата личност", т. е. — от социализмът.

Но Я. Сакъзов не се съобрази с тая елементарна истина, проверена в живота. Нящо повече, социалистическият лидер, който упражняваше известно влияние върху живота на Партията, вместо да тегли един правилен извод от несполучливата резолюция на конгреса от юли 1894 г., която препоръча „съглашения" с „честни и прогресивни лица", и в която по-малко се говорешд за пролетарият, отколкото за „надеждите" на другите съсловия; — вместо да засили собственото си гледище с по-определената и научно издържана резолюция на 4-ти конгрес (1897), с която се отменяше горната и решително се забраняваха компромисите и съглашенията, с което, класовата борба на работниците, изместена в 1894 г., в 1897 идеше пак да заеме своето място; — вместо в относителното увеличение на пролетарския елемент в Партията да вижда прогресивното развитие и на страната, и на социалзма в нея, — вместо всичко това, Я. Сакъзов удари на „демократизъм", препоръча борба за ***подобрение*** „учрежденията", които подържат основата на буржуазното общество. В сп. *Общо Дело* той писа: „Въпросът не е до изнамерването и осъществяването на някои належащи и полезни мерки...въпросът е за изменяване досегашната система на водене държавните работи. Една истинска демокрация на власт, това значи въвеждане демократическа система на управление, а това ще рече, опростотворение на всички държавни функции и демократизиране на сметнатите за необходими обществени учреждения. Тук се съдържа всичко, което един истински демократ може да желае, но без това опростотворяване и без това демократизиране на учрежденията нема демократизъм (***Общо дело*** I № 12).

Повече от ясно е, че Я. Сакъзов беше изпаднал в разрез с основните идеи на марксизма и че той беше тръгнал по течението на демократическите илюзии на стария утопически социализм. Както последния, така и Я. С., като „истински демократ", не търсеше избавлението на работническата класа в премахването на буржуазните отношения на производството „по пътя на революционното движение" („Манифест на ком. партия" от 1947 г. част III § 2), а в ***административното*** подобрение на буржуазните учреждения върху почвата на същите отношения. . .

Какво, обаче, беше станало и какво повлия на „философа" на българското общоделство, 1-во, за да забрави 10-те божий заповеди — „марксовата догма" и 2-ро, — за да отмине с затворени очи ***обективното развитие на работническото движение*** в България, както и ***историческите задачи***, които научният свциализм препоръчваше на нашата социалистическа интелигенция?

VII.

На съвременният читател е известно, че в началото на 1900 г. в Германия Ед. Бернщайн напечати своята книга „Предпоставките на социализма", която произведе ефект не сам в своето отечество. Бернщайн, виден член на немската социалистическа партия, беше си задал целта да определи „задачите на социлната демокрация" при конкретната историческа обстановка и понеже вярваше, че развитието не се извършва вече „по Маркса", той трябваше да подхвърли на „ревизия" самата основа на марксизма. По теорията на Бернщайна

крайната цел на социалистическото движение няма значение, то е *нищо*; всичко е *движението*. Проницателният читател, онзи, който има марксически усет за нещата, веднага схваща от тая мисъл на немския социалист, че той ще подхвърли на съмнение и критика основата на социалистическото работническо движение,—*историческата теория* на Маркс. Маркс и Енгелс свързваха движението с крайната цел и само затова тяхният социализм се отличава от утопическия. Класовата борба не е едно спорадично явление в буржуазното общество, но негова същност, pivot, основна пружина и за движението, което води към крайната цел.

За Бернщайна тази „същност" има по-друго значение. Историята на обществените отношения, казваше той, не се извършва по тоя начин, както описваше *Манифеста*, т. е., както казваха Маркс и Енгелс. Това значеше да се оспори материалистическото обяснение, както на историята, на историческото движение на пролетарията, така и на всяки момент от това движение. И наистина, Бернщайн стигна до тая „ахилесова пета" на марксизма, за която преди него немските доценти бяха наговорили много нищо. С малко думи казано, немският социалист трябваше да докаже две неща: първо, щом движението е всичко, крайната цел нищо, той трябваше да докаже, че *личността* в историята, т. е. в движението — е всичко, а класовата борба, която привежда в движение личностите — нищо, и второ, че именно затова *психологическият фактор* играе изключителна роля в цялото историческо движение на съвременното общество.

В това се изчерпяше цялата „ревизия", която Бернщайн произведе над марксизма. „Който днес прилага материалистическата историческа теория, казваше Бернщайн, той е длъжен да я прилага в нейната най-обработена и усъвършенствувана форма, а не в нейната първоначална форма". Това

трябва да се има пред очи там, гдето въпросът е да се начертае „пътя на бъдащето развитие".

Бернщайн знаеше, че основателите на научния социализм не претендираха на абсолютност, изключителност за своето откритие, и че те дадоха една *метода*, която най-сполучливо от всички досегашни обясняваше *научно* историческото развитие: авторът на „*Предпоставките*" също знаеше, че Маркс и Енгелс никога не са отдавали толкова слабо значение на „другите фактори" и те никога не бяха издигнали „материалните условия" до степента на изключителен фактор. Доказателсва за това се намират не само в кореспонденцията на авторите на новото, материалистическото обяснение на историята, но и в тяхните съчинения, като „Нищета на философията", „Анти Дюринг", „18 Брюмер", „Класовата борба в Франция" и много други. Но за „ревизионистите" потребно беше друго: те търсеха един *практически резултат* от борбите на работническата партия и затова стигнаха до ревизия на нейните научни основи: понеже крайната цел на движението им се виждаше много далечна, понеже никой не си даваше сметка в края на XIX в. за близката възможност да бъде осъществен социализмът по пътищата, към които класовата борба водеше работниците, на което Маркс — особенно Маркс! — на няколко места в своите съчинения прави предупреждения, ревизионистите се обърнаха към „чистата политика". Според ревизионистите, буржуазното общество се демократизира и капиталистическата класа губи своите привилегии. Това е доказателство, казваше същият Бернщайн още в предговора на „Предпоставките", че „демократическите наредби" се затвърдяват и закрепват. Той не се питаше, *на каква основа* става това? За ревизиониста беше важно движението, не крайната цел, затова неговата мисъл спря на *дадена форма*, която изгуби в неговите очи своя динамически характер.

До какви практически резултати може да доведе подобна „консепция“ на историята? До пълен политически квиетизм, до пълно отричане на *революцията* и *диктатурата*, като завършек на *развитието*. „Колкото повече се демократизират политическите наредби на модерните нации, толкова повече се намалява необходимоста, случаите от голями политически катастрофи“. „Нима, питаше Ед. Бернщайн, завладяването на политическата власт чрез пролетарията означава завладяване на тая власт само чрез политическа катастрофа?“ Разбира се, завземането на власта, според авторът на „Предпоставките“, *не означава това*, ето защо „задачата“ на социалистическата партия не е да спекулира с великата катастрофа, но да организира работническата класа, която да приготви за демокрация, за реформи в държавата, които ще издигнат работничеката класа и ще преобразуват държавата в демократически смисъл. „Аз, иска да потвърди Бернщайн, съм отричал това и още го отричам, защото според моето убеждение постоянният вървеж напред дава по-голяма гаранция за траен успех, нежели възможностите, които предлага една катастрофа“. В тоя смисъл, Бернщайн изказва „твърдението“, че за него движението е всичко, а онова, което *обикновено* наричат крайна цел на социализма, е нищо. . .

Така се допълняше, ревизираше и. . . извратяваше учението на Маркса от неговите „правоверни“ последователи. . .

VIII.

Инък любознателна и впечатлителна, да не кажем поетична натура (знае се, че Я. Сакъзов написа *повеста* „Из теснините“, която не държи последно място в българската *новела*) — Я. С. бе съблазнен от идеите на Бернщайна и ги приложи на наша почва в една българска форма: чисто и просто, идеите на Бернщайна беха от него *българизирани*. У нас те стигнаха не само до пълно из-

местване на материализма от идеализма, но онова, което има много *по възпитателно значение днес*, на практическа почва те сведоха работническото движение до най-вулгарно политическо сътрудничество с българската буржуазия. . . Това *сътрудничество* сега съставляваше алфата и омегата на социалистическата мисъл на Я. С. и с него Я. Сакъзов се явяваше един от любимците на буржуазната политика. . .

Наистина, въпреки пагубното му влияние върху историята на българското работническо движение, сътрудничеството, *осъдено* днес от живота и историята, произвежда на читателя само едно омерзяващо впечатление. Но в края на 90-те години, когато движението на българския пролетарият беше в своите пелени, когато нито имаше изградена здрава *организация*, нито разбрана *програма*, нито *дисциплина* в редовете на политически организираните работници, нито най-сетне *социалистическа традиция* — ревизионизмът, общоделството проповедвано от страниците на списание *Общо Дело*, беше едно крупно явление, един факт, с който научно и социалистически мислещият пролетарият в Българият рябваше да се справи, ако искаше да огради *бъдащето* на своето собствено движение от изненади.

Опасноста беше голяма. Практическата, респективно — избирателната борба на Партията, въпреки всички усилия на конгресите, избиваше на опортюнизм; след тая практика, като че да се оправдае едно от положенията на историческия материализм: — практиката винаги предшествува теорията! — настъпи *теоретизирането* на тая практика, която дойде до. . . *сътрудничеството на класите*. С други думи, българското общоделство стигна до онова заключение, до което малко преди Я. Сакъзов, както ще видим по-нататък, беха дошли най-ярките официални противници на социализма в България.

Д. Благоев — вечният страж на догмата и тотата на социалистическото учение, — тряб-

ваше да бие *набат*: той нададе в време *тревога*, мобилизира интелектуалните сили на Парията и ангажира една борба по цялия фронт на враговете от лево и от десно на революциония марксизм. . .

Какво съществено изнесе Д. Благоев против българското общоделство и към какво доведе вътрешната борба в Партията против едно течение, което беше в коренно противоречие с *пролетарския* и *демократичен* характер на социалистическото, маркситско движение?

IX.

Първата и главна задача на Д. Благоев беше да докаже, че Я. С. е напуснал основните положения на марксическата философия и второ, че именно за това, теоретикът на класовото сътрудничество се турпя в противоречие с интересите на работническата партия и социалистическото движение. Д. Благоев се пита, какво в същност е *общото гледище* на Я. С. и отговаря:

„Най-първо, за Я. С. *теорията* е едно, а *действителноста* — друго. За него теорията си е теория, а действителноста си е действителност. *Теорията* не е за него средство за обяснение на действителноста, за това у него теорията излиза нищо, а действителноста всичко". Щом като теорията не представлява нищо, Я. Сакъзов, ще види и българската „действителност" през едно „нищо". За Я. С. тая последнята е печална, той вижда, че в продължение на 22 години България прекарва един политически режим на грабежи, насилие и безправие, че конституционните правдини се обърнаха в фикция и т. н.; той вижда още, че в нашата действителност има известен *конфликт*, известна борба между тоя политически режим и между интересите на разните „слоеве". И ето че Я. С., наместо да обясни фактите с теорията, с Марксовото учение, т. е. с материалните условия у нас, и оттам да вади заключения, той напуска теорията и. . . турч *утопичните*, субективните желания на

разни доброжелатели. Не ни се харесва политическия режим у нас? — Я. С. казва: да го махнем и да го заместим с широко демократическо самоуправление! Но нали политическата действителност е надстройка на друга действителност, на икономическата? О, не! вика Я. С.—това е теория и „шаблонна теория". Обаче, по такъв начин Я. Сакъзов дохожда, ако не до „шаблонна теория", то до една много своеобразна, много самобитна и много вулгарна „теория"!

Тази „теория", като доведе Я. С. до *сътрудничеството*, до *общото дело*— постави го в борба с съзнателните социалистически сили в работническото движение и с Д. Благоев.

Какво представляваше „общото дело" на Я. С.? Нищо друго, освен примирение интересите на „производителните слоеве"; то трябва да се изрази в една демократическа форма, която напълно да се покрива от благонравието на демократа — политик, от бленовете на *утописта*: от това примирие трябва да искочи една *обща задача*, едно *общо дело*, което в еднаква степен да задоволява интересите на всички.

Но възможно ли е това?

„В политическо отношение, пише Д. Б., „производителните слоеве" така също не могат да имат *общата задача*, която им поставя Я. С. Очевидно е, че едрата буржуазия — към нея отнасяме и ония части от „производителните слоеве", които теглят към нея,— не само че нема никакво стремление към широкия демократизм, а, напротив, из средата на нейните идеолози излиза гласът за съкращение на „народното самоуправление", за държавните съвети, за сенати и т. н.—за усилване на монархическото начало. Тия са политическите тежнения на нашата едра буржуазия... *Либерализмът* за нея дотолкова важи, доколкото той служи на егоистическите й класови интереси. . . А пък тоя „слой" се явява и икономически и политически най-деятелния пред другите „слоеве". Същото може

да се каже и за другите „слоеве“, които само затоза не могат дв се приближат един до друг, защото интерасите им са противоположни. Подир това, пита се: може ли да се постави на тия противоположни „слоеве“ *обща задача*, каквато е тая за широко политическо самоуправление, за една политическа революция в управлението на страната в широк демократически дух? Очевидно е, че отговорът може да бъде само един. — Не може по никой начин!“

И така, заключава Д. Б., *общото дело*, което Я. С. поставя на нашите „производителни слоеве“, е една фантазия демократическа. Само един демократ може да измисли такова нещо като това, че такива различни „производителни слоеве“, каквито са нашите, могат да имат за *общо дело* такива „велики национални задачи“, каквито им приписва Я. С.

Какво може да бъде *логическото* заключение от разсъжденията на Д. Благоев, ако не това, че редакторът на сп. *Общо Дело* е изменил на принципите на социализма?

Обикновената полемика около горните въпроси се разшири до размерите на една голяма теоритическа борба, която наближаваше да се разрази в страшна буря. Това се случи в 1903 г. с *разцеплението* на соц.-дем. партия на *тясни* и *широки* социалисти.

Разцеплението *не се желаеше* от Д. Б., той се стремеше с всичките си сили да го избегне, но същевремено предвиждаше, че то ще се *наложи*. Това ставаше толкова по-ясно че, на практика, „теорията“ за сътрудничеството доведе до очевидно *преиначаване* някои и други схващания на социализма, напр. като тия за *частната собственост, за тактиката на партията, македонския въпрос* и пр. Тия различия се проявиха особено в „парламентарната група“, те най-сетне, наложиха и нейното разцепление, което даде сигналът за разцеплението в самата Партия.

Голямо значение има различието, което се очерта между двете течения по първия въпрос, и то „инцидентно“ от трибуната на Народното събрание. В своята реч, издадена в отделна брошура под заглавие *„Из кой път?“*, Д. Б. постави въпроса на научна основа и му даде един напълно удовлетзорителен от гледището на ***Комунистическия Манифест***, отговор. „Партията, към която аз принадлежа, мисли, каза Д. Б., че било е време, когато човечеството е съществувало без частна собственост, както настъпва историческия момент, когато човечеството ще може да живее без частна собственост. Това е изповеданието на социалистите, социалдемократите. Социалдемократите се отличават от всички други партии, както у нас, така и в други страни, именно по туй, че те признават, какво частната собственост не е вечен институт, а че е имало време, и дохожда това време, когато собствеността е била обществена и когато вече захваща да става обществена. Туй е коренното различие между социалистическото учение и буржуазното така да се каже, учение“.

Я. Сакъзов се опита да *интерпретира* мнението на Д. Б., — да го „опитоми“ в своята реч държана пак в Народното събрание подир няколко дена и по един повод, който нямаше видима връзка с повода, който наложи речта на Благоева. Предизвикан от противниците на социализма, Я. С. измести въпроса от неговата принципална основа, на която Д. Б. го беше сложил, както това бобре се вижда от горните думи, и направи такива изявления: „Когато казваме, че ние сме против частната собственост, това не значи, че ние отричаме правото на отделния човек да притежава свой имот; не отричаме правото да си има свои дрехи, своя къща, да си има добитък, своя нива; ние не отричаме онова, което се нарича собственост на себе си. . .“—„Против една собственост, която експлоатира природните сили, ние не можем да бъдем“— завършваше Я. С., *без да доразвие* мисълта на Бла-

гоева в онази историческа и научна форма, която можеше да се намери в *Манифеста* и която гласеше, че характерното отличие на комунизма не състои в разрушение на собствеността въобще — за това имат грижата други демонически сили в днешното общество, — а само в унищожението на буржуазната собственост. . .

До още по-голями различия и то различия, в които заговориха повече страсти, дойде парламентарната група по *македонския въпрос.* Жан Жорес държа̀ в френската камара една реч по тоя въпрос, която не само не отричаше съюзът между монархическа Русия и републиканска Франция, като антиработнически; не само *признаваше* тоя съюз, но още отнесе се с похвали за френската политика по *източния и македонския въпрос*, независимо от *империалистическите* стремежи на тая политика на Б. П-ов. Речта на Жореса направи впечатление в София, главно на русофилските среди, които бяха на власт (събитието стана в края на 1902), както и на социалистическата парламентарна фракция. Някои предават, че по внушение на Я. С. и Г. Кирков, в всяки случай *по решение на болшинството* от парламентарната фракция, както днес си спомия нейния бивш секретар В. Д., тоя подаде до Жореса телеграма, с която му се изказа благодарност за неговата „русофилска реч" от името на българската социалистическа парламентарна група. Шумът около тая телеграма, която проникна и в печата, беше голям и послужи за *сигнал на разцеплението*, което се захвана от Софийската организация, за да се завърши на X-ия конгрес в Русе (6—12 юлий ст. ст. 1903 година).

X.

Ние споменахме по-горе, че Д. Благоев не желаше разцеплението и съ всичката си сила се стремеше да го избегне. Действително, той беше в критиката си на общоделските заблуждения суров, строг и неумолим. Но той никога не си по-

служи с безчестни средства в тая полемика, която се стараеше да задържи в рамките на другарското приличие, изхождайки от марксическото схващане на нещата. Д. Благоев беше убеден, че Я. Сакъзов, както и мнозина други в Партията, не владеят *диалектическия материализъм* и затова не губеше вярата, че в процесът на полемиката — общо за Партията и частно за спорящите, много въпроси по социалистическото учение ще им станат ясни и така ще се изживеят предразсъдъците, които идеха в Партията и от нашите неразвити условия.

Но Д. Б. остана излъган. При липсата на всички други условия, личноста на Я. С. остана в развитието си на няколко етапа по-назад от марксизма, той стана изразител на ретроградноста в едно движение, което на думи беше социалистическо, а в същност не беше още отърсило дребнобуржуазния прах от обущата на нозете си. . . Затова, колкото критиката на Д. Б. упражняваше революционно влияние върху умственото развитие на пролетарския елемент в Партията, толкова по-реакционно, консервативно беше това от критиката на Я. Сакъзов. Това основно различие в деятелноста на двамата вождове на работническото движение в България, между другого, се дължи и на „различието" в тяхните дарби и темперамент. Сакъзов беше и си остана една повръхностна сантиментална натура и въпреки желанието си — винаги понасяше плесници от действителноста, когато Д. Благоев остана една положителна, дълбоко-реалистична и мисловна натура, която търсеше проверка за всяко едно заключение в диалектическото развитие на фактите и затова него живота почти никога не измами. . .

ГЛАВА ОСМА

Заговорът на българската наука против социализма.

Още няколко епизода от вътрешните борби между социалистите. — „Либерали" и „Прогресисти". — Организационният въпрос на сцената. — Неговата история в нашата социалистическа литература и чуждите влияния. — Несполучливият опит на К. Раковски за помирение през 1911 г. — Заговорът на българската наука против социализма. — Ренегати и пигмеи. — Минцес, Пасманик и С-о. — Критиките на Д. Благоев и К. Раковски. — Няколко книги на Д. Б. и маркситската „догма" в тях. — Смъртният страх от напредъка на социалистическите идеи в България.

I.

Преди да спрем вниманието на читателя върху главният въпрос в тая глава от живота на Д. Благоев, ние ще трябва с няколко думи да отбележим друга една епоха от историята на социализма в България—борбата на така нареченото „анархо-прогреситско" течение в българския социализм с Д. Б.

Подир разцеплението в 1903 година, работническото движение отбележи един значителен, ако не твърде голям напредък, както в професианално, така също и в политическо отношение. За този напредък историкът може да съди днес не по друго, а по *количеството на конфлактите между капитала и труда*, които за всяка епоха характеризират *състоянието на работническото движение* в дадена държава.

Незабавно след Русенския конгрес (1903), Партията удвои усилията си за своето вътрешно заздравяване, за своето преорганизиране, но тя ангажира не малко от своето внимание и в организиране работниците на професионална почва. Разцеплението беше предшествувано от един индустриален подем, който започна в 1901 г. и продължи и след 1903 г. Това даде мощ на работническата класа в България; у нея се засили съзнанието за организация и борба, в резултат на което зачестиха *стачките*. Тия стачки вървят между 1903 и 1905 година, когато избухна нов разкол в Партията, по прогресивна линия и отбележват увеличение на работническите синдикати. Но тъй като тяхното ръководство до 1904 г. беше в повечето случаи *случайно*, нарастването на движението и на конфликтите между господари и работници, наложи и същата година беше основан *Общият работнически синдикален съюз*, който има своята безспорна заслуга в историята на българското работническо движение. От 1904 г. тоя Съюз взе в своите ръце ръководството на професионалното движение и в пълно разбирателство с Партията, с която се намираше в тясни идейни и организационни връзки, кога с грешки или без грешки, опътваше работниците в тяхните класови борби. В едно кратко време (1904—1905) *Съюзът* ръководи близу 45 стачки в разните клонове на производството, повечето от които свършиха с победа за работниците.

Победата на работниците на икономическа почва всякога се отразява благоприятно върху класовото съзнание на трудящите се маси, както и върху състоянието на работническите политически организации. Следователно, борбите от 1903-1905 г. внушаваха на ръководството на целокупното работническо движение — професионално и политическо — ревизия на старата организационна форма, която за историята на едно революционно движение, каквото по своята същност е *работническото движение*, може да се изживее или в по-малък или в по-дълъг срок от време.

Част от партийните дейци схващаше, че на българското политическо движение, което фактически застана на чело и на професионалното, се

налага едно *разширение*, както те се изразяваха — *демократизиране на организационните форми*, без което то не може не толкова в настоящето, колкото *в бъдещето* да отговори на своите задачи. Така се даде начало на един *нов раскол* в средата на социалистите, който причини няколко болезнени тръпки на движението. Централно място в тоя раскол държеше въпросът за организацията.

II.

Д. Благоев ценеше всяка здрава мисъл, която можеше да се отрази благоприятно върху състоянието на работите в Партията, независимо от нейният носител. Но той държеше непоколебимо на своето убеждение, че в дребно-буржуазна България, в която мъртвите винаги мъкнат живите към себе си, докато не се изгради една социалистическа партия, в която да преобладава наемното работничество, като се култивира в неговата среда класово съзнание и строг централизм, социалистическата партия не може да разреши своите задачи — заграбване на политическата власт. Той осъждаше всички ония, които не разбираха или не искаха да разберат тая проста мисъл, които не разбираха смисъла на историческия период, който неизбежно ще измине българското работническо движение, за да стигне до своята победа. И наистина, тая мисъл, която Д. Благоев противопостави на по-младите и нетърпеливи социалистически дейци — с редки изключения, всички изпълнени с благи намерения и симпатичен идеализм —, има у него своята история и тя също съставлява един от постоянните елементи в неговото социалистическо мировъзрение.

Не може да се отрече, че всякога *организационната форма* на едно движение се влияе от неговата *програма и устав*, както и това, че и едната и другата са тясно свързани със *крайната цел* на това движение. Също така не може да се

отрече, че тая организационна форма е в зависимост и от *съотношенията*, в които влиза класата на труда с класата на експлоататорите. Ето защо, и на въпросът за организацията, и на тоя за програмата, от който произтича първият, Д. Благоев посвети няколко статии още в 1893 г. почти непосредствено с избирането на *Общия Съвет*, който в 1892 г. се сля със Ц. К. на „Съюза" подир първото обединение. Например, в 1893 г. Д. Благоев намира, че програмата, а от тук той ще извади заключение и за организационната форма на движението на българския пролетарият, — е толкова по-съвършенна, толкова по-логична и по-научна, колкото повече най-близките й искания отговарят на главната цел, „колкото повече са те такива, щото сбъдването на всяка една (да) води направо към целта". В програмата на Б. С.-Д. П., казва Д. Благоев, няма нито едно искане излишно или неуместно, няма нито едно такова, сбъдването на което да не води към главната цел, няма нито едно такова, което да не е потребно в нашия живот за да се доближим до целта.

Затова Д. Благоев препоръчваше на Партията *централизм и дисциплина*. Без тия условия, — особенно без второто, без дисциплината, която служи за основа на централизма и без която не може да има и организация, *победата* на работническата класа, колкото и съзнателна да е тя, е немислима. „Смятаме да обърнем вниманието на дружините и изобщо на нашите другари — пише той — върху едно нещо, от което най-много зависи успеха на нашето дело. Думата ни е за *партийната дисциплина*. Да подчини човек себе си на една *дисциплина* ще рече да се придържа о известен план за работене, строго да изпълнява изискванията на този план и решенията, които взема за достигането на известна цел. Партия без дисциплина не може нищо да направи, е безсилна. Това е верно за всяка партия. Но най-верно е за социалната демокрация" (*Работник*, *I*, *26*).

Ние няма да се спираме и на друг един въпрос, който Д. Благоев поставя ***в основата*** на всички и който за него съставлява, така да кажем, ***въпрос на въпросите*** при разрешението на всяка отделна проблема свързана със съдбата на работническото движение. „Който е изучавал, казва той, социалистическата литература (книжнина) за последно време, за него трябва да е ясен отговорът на това питане," — питането, кой е пътя за възтържествуването на социалистическата наредба. „*Класовата политическа борба* — това е пътя, който води към възтържествуването на социализма". ***На тази борба се подчинява и организацията, от нея произтича и дисциплината на работническата класа.***

Но Д. Благоев не е педант да се придържа вечно в едни и същи организационни форми: той намира, че настъпя време, когато тия форми търпят изменение съгласно конкретните нужди и искания на работническата класа. Така, преди сливането на Партията и Съюза, организационният устав налагаше на членовете ***строг централизм.*** До 1894 г. движението се намираше още в своята предистория и бе немислимо да се създаде и закрепи организацията без централизм. Но подир сливането на Съюза и Партията, условията се измениха, затова налага се промена и в организационната форма. Това се вижда най-добре от думите на Д. Благоева в статията „Решенията на конгреса" поместена във в. „Социалист" (1897 г.), гдето четем: „Организационният устав беше изработен преди четири години, когато силите на Партията беха сравнително малки. В основата му легнаха две начала: *личното и груповото.* Според § 1, член на Партията е всяка личност, която признава програмата ѝ; но според § 4, всяки член на Партията трябваше без друго да бъде член и на групата. Последната поглъщаше личноста. Всичко зависеше от групата". Обаче, колкото повече нараставаха силите на Партията, толкова това ограничение се

явяваше спънка за ръста ѝ. Затова конгресът в 1897 г. (в Казанлък) измени това положение и даде по-голяма ширина на личната инициатива на местните комитети и на членовете на Партията.

След разцеплението в 1903 година, обаче, и след като движението влезе в по-нови условия на развитие и даваше изгледи да стане масово — Д. Благоев смяташе, че то трябва *да се подготви за това бъдаще,* да се повърне на първоначалната организационна форма, която предвиждаше най-строг централизм. Имаше ли Д. Благоев основания да се повръща на своята стара идея? — Отговорът на тоя въпрос се намира в самото му поставяне, както и в възраженията на противниците на Д. Благоева.

III.

Тия последните не беха на съвсем крив път в своите възражения. Но под влиянието на борби, които беха откъснати от борбите на работниците в България, те напускаха конкретната почва под краката си и затова предаваха на спора повече *догматичен* характер. Ясно е днес повече от всичко, че в споровете между Партията и „анархопрогреситското" или „либералното" течение, повлияха ***споровете в руската партия*** от това време. Далече би отишли, ако навлезем в историята на последните. Но небива да се забравя обстоятелството, че влиянието, за което говорим, колкото да увлече някои отделни елементи в едностранчиви съждения, излезе изобщо благоприятно за развоя на съзнанието у целокупната Партия, която следеше борбата с жив интерес. Нека си припомним няколко факта.

През м. Декември 1900 г. излезе първият № на в. „*Искра*", който заедно със сп. „*Заря*", „*Социал Демократ*", „*Дневник социал-демократа*" и др. има такова огромно значение за развоя на руското работническо движение. В първият си номер още, „Искра" писа: „Задачата, която е повикана да

осъществи руската соц.-демокрация е следната: да внедри политическите идеи и социалистическото самосъзнание в масата на пролетарията и да организира революционната партия, неразривно свързана с стихийното работническо движение". Що се отнася до политическите задачи на социалната демокрация, „Искра" решително подчертаваше необходимоста Партията да съдейства на политическото развитие и политическата организация на работническата класа.

„Социалната демокрация, четем пак в № 1 на „Искра", е съединението на работническото движение с социализма, а нейната задача е — не пасивното служене на работническото движение на всяка негова отделна стадия на развитие, но да представлява интересите на цялото движение в цялост".

Идеите на „Искра" бяха логични и научно обосновани: — те се явиха като противовес на пресловутия „икономизм", който играеше една *консервативна*, ако не ***реакционна*** роля в съвременото движение на руските работници. Затова още в 1904 г. Лео Троцки беше прав, когато от политиката на „Искра" вадеше заключение, че в нейния „период" партийната практика беше се „в известна смисъл" съвършенно преродила: от „професионалното, етично движение, което не смееше да мине своите граници, тази практика се превърна в систематическо политическо възбуждане на пролетарията."

В същото време и все против „икономизма" и заблужденията, които легалните руски социалисти — вече манифестирани „критици" на Маркса — разпространяваха, „Заря", нестеснявана от цензурата (тя излизаше в Женева — Щутгард) захвана борба против тия „критици" (Кривенко, Булгаков, Бердяев и всички искатели на „непознаваемото"), а като една от първите нейни задачи беше теоритическата разработка на ***програмните и тактически*** въпроси на руската соц.-демократическа партия. В тази идейна борба против „архаическия социализм", „Заря" излизаше изключително от класовото гледище на пролетарията и крайните цели, до които може да го доведе неговата собствена борба. Обаче, както „Искра", така и „Заря" разрешаваха тия задачи при конкретните политически условия в Русия, без нито един момент да изпускаха изпредвид, че в Русия класовата борба на пролетарията сигурно ще доведе, първо, до политическите права за широката народна маса, която никой друг неможе да представлява, освен пак организирания в соц.-демократическата партия пролетарият. Верни на формулата на Плеханова, изказана в 1889 год. на Парижкия международен конгрес, че в Русия работническото движение ще победи като социалистическо или то няма никак да победи, — руските социалисти около „Искра" и „Заря" не пропускаха в борбата си с „икономизма" и „критиците" на Маркса да ориентират руските работници към извоюване на *политическа свобода*, без която работническите борби немогат да се водят правилно.

Тия спорове повлияха върху част от българските социалисти, които следеха руската работническа литература, и в борбата си срещу „диктатурата в Партията", както и в полемиката си с Д. Благоев, когото най-много обвиняваха за тая диктатура, внесоха много нещо *руско*. Когато и за най-непосветения читател е очевидно, че, първо, руският „икономизм", който предизвика реакцията на „Заря", нямаше нищо общо с българската Партия и второ — българската Партия водеше своите борби при съвсем различни условия — политически и битови — от ония, при които имаше да води своите борби руската с.-демократическа партия.

На тази конкретна почва поставен спора и тогава, и сега, ясно е, че Д. Благоев неможеше да допусне да се даде оная „автономия", за която пледираха неговите противници, изхождайки не от необходимоста за политически волности (свободи), които бяха от първа необходимост

за руското движение, но от крайните цели на социализма.

IV.

Ние забележихме, че настъпят моменти в историята на работническото движение, когато то с шеметна бързина преживява цели епохи от развитието си, следователно *изживяват* се със същата бързина и всички организационни и тактически форми, които се превръщат от исторически необходими — в *анахронизм*. Д. Благоев сам отбележи това явление в развитието на нашето движение и то за форми, може би, наложени от самия него. Той не би се поколебал и в 1905—1910 г. да тегли, както се казва, „калемът" на „демократическия централизъм", за защитата и провалата на който се изхабиха много ценни сили за Партията, ако беше се убедил, или ако имаше кой да му даде достатъчно аргументи по-силни от ония, с които той лично разполагаше, за да се убеди, че е настъпило времето за такава „ампутация". Но подобно нещо Д. Благоев не виждаше. Напротив, *разцеплението* от една страна, и *засилването на професионалното работническо движение* от друга, налагаше според Д. Благоев, *заздравяването позициите на Партията*, сиреч на политическия авангард на пролетарията, — а това можеше да стане чрез така наречения „демократически централизъм" и с провеждането на дело, а не на думи една *дисциплина*, която да постави социализма по-горе от личноста. Неможе да се допусне за една революционна партия, каквато е социалистическата, да бъде организационно слаба тогава, когато масовото разрастване на работническото движение й налага нови задачи. Но ако на българската работническа социалистическа партия неможеше да се позволи такава слабост, като замени своята дисциплина и вътрешна сплотеност чрез широка „автономия", както се искаше от „анархо-либералите", още по-малко можеше тя да си позволи *разредяване* на

нейната теория и практика с възвръщането й в 1910 г. към положението отпреди 1903 г., т. е. чрез едно обединение с широко-социалистическата „фракция".

Този въпрос, обаче, беше поставен на българската Партия от Международното Социалистическо Бюро, което за правилното му и сполучливо разрешение натовари в 1911 г. К. Раковски.

Интимно, К. Раковски едва ли вярваше в едно обединение, но той смяташе, че една акция между работниците в полза на обединението, като отхвърли *десните* опортюнистически елементи още по в дясно, ще засили позициите на революционния социализм. В това отношение — ***и само в това*** — акцията на К. Раковски беше полезна. Неможеше друго яче да гледа на нея и Д. Благоев. Действително, в полемиката между вестник „Напред!" основан специално за целите на „обединението", и органите на партията, страните си послужиха със някои нервни изрази още повече и затова, че тогава самата идея за обединение със една „фракция", която даваше всички признаци, че скоро ще затъне до гуша в опортюнизма, нервираше Д. Благоева, безпокоеше го и го караше да не удобрява упоритоста на К. Раковски, когото той познаваше като неумолим враг на опортюнизма и дребно-буржуазните утопии!... Но Раковски беше член на Интернационала и всеки трябваше да разбере, че в това време той носеше от Брюксел една заповед на едно Бюро, което в болшинството си състоеше от коренни опортюнисти! . . .

Д. Благоев реагира. Той неможеше да стои равнодушен към инициативата на К. Р., защото Раковски идеше и със престижа на Интернационала, който беше в тая епоха огромен, и със своя собствен авторитет създаден след една дългогодишна бурна служба на българския социализъм. Но без да е нужно да засягаме сега всичките перипетии на тая интересна инициатива, в всяки случай тя свърши с една голяма поука: сам К. Р. се убеди, че

„обединението“ в 1911-1912 г. бе невъзможно, защото фракциите и преди всичко широкосоциалистическата не представляваше никаква *психологическа и обективна* основа за това. Своето пълно отчаяние във възможноста да се обединят социалистическите сили в България, Раковски изказа тогава в статията „Политически чапкъни“ (в. „Напред!“ бр. 184), която читателът и днес би прочел с голяма наслада. „С инстинкта на хищната птица, която отдалеч подушва къде има леш,—четем в тая статия — политическите чапкъни от обединената партия разбраха всичката полза, която може да излезе за тяхната политическа кариера от работническото движение и се прилепиха към него“. Според Раковски, „самата партия е едно огнище на зараза за цялия политически живот на България“. Тая „партия“ *небива да се смесва* с западноевропейския ревизионизм и опортюнизм. Широката партия е израстнала „върху бунището на българските политически отношения“, затова нейните първи хора са „хора без убеждение и без политическа честност“, които „търгуват“ с влиянието си върху масата . . .

С тая жестока, но магистрална присъда над българския опортюнизм, Д. Благоев беше реванширан . . .

V.

Но двамата стари дейци за една и съща идея останаха напълно солидарни победители в друга една област: те можаха да разбият *заговорът*, който българската наука организира против социализма, и в тая заслуга Д. Благоев и К. Раковски нямат съперници между дейците за възраждането на социалистическите идеи в България.

Още Д. Благоев не беше окончателно ликвидирал с К. Прокопиева, на сцената изкокнаха няколко чужденци, ренегати на революционната мисъл и социализмът, които търсеха възможност да си създадатъ в България кариера. Новите ри-

цари на реакцията в българската наука се явиха сега в лицето на Б. Минцес и Д-р Пасманик, които преди да дойдат в България всяки с своите планове и намерения, бяха играли в революционните среди извън България известна роля. Неможе да се откаже, че Минцес и Пасманик не дойдоха с една по-голяма култура от нашите домораслi оборвачи на марксовия социализм. Да си спомним не онези, за които говори Д. Благоев едновременно в критиката си против К. Прокопиева, но за 1—2 от по-нова формация, от епохата Минцес—Пасманик.

В 1896 г. покойният Д. Ризов, човек с много желания и с съвсем оскъдни качества, издаде брошурата „Разлагающа се и възраждающа се България“, която обиколи редакциите на всички периодически списания. Тъй като Ризов искаше да знае от всичко по малко, той заговори и за социализма, и за нравствените задачи на интелигенцията, и за още много стари и нови неща. Тази тема допадна на Раковски, който след щателен критически анализ на Ризовото произведение, доказа, че то не е нищо друго, освен една безвкусна „неаполитанска салата“.

Пак в същото време, съблазнен беше от същите въпроси и Д-р В. Миролюбов (Д-р К. Кръстев), който съперничеше на Д. Ризова по шумът, с който той гонеше „другите сфери на философската мисъл“! Миролюбов се питаше „има ли у нас общественно мнение“? Думата беше голяма и намеренията на К. Кръстева да открие у нас „общественно мнение“ — благородни. Но тъй като Д-р Кръстев откри „общественно мнение“ не само в Германия и Англия, но и в Китай по причина, че дори в един Китай то (общественното мнение) сваля и качва династиите, когато и както поиска, а такива промени в България не стават (да си спомним, че тогава Д-р Кръстев беше изгонен из Висшето училище, но това той не смяташе за „промена“ наложена от „общественото мнение“!), той намираше,

че у нас „обществено мнение“ няма! В Германия, казваше Д-р К., общественото мнение смъкна Бисмарка от власт и го направи невъзможен; същото „обществено мнение“ подържа един постоянен демократически режим в Англия; в Франция „общественото мнение“ направи невъзможни „официалните кандидатури“, когато само у нас и реакционните режими, и официалните кандидатури са обикновенното, нормално явление!

Удивленията на покойният Миролюбов правеха впечатление не толкова със своята надутост, колкото с липсата на елементарна научна подкладка в неговите разсъждения. Напротив, в същата статия Д-р Кръстев, между многото учени *китайщини*, изтърси и тая: „В първобитното състояние на обществото (забележете, читателю, в първобитното състояние! — н. б.), общественото мнение е суверенно и заменява положителните закони. В тях е реализиран мечтания идеал на анархистите с тази собствено разлика, наистина, че в дивото племе самото обществено мнение е роб на природата, когато в анархическата държава то ще почива върху познанието на природните закони“ (*„Мисъл“*, г. V).

Като четете тия редове, би момислили, че имате работа с настоящ анархист! Но Д-р Кр. не само небеше анархист, той беше противник и на анархизма, и на марксизма, затова небидейки нито едното, нито другото, по невежество или класов атавизм, той преписваше на анархистите „държавност“, от която винаги са настръхвали косите по главите им, и търси приложение на своето „обществено мнение“ в дивото състояние на човечеството, т. е. отнася своята *идея-фикс* в нейната *предистория*!

К. Раковски забележи лилипутските усилия на софийския професор и тъй като в желанието си да намери научното обяснение на „общественото мнение“, К. Кръстев затъна в чистата метафизика, след като му доказа с изобилни факти,

че никакво обществено мнение не е смъкнало Бисмарка, но че неговото падане се дължи на съвсем други причини, които лежат в основата на самото „обществено мнение“, — че е обикновенно непознаване на нещата да се твърди, че в Франция не съществуватъ „официалните кандидатури“, когато „общественото мнение“ подържа — и още как! — този котериен дух и в страната на „чистия републикански режим“, — че най-сетне в Китай падат и стават мандарини и династии не по капризите на първобитното обществено мнение, след като бележи всичко това, К. Раковски пише:

„Както всяки православен християнин се счита в правото си да игнорира, че дъждът, гърмът, светкавицата, плодородието са следствие на играта на природните закони и казва: „Бог даде дъжд; Бог даде гръм; Бог даде светкавица и пр.,“ тъй и г. Миролюбов счита за догма да каже „общественното мнение унищожи Чарлс Дилке и Парнеля; общественното мнение събори „моралния ред“ и пр., когато в същност причината на всички тези явления лежи много по-дълбоко, отколкото се струва на г. Миролюбов.“ „Общественото мнение, завършваше Раковски, не е нищо друго, освен едно слабо, много слабо даже отражение на това, което става в реалния живот и на ожесточената борба и стълкновения, които стават между враждебните интереси на различните обществени слоеве“ (*Ден*, III).

VI.

Но противниците, които дойдоха от Запад, с „западна култура“, беха малко нещо по-„окумуш“, те беха по-аргументирани от доморасlите противници на социализма, боравеха с много езици, цитираха много автори, издаваха се за учени мъже, науката на които надхвърля стените на българския университет. С една дума — новите рицари можаха да облеят българската буржуазия с голяма, неописуема радост поне през първите часове

на денонощието. Обаче, и тази радост не беше дълготрайна.

Преди всичко, колкото Минцес и Пасманик на вид да изглеждаха учени, те беха не само толкова *плитки*, колкото и дооораслите „критици", но владееха и литературното безчестие на една степен повече: те прибегнаха към извратявания и фалшификации, които литературните нрави всякога са окачествявали като непростимо безчестие.

Първо място в това отношение държеше Б. Минцес, който се приюти в професорското списание „Български преглед" и в „Министерски сборник". Когото интересува *моралният лик* на тоя социалистоядец, може да намери характеристиката му в сп. *Ден* (г. III, 1894 г.). Там Я. Сакъзов изнасяше за Минцеса некрасивия факт, че той излъгал Академическия Съвет при Соф. университет, че ще се *покръсти*, докато земе професорската катедра, но сетне, след оженването си за богатата дъщеря на софийския равин, Б. Минцес отказал да мине към православието в интереса на . . . България!

Но ако тоя факт хвърля известна светлина върху личния морал на Б. Минцеса, има други факти из неговата „научна" дейност, които го рисуват и като плитък, и като безкруполен противник.

Тъй като Б. Минцес идеше от културна Европа в полуварварска България и допускаше, че историята на идеите за нас е terra incognita, той си създаде картонени кули, преписа ги за творение на социалистическите класици и започна да хвърля срещу тях своите стрели. Така, например, Минцес смяташе за родоначалник, за баща на научния социализъм Адам Смита и Рикардо, а Маркса изкарваше най-вулгарен плагиатор! „Той, Адам Смит, казваше Б. Минцес, е тъй също и баща на „научния социализъм". Същото трябва да кажем и за неговия последовател *Рикардо*". Като твърдеше, че „новото научно течение е дало на старите етически форми на комунизма и социализма съвършенно друг външен изглед", Минцес намираше, че научният социализъм доста много се възползувал от откритията на новата икономическа школа, към които „примесвал комунистически идеали". (*сп. Български преглед*, I, кн. I).

Сляпо привързан към своето „откритие", Б. Минцес искаше да предпази българското общество от влиянието на „едностранчивото материалистическо направление", но тъй като тоя „поток на постоянната мисъл" е „бурен" и повлича всяка слаба личност, тъй като за да се устои на него, „човек трябва да има силен критически такт", да бъде „научно приготвен", почтеният лектор по немски език се зае с тоя „фокус", започна от горната фалшификация с историята на идеите и свърши с обвинението против основателя на научния социализм, който казвал, че собствеността е . . . кражба! . . .

Раковски опроверга всички тия легенди, които ревностно захвана да разпространява в българската литература Б. Минцес. Възраженията на Раковски се изчерпат със следното:

„В последно време, казва той, се появиха у нас цял ред критици на социализма. И което е обикновено с критиците на социализма, българските критици също не познават предмета, който са се наели да критикуват. В своето невежество те приписват на социализма различни абсурди, които отпосле се стараят да оборват. Така напр., г. Минцес твърди, че Маркс доказвал в своето съчинение *Нищета на философията* как „собствеността — това е кражба". Обаче, съвсем обратното е истина. Именно в „Нищета на философията" *Маркс се смее на тази формула*, която за пръв път е изказал Брисо и след него я е повтарял Прудон. Тази формула, продължава К. Р., е смешна и глупава, защото „кражбата", т. е. насилственото нарушение на собствеността, предполага още от по-рано съществуването на последната". И тъй като „кражбата" предполага вече съществу-

ването на собствеността, то тя неможе да бъде причина за появяването на собствеността.

Прочее, твърдението на Минцеса не е нищо друго, освен едно „безочливо фалшифициране на чуждите книги, които или той не е чел, или не е разбрал".

Но Минцес е едната страна на медала, т. е., както се изразяваше К. Р. — „един откъслек от буржуазната критика." Друга характеристика на последнята ни дава Д-р Пасманик (който се явяваше като стария Бог в три лица — Деборов, Велинов и др.), т. е. „плагиаторът Деборов", босотата на когото се състои не в неговите литературни кражби, а в това, че той, както Минцес, „не разбира предмета на критиката си." Деборов—Пасманик си създава няколко фикции, които приписва на марксизма и захваща да ги критикува. Такива две фикции са *разумът* и *езикът*. Без разум и език, казва Деборов, човечеството не би достигнало до днешната степен на култура и развитие. Следователно, разумът и езикът са главните причини на човеческия прогрес, а не „икономическия фактор". Стигнал до това откритие, и Деборов, подобно на Минцеса, вика „победа! победа!" и с това си въобразява, че е нанесъл окончателно поражение над марксизма. „Но в своето наивно увлечение, забележва Раковски, Деборов не разбира, че като се говори за прогрес на *човеческото общество*, то съществуването на разума и езика се *предполага* и въпросът е, не кое е причината на разума и езика (това ще ни кажат сравнителната психология и лингвистиката), а въпросът е: коя е причината, дето едни от човешките общества, при *даден* разум и език се развиват в едно направление, а други — в друго. Всичките человечески общества са надарени с разум и език и по тази проста причина, нито разумът, нито езикът немогат да се считат за причина на това развитие, което приема най-разнообразни форми . . ."

VII.

Тежката артилерия на българската буржуазия в борбата ѝ на научна почва с идеите на социализма, обаче, не беше още изхабена. Защото, освен в областа на „абстрактните фикции", Минцес, Деборов и др. се помъчиха да преместят своята позиция и на по-практическа почва: — те се опитаха да анализират икономическата структура на българското общество, за да докажат по примера на старите „оборвачи", че за социализма няма почва в България. Ако учените оракули, по-право наемници на българската буржуазия докажеха, че от гледището на науката социализмът е „утопия", която стои по-ниско от съвременото състояние на науката, и второ — ако същите наемници докажеха, че социализмът не се оправдава и от стопанското развитие не България, то социалистическите дейци ще излезат не само спершени „петлета", както оскърбително се изразяваше за тях представителът на безсърдечния лихварски капитал у нас, но нещо по-несимпатично от фантазьори, жалко копие от героя на Сервантеса . . .

За щастие на българската наука, на оная наука, която тласка българското общество напред, заговорът на българската консервативна мисъл и на тая почва беше разбит. В тоя двубой, главно място зае Д. Благоев.

В критиката си на своите врагове, Д. Б. всякога се стремеше да ги разбие, така да се каже, *в основата*. Деборов, който се отличи с своите „делови критики", грешеше именно по основните понятия на марксическото разбиране на икономическата наука. Например, Деборов смесваше или заместваше понятието концентрация на собствеността с тая на производството, което не е едно и също нещо. Ето защо, Д. Благоев беше прав, кагато в тая капитална грешка на Деборова виждаше „умишлено претълкувание" на онези обяснения, които даваше К. Кауцки по въпроса за концентрацията на собствеността и производството

в своето познато изследване по земледелския въпрос. С възмущение, което Д. Благоев хранеше само към професионалните мошеници в науката, той пише: „Д-р Пасманик умишлено тълкува, че разпадането на голямите землевладания в отделни капиталистически експлоатации във ръцете на същите стопани доказвало само концентрацията на собствеността, когато е очевидно, че те са в същото време капиталистически стопанства, т. е. и концентрирани производства." Изобщо, продължава Д. Благоев, Д-р Пасманик, като се опира на погрешните статистически пресмятания на Е. Бернщайна (виж неговите „*Предпосылки*") и като най-безсъвестно фалшифицира съдържанието на книгата „*Земл. въпрос*" от Каутски, се провиква: „Ний доходждаме до заключението, че ако предположението на Маркса относително концентрацията на капиталите в индустрията не са верни, то още по-фантастично е да се говори за концентрацията на земледелието и следователно още по-малка надежда има, щото селяните да се появят на сцената като осъществители на социалистическия идеал" (сп. *Бълг. сбирка*, 1895).

За да докаже всичкото „Хлестаковско лекомислие" в горните разсъждения, Д. Благоев отива до помоща на самия Маркс, когото очевидно Д-р Пасманик си позволяваше да фалшифицира.

VIII.

В началото на своята критика на марксизма, Д-р Пасманик се позова на дребното земледелие, в което всички „критици" виждат „Ахилесова пета" за научния социализм. Даже Пасманик беше тоя, който разпространи у нас лекомислието, че Маркс казал много добро нещо и по земледелието, но не дал неговата *теория*, т. е. „теорията на земледелието". На това обвинение Д. Благоев отговаря, че Маркс надали някога е мислил да дава такава „теория". Задачата на Маркса е да изследва *капиталистическата форма на производството*,

на индустриалното и земледелско производство,— бележи Д. Благоев. Той е изследвал капиталистическото производство, в което се разбира и земледелското, в страната на най-голямото капиталистическо развитие, в Англия. Както по отношение на индустрията, тъй и по отношение на земледелието в Англия, Маркс потвърдява своето учение, законите на капиталистическото развитие, с грамадно число статистически данни . . .

Но може някой да възрази, — така възразяват обикновенно „критиците", — че резултатите на Маркса се отнасят до 70-те години. Тогава, пита се — спрело ли е капиталистическото производство своето развитие? Очевидно, не! „Маркс посочва Англия като пример, по който ще се развиват другите страни, които имат условията за развитие". Обаче за земледелието, „Маркс винаги най-категорично е казвал две неща: *първо*, че за развитието на капиталистическата форма на производството предварително необходимо условие е, щото земята да бъде раздробена и частна собственост на производителя; *второ*, че коренен преврат в земледелието е възможен, след като капиталистическата форма окончателно завладее индустрията, и капиталът се прехвърли в земледелието" („*Социализмът и работническият въпрос в България*", към оборванията на социализма у нас", 1910 год.).

Колкото до обвиненията на „оборвачите" на марксизма, че на марксовият „закон" за акумулацията и експроприацията противоречел факта на распокъсването „старите или по-новите големи екстензивни стопанства в по-малки, по-интензивни, т. е. капиталистически стопанства, или на арендни," Д. Благоев успорва и това, като казва, че и тук противоречие няма „нито на йота" още повече, че сам Маркс се е обстойно занимал с изучването и на тоя въпрос. За доказателство, Д. Благоев привежда из т. I на *Капиталът* едно място, което се явява решително опровержение на горните обви-

нения. Маркс казва: „Уголемяването на обществения капитал се извършва чрез увеличението на многото индивидуални капитали. При други равни условия, всяки един от тези отделни капитали, както и съединената с него концентрация на средствата за производство, се уголемява според това, каква част от обществения капитал той съставлява".

В същото време, продължава К. Маркс, се явяват фиданки от първоначалния капитал, които като се отделят от него, функционират, като нови самостоятелни капитали. Няма съмнение, значителна роля при туй играе земледелието. Затова . . . две обстоятелства характеризират тоя род *концентрация*, която направо зависи от акумулацията, или даже е *тождествена* с нея. Първо: увеличаване концентрацията на обществените средства на производството в ръцете на индивидуалния капитал, при другите равни условия, се ограничава от степента, в която се увеличава богатството в обществото. Второ: часта от обществения капитал, която е вложена между мнозина капиталисти, които се противополагат един на друг, като независими и конкурирующи по между си производители на стока. Затова, акумулацията и съпровожданата с нея концентрация стават не само изведнаж в много пунктове, но увеличението на функционирующите капитали е размесено с образуването на нови и раздробването на старите! . . .

Но, както изглежда, „критиците" — даже от тяхното число не може да се изключи и Ед. Бернщайн, — като не са разбрали *главната* „догма" в марксизма, пропуснали са да обърнат внимание, както на „фиданките", за които говори авторът на „Капитала", така също и горните разсъждения, които ни дават ключът за обяснение двустрания характер в еволюцията на капиталистическото производство. Ако Пасманик и др. беха се вгледали по-внимателно в първоизточника — те щяха да видат, че за Маркса фактът за „разпокъсването" и за „новото концентриране на капиталите" стои в зависимост от иманентните закони на капиталистическото производство.

IX.

От общите разсъждения и забележки, които Д. Благоев правеше на нашите „оборвачи", той

трябваше да мине на българска почва, защото, както е известно, „критиците" черпеха най-силните си аргументи в „неподвижноста" на българското земеделие. С този въпрос Д. Благоев се занимава в повечето от своите съчинения и главо в „Що е социализм?," „Социализмът и работническия въпрос в България", „Икономическото развите на България — индустрия или земледелие?" и др. По-специално, той се спира на тоя въпрос в гл. IV на последнята книга („Положението на земледелието у нас") и в гл. VI на втората („Земледелският въпрос в България").

В първата статия Д. Благоев спира нашето внимание на „изходният път за нашата страна". Тъй като земледелието *само по себе си* никога, както го доказва и историята на културните страни, не е могло да създаде нито вътрешен, нито външен широк пазар, за да излезе из задънената улица, в която се намира, очевидно е, че изходният път и за нашата страна се явява пътьт, през който са минали всички културни страни. Той е пътьт на индустрията. „Без развоя на последнята не е възможен развоят на рационално земледелско стопанство в една страна".

Но Деборовци, Минцесовци и др., които беха заставени да признаят, че „индустрията" ще се развие в България, в същото време отричаха, че нейното развитие ще се отрази върху земледелието, което ще остане у нас на своето старо положение. Благоев дойде да разбие и тая легенда и то с данните, които му даваше българската статистика. По тоя начин Д. Благоев даде практическо оправдание на марксическата „догма" във връзка с развитието на нашата страна, което, както изглежда, ще става „по Маркса" . . .

По-горе, при полемиката с К. Прокопиева, ние преведохме няколко общи забележки по тая материя, за да можем сега да я минем с две-три думи. Главното, което Д. Благоев констатира, но което „критиците" не виждаха, беше факта, че от ста-

рите форми на владение и начини на производство, които съставляваха основата на цялия умствен и материален бит на България преди войната, след освобождението, от тях неостана нищо. Тия стари форми на владение и начин на производство се характеризираха с съществуването на едрото чифликчийство и задружното стопанство. На тяхно място, след освобождението, появи се раздробеното, чисто дребно-земледелско производство и владение, което в първо време беше *натурално*. По-късно то стана *разменно* и по тоя начин издаде у себе си елементите, които ще го разложат окончателно. Защото стопанската форма преминава всичките степени на „триадата", които минава всяка една форма, всяка една „същност" способна за развитие . . . Това показва, че „икономическата еволюция", която не спира, „отново революционизира производството" у нас и подхвърля земледелието на катастрофи, които смущават благонамерените Хлестаковци. Изразена в цифри, тая „революция" отбелезва, 1-во, огромно пропадане на дребните земледелчески стопанства, както е доказал българофила Леон Ламуш (*„La Bulgarie dans le passé et le présent,"*, стр. 307 и др.), и 2-ро, от постепенното увеличение числото на земледелческите машини и усъвършенствувани сечива, — факт установен от патриота Ив. Ев. Гешов (*„Думи и Дела"*, стр. VIII).

Какво може да бъде научното заключение от фактите установени от официалната статистика, които не премълчава и официалната наука? Увеличението вноса на машините показва, че едрото землевладение у нас става модерно, ново земледелие и че то става господствующа система, която налага печат на цялото земледелско производство в нашата страна. „И така, заключава Д. Благоев, изучването на икономическите явления и в областа на земледелието потвърдява „Марксовата еволюционна теория". Изобщо в нашия икономически живот ние виждаме с собствените си очи потвърждението на тази теория".

X.

Но ако обективното развитие дава всички изгледи, че и България ще последва Европа и ще тръгне по нейните „закони", кое смущаваше толкова много българската буржуазия и нейната наука, за да организира в миналото и настоящето едно нападение върху научния социализм, от което тя пожъна само разочарования? — Страхът, че буржуазията рано или късно ще изгуби своите класови привилегии благодарение на *особените фиданки*, които се явяват неизбежни съпътници на икономическото развитие и на пропадането старите форми на владение и начин на производство, се явява инициалната причина за атентата, който тая буржуазия, в лицето на своите идеолози, устройваше на българския прогрес . . .

Като пропада, земледелското население отива в градовете и там увеличава армията на пролетарията, единствения революционен агент в днешно време. Там, в градовете, земледелското население е привлечено от индустриалното развитие, туря го в еднакви условия, в еднакво икономическо и обществено положение с градската работническа маса, въвлича го в „бурните потоци" на обществените и политически движения, възпитава го политически и обществено, и развива у него съзнанието да се стреми „към господството на демокрацията".

Но да се стреми „към господството на демокрацията", една твърде неограничена и обща формула, това още не създава голямия страх у капиталистическата класа. Напротив, тоя страх иде от нещо по-основателно. Като се индустриализира България и се разнищват в нея старите занаяти и земледелие, — като се концентрира работническата маса в градовете, създава се *работническото движение*, което тук се слива със *социалистическото* и така от една обикновенна борба за парче хляб, борбата на работниците се превръща в борба на

социализма с капитализма, в борба за преобразуването на обществото на социалистически начала, за освобождението на труда от игото на капитала. Това е именно „печалното“ за буржуазията, и то я принуждава да нарушава своите писани закони и да организирва заговор против научните и идейни движения, против прогреса. „Работническата класа, пише Д. Благоев, вече се отказва да върви в опашката на буржуазията и да бъде оръдие на буржуазните партии. Всичките сили на работническата класа се насочват днес към завоеването на политическата власт, към изтръгването на политическата сила от ръцете на буржуазията с цел, да освободи не само себе си, но и цялото общество“ . . . „ Класовото съзнание на работническата класа — пише Д. Благоев още в 1895 г. — и съзнанието й великата роля, която е повикана от историческото развитие да играе като революционна класа, така бърже растат в последните години, че денът на ликвидацията с днешните наредби не ще е тъй далеч, както се предполага. В последните няколко години социалистическата работническа организация расте гигантски“ (*Дело*, I, 633).

Минцес, Деборов и други прелетяха от Запад със предчувствие за *съдбата на своята класа* и от там идеше голямата тревога, която тая компания дигна против победоносния ход на социализма в края на XIX век . . .

ГЛАВА ДЕВЕТА

Обществени и литературни възгледи.

Политическите възгледи на Д. Б. — Демокрация и диктатура. — Към историята на думата „диктатура“. — Една легенда. — Кой може да бъде „истински революционеръ“? — Д. Благоев и Балканския въпрос. — Той, националният въпрос и Македония. — Научното движение в България и историко-философските възгледи на Д. Благоев. — Диалектически материализм и метафизика. — Още един спор с българските професори. — Що е диалектически метод ? — Литературното движение и Д. Благоев. — Художникът и понятието за литературна критика. — Няколко оценки и една слаба страна в нашата литературна критика.

I.

От изложеното до тук, лесно е да се разберат *политическите възгледи на Д. Благоева*. Попаднал под влиянието на руската школа от 70-те години и под това на основателите на научния социализм, колкото в смътен образ и да му се представляваше, Д. Благоев прие още от първия ден на своята обществено-политическа деятелност *демократическото начало*, като първо и съществено условие за нареждането на обществените работи. Републиканец по убеждение, той смяташе монархическият принцип за несъвместим с демократическите традиции на българския народ. Това убеждение у Д. Благоева беше подкрепено не само с аргументи, които му даваше *битовото* положение на народа, но и *развитието* на неговите творчески и стопански сили, които го изравняват с западноевропейските народи. Ако българския народ е навлязъл в пътя на западноевропейската цивилизация и ако в резултат на това, явява се на една страна *буржуазията*, на друга *пролетарията*, то в *противоречието* между интересите на тия две

класи Благоев вижда и бъдащето, и прогреса на България; на този *конфликт* той подчинява и с него той обяснява *формите* на държавното устройство за онзи период от време, през който *исторически* господствующа класа се явява буржуазията.

Имайки пред вид това, Д. Благоев смяташе, че на пролетарията, като единствено прогресивна сила в съвременното общество, трябва да се обезпечат всички условия за свободно развитие. Но това съвсем не ще каже, че Д. Благоев искаше изедин път да мине към една бъдаща наредба, за която материалните условия още не са назряли. Той винаги държеше сметка за тия условия и затова търсеше ония обществено-политически комбинации, които можеха по-скоро да доведат към тях. Такава една политическа комбинация той виждаше в *федерацията на Балканските народи*, — идея, която Д. Б. наследи от старите български революционери — Хр. Ботйов и Л. Каравелов, но която той доразви и внесе в нея по-богато съдържание.

Като *македонец* по произхождение, Благоев търсеше най-сполучливото разрешение на националния въпрос и искаше да слее съдбата на своята родна страна с събата на всички балкански народи. Той забележи, че рано или късно Балканите ще станат пляча в ръцете на западноевропейските сили, ако народите на Полуострова не се споразумеят. Наистина, в *първата фаза* от развитието на тая мисъл у него, наблюдава се една непълнота. Тъй като идеята за „федерация" или „конфедерация" Д. Благоев зае от горните писатели, и той, както тях двамата мислеше, че тя ще се осъществи *от народа*. Този недостатък се наблюдава в първите статии върху Балканската Конфедерация, които Д. Благоев публикува във в. „Македонски глас" веднага с пристигането си от Русия в България. Постепенно, обаче, тая идея у него се допълваше, и колкото по-ясно започна да си дава сметка за *икономическото бъдаще* на балканските

провинции взети в хяхната стопанска цялост, — толкова повече Д. Благоев съзнаваше, че без един пролетарият, който започваше заедно с буржуазията да се явява на историческата сцена, и който да поведе борба за осъществяването ѝ, *конфедерацията* ще остане само една идея и нищо повече. Даже по-късно, когато *класовите противоречия и борби* станаха господствующ фактор в политическото развитие не само на България, но и на Македония, Д. Благоев вече можеше да заяви, че и освобождението на Македония, и решението на „националния въпрос", и самата конфедерация ще се осъществят, като победа на пролетарията над буржуазията или никак няма да ги бъде . . .

От тук следва, че за да се реализира един политически идеал, като конфедерацията, която поглъща и идеята за националния въпрос на Балканите, — за него трябва да се борят *заинтересовани сили*. Кои са тези сили? Д. Благоев ги виждаше в лицето на наемните работници и широките трудяши се маси. Горещ партизанин на свободата във всичките ѝ възможни форми, той се отнасяше с искренно съчувствие към борбата на македонците за политическа свобода, обаче, отрано той им предсказа, че *пътя* за тяхното освобождение е друг. Д. Благоев винаги се разхождаше със македонските патриоти по *методите* за освобождението на Македония. Това е една от главните причини, дето той не поемаше лични задължения и в известни тяхни предприятия. На това също основание, в края на 90-те години Благоев отклони поканата на покойния Трайко Китанчев да стане секретар-касиер на македонския комитет, под благовидния предлог, че той, Д. Благоев, е „слаб финансист" и като така, не желае да минават през неговите ръце много пари. „Там, дето има пари— мене ме няма!"—гласеше буквално неговият оттовор. Но, както казахме, той живо се интересуваше от *македонския въпрос*, който седеше в сърцето на *Балканския въпрос*, свързваше го с решението на *ис-*

точния въпрос и според времето и обстоятелствата, посочваше на неговото най-правилно разрешение.

Не съвсем безинтересно е и за днешния читател да знае, *какви методи* препоръчваше Д. Благоев за разрешението на тоя въпрос.

II.

Преди илинденската революция в 1903 г., най-силен подем македонската революционна вълна показа в 1895 г. Възстанието през лятото на тая година нанесе един чувствителен удар на феодалната реакция и заинтересува „общественото мнение" и у нас и в Западна Европа. У нас станаха митинги, в които взеха участие видни дейци на социалистическото движение. В Търново, например, на 18 юни (ст. стил) бе свикан грандиозен митинг, на който главен оратор се яви Н. Габровски. Същото лято стана II-ят конгрес на социалистическата партия, който държа специално решение по македонския въпрос.

Делегатите на II-ия национален конгрес на соц. д. п. — гласи това решение, — като изказват своите горещи симпатии към освободителното македонско движение, изказват мнение, щото нашия печат да се занимае по-основателно с изучаването на македонския въпрос.

И наистина, най-компетентните сили в Партията не пропускаха случай да се изкажат по революционното движение в Македония, отнасяйки се към него с безрезервни чувства на братска и революционна симпатия. Ние няма да изброяваме тук *библиографията* по тоя въпрос; достатъчно е да се посочи на статиите например на К. Р. във в. „Социалист", като тая от 22 юли 1895 г. и мн. др., които след тая дата и след конгресното решение зачестиха през брой, през два в нашата социалистическа преса, за да се види, какъв голям интерес влагаше съзнателното движение на българските работници към прогреса на македонската революция.

Обаче, Д. Благоев внесе в тоя въпрос не само морален интерес, но и голямо разбиране. Той не стоеше безучастен зрител пред двубоя между две неравни сили в Македония и се изказа. Преди всичко, Д. Благоев намира за „много чудни" „даже и от най-обикновенна българска национална гледна точка" *съмнението*, както и отричането ползата от революционното движение в Македония, което някои изказват. „Според нас, казва Д. Благоев, даже от тая гледна точка ползата от всяко едно революционно движение в Македония от страна на българите е несъмненна. Всяко революционно движение в Македония от страна на българите ще санкционира, така да се изразим, претенциите им, „историческото им право" върху Македония с българска кръв. Това потвърждение на правата им ще бъде, според нашето убеждение, много по-осетително, отколкото *етнографическите, езикословните и религиозните* доказателства". Д. Благоев мисли, че по друг начин не е възможно да се подобри „участа на Македония": — той не допуска, че това могат да направят владиците и училищата. Но, продължава той, като казваме това, ний сме твърде далеч от мисълта да храним читателите си с илюзии по въпроса за освобождението на Македония и достигването на „националния идеал" на българските патриоти — „Цялокупна България". Осъществяването на тоя идеал среща такива сериозни пречки, че има голяма опасност да си остане вечна недостижима мечта".

„Сериозните пречки", според нашият автор, идат от външните сили, за които Македония е едно „лакомо парче", а така също и от „неестественото положение на работите в Б. П-ов и неестествените брожения между самите балкански държави, от които най-неестественно е да се очаква освобождението на Македония". Положението на работите в Б. П-ов ни напомня средновековната *уделна княжеска система*, без премахването на която е невъзможно никакво освобождение на

Македония. А това преведено на днешен политически език, ще каже, че Балканите представляват едно *географическо и стопанско цяло* и докато в тях *уделната система*, т. е. междудържавната разпокъсаност не се премахне и се замести с *балкански съединени щати*, с един съюз, федерация на отделните балкански републики, освобождението на Македония, въпреки всичкият героизм, с който се водят нейните борби, е съмнително (*Дело*, 1895 г.; вж. още стр. 71).

Оправдаха ли се предричанията на Д. Благоев?

III.

Ние нарочно засегнахме тоя въпрос малко по-напред, отколкото бе отбележено в нашият план, защото дипломацията на капиталистическите държави му даде едно „решение", което може да послужи един вид като *пробен камък* за всички „методи", посочвани от българската буржуазна и социалистическа (пролетарска) политика за разрешението на *националните проблеми* на Б. П-ов. Същото „решение" ни показва, доколко Д. Благоев е прав, когато без претенции на *професионален политик*, за каквито у нас минават всички вестникопродавачи, посочваше от една страна самоопределението на народите, като единствено средство за разрешение *националните конфликти*, следователно и за разрешението на *националния въпрос* на Балканите, и от друга — диктатурата на народа над слепите сили в буржуазното общество, като единствено средство, за да тръгне развитието на България към едно по-добро бъдаще.

Като привърженик на социалистическия идеал, Д. Благоев не гледаше на понятието „националност" в тесен смисъл на думата. Националноста не е нещо затворено в себе си, което да стои вечно неподвижно, на едно място. Ако се проследи историческото развитие на „националноста", ще се види, че тя е била подхвърлена на промени, които за всяка епоха могат да се характеризират с промените в обществените и международни отношения, със *състоянието на производителните сили, които за тая епоха определят цивилизацията на културните общества.* Ако вземем националноста от първите векове на християнството, ще видим, че тя не прилича на тая от средните векове, която от своя страна коренно се различава от националноста в наше време и обратно. Днес, обаче, в епохата на капитализма и стоковата обмена, в епохата на империализма, има нещо повече. Универсалният характер на капиталистическия начин на производство и размяна влияе още повече върху премахването на *различията* между отделните националности, които затова се изравняватъ и с течение на времето, поставени при еднакви условия на труда, усвояват едни и същи качества, мисли, идеи, чувства, традиции и пр. С излизане на *пролетарията* на публичната сцена, като плод на капиталистическото развитие, различията още по-бърже се губят: общият идеал, който дзижи класата на труда, от друга страна, прави националните различия толкова незначителни, че още отсега се вижда, колко ще бъде лесно да се отстранят тия различия на другия ден след изтръгване политическата власт от ръцете на буржуазията.

Но националният въпрос на Балканите, както и в някои други части на света, е факт и фактор, който влияе върху международните отношения, и независимо от крайният резултат на развитието, на което е подхвърлена националноста, на този факт идеолозите на пролетарията и частно Д. Благоев трябваше да обърне внимание. В „Манифеста на Комунистическата Партия" от 1847 г. Маркс беше казал, че пролетарията няма отечество, имайки пред вид универсалното значение на капиталистическото производство и експлоатация и универсалният характер, който има борбата на пролетарията за икономическо и политическо освобождение. Но авторите на „Манифеста" — К. Маркс и Ф. Енгелс,—сами знаеха, че организирането на пролетарията за тая

борба *най-сполучливо* може да стане *на национална почва*, първо, и второ, че колкото и да е близко тържеството на труда над капитала, същите автори знаеха, че националноста ще мине към една повисша формация и няма да се явява пречка за пролетарската борба, ако й усигурят условията за безпрепятствено развитие. Ето защо, още в 1855 г., Интернационалния Конгрес, който същата година уреди „новогодишната вечеринка" в Лондон в чест на политическите емигранти, внесе *в манифеста по националния въпрос* идеята „за правото на всички народи на самоопределение". Малко по-късно, в 1886 г., при свикване първият Интернационален Конгрес в Женева, от името на Генералния съвет, К Маркс изработи един „адрес" до същия Конгрес, деветата точка от който съдържаше същото постановление . . .

Д. Благоев, който познаваше добре историята на Интернационала, сигурно знаеше и „еволюцията на идеята за самоопределение на малките народи", затова той поиска да я приложи при разрешение на националните конфликти на Балканите. Но, както авторътъ на „адреса" от 1866 год., така и Д. Благоев знаеше, че господствующите класи са против всяко самоопределение, което подрива почвата под краката им, и затова, както Маркс, така и Д. Благоев смяташе, че до това самоопределение може да се стигне толкова побърже, колкото повече възможности се явят на лице за едно народно възстание против власта на капитала. От тук до *диктатурата на народа* над капитала, на *диктатурата на труда* над анархическия начин на производство и размена в буржуазното общество, разтоянието е късо и за преминаването на това разтояние социалистическите партии трябва сериозно да помислят.

IV.

У нас мнозина се плашат от самото произнасяне на думата „диктатура", като че тя не съставлява същноста на ежедневния политически живот на всяко класово общество, и за да отклонят влиянието на социалистическите идеи, както в българския живот, така и при решението на такъв наболел въпрос, какъвто е националният въпрос на Балканите, както и тоя за самоопределението на малките народи, послужиха си с ред клевети и с една легенда, автор на която искаха да изкарат Д. Благоев.

Преди всичко нека забележим, че понятието за диктатурата намери своето *практическо* изражение най-напред в художествената литература, а неговата *теоретическа* разработка дадоха френските историци от времето на *реставрацията* (началото на XIX век). В епохата на пълното могъщество на Рим, когато със силата на оръжието той си подчиняваше цели народи и ги превръщаше в свои роби, — когато пак със силата на оръжието Рим подържаше своите права и насаждаше своите закони в завладените континенти, Виргилий написа няколко „надменни", но знаменити стихове, които и днес остават ненадминати по своята агитационна сила: —

„Помни, римлянин, что твоя мисия заключается
В господстве твердой рукой надъ народами,
Да будет твоим призванием водзорят повсюду мир,
Щадит покорних и истреблят гордецов" . . .

Политиката на насилие (диктатура), която Рим упражняваше в по широк, извън национален мащаб, без да престане да я упражнява и към по-низшите класи в своята собственна, *национална територия*, — продължаваше по цялото протежение на историята на народите, както в средните векове, така също и в по-ново време. И небеха първи марксистите, които обърнаха внимание на този *факт и фактор* в човешката история. В *увода* на своето съчинение „История на френската революция", френският писател Франсуа Мине признава, че до ден-днешен историята на народите не

дава нито един пример на благоразумно и легално уреждане на известни конфликти. В света не е имало досега друг суверен, освен силата (Il n' y a guère eu encore d'autre souverain que la force) и то само затова, защото никое право не се печели без сила („История на френската революция", I).

Гизо, който се ползуваше с много по-голяма популярност, беше още по-твърд в своите научни заключения, до които го доведе всестранното изучване на *английската* и *френска* история. — Историята на Англия и частно — историята на английската революция (1688 г.), е борба между *буржуазията* и *аристокрацията*. Когато буржуазията победи, тя прибегна — казва Гизо („Discours sur l'hist. de la Rév. d'Angleterre") — до tyranie judiciaire, която според него, бе неизбежна като израз на фактическата сила на тая класа. Но преди да стигне до тая победа, буржуазията и съсловията, които по своето социално положение, стоеха по-близо до нея, сосредоточиха (заграбиха, s'emparaient) в ръцете си всички обществени сили, които са действителните източници на власта — Vraies sources du pouvoir (Hist. de la Rév. d'Angleterre, I). Пак според тоя френски историк, когато се говори за френската революция, грешка, ако не лъжа, би било да се каже, че народът, цялият народ, като етнографическо или политическо понятие, упражнява някаква власт. В същност, винаги е имало победа или поражение на една част от народа над друга, и само когато *третото съсловие* (tiers état), поради своята *многочисленост*, победи, само тогава, когато то овладе власта, само тогава стана дума за *народовластие*, и на *дело*, със своята *сила* доказа, че има *право*. Да се откаже ли *третото съсловие* от силата и правото, което произтича от нея? — Не! Нещо повече, самата мисъл за това принуждава Гизо да дигне глас на силен протест. „Как! Ние трябва да забравим своята история само затова, защото нейните поуки са неблагоприятни за вас?" — обръща се той към своите опоненти.

Колкото парадоксално да изглежда на пръв поглед, трябва да забележим, че и българската история дава пълно потвърждение на „социалистическата догма" за *класовата сила и насилие*, като извор на всяко ново положеиие и право. Победата на новите революционни сили, организирани от В. Левски, Л. Каравелов и Хр. Ботйов, беше победа на силата над безсилието на старите обществени и политически класи. В необходимостта от диктатурата на революционната партия беше възпитана цялата съвременна генерация, без което освободителното дело на българския народ щеше да закъснее с още няколко десятилетия. Тази диктатура предварително намери приложение не само в „Уставът" на Организацията, но за нея постоянно се говореше и *в революционната журналистика*. Ето защо, никак не е чудно, дето нашата политическа литература — верен изразител на идейните и тактически разбирания на революционната партия, — познаваше думата „диктатура", служеше си при дадени случаи със нея, като опозиционна партия, понякога революционната организация я туряше в действие и човек можеше да я срещне в речника на българските революционери, освен, както се досеща читателя, в този на „еволюционистите" и турските бееве. И наистина, във в. „Свобода" от 1869 година, Л. Каравелов употреби думата „диктатура" в един доста конкректен случай. За да покаже, обаче, нейния обществено-революционен смисъл, в същето време и на друго място Л. Каравелов пише: „Ня, тук видите и сами, че против сила трябва да се употреби сила и нищо повече".

Очевидно българската революционна партия преди освобождението, говореше за „диктатура", защото народът понасяше с всичките й тягостни последици съществующата тогава диктатура, — а народът, — това беше самата революционна партия на Л. Каравелов и Хр. Ботйов. Нема защо да се казва, че те беха клеймени от „еволюционистите" и „легалните" правителствени вестници, сир. те беха

клеймени, задето често си служеха с *насилието*, като противовес на диктатурата на господствующите класи.

В *аналогично* положение бе поставен и Д. Благоев, като че за да се подчертае по-ясно фактът за неговата връзка — идейна и морална — със представителите на българското революционно движение отпреди освобождението . . .

Но има и друго едно нещо.

Спомнят си читателите, че вулгарната преса у нас преписваше на Д. Благоев „теорията" — „колкото по-зле — толкова по-добре"! Реакционната българска преса, наистина, в случая даде един *по-драстичен* израз *за страхът* на българската буржуазия от идеите, които Д. Благоев насади в нашата литература, отколкото това направиха Деборовци и Минцесовци.

И действително, „теорията" „колкото по-зле, толкова по-добре" беше *оборена* най-напред от самия Д. Благоев на два пъти — първият път в 1893 год. в уводна статия на в. *Работник* (г. I, № 22) и в полемика с в. „Прогрес", и втор път през 1894 г. пак във в. *Работник* (г. II. № 18—19) в специален подлисник озаглавен „Една стара гледна точка". Но, както с първата, така и с втората статия, Д. Благоев доказа непроходимото невежество и класово пристрастие на своите противници, които искат да препишат на социалистите работи, в които те са съвсем непричастни. „Ако в България, казва Д. Благоев, се извършва една икономическа еволюция, която пролетаризира народа, не сме ний криви, нито може да се окривява някой". „Криво" за това е икономическото развитие.

Независимо от това, никой социалист неможе да желае класата на труда да изпада във все полошо положение, в прогресивна мизерия, защото тя в такъв случай става недееспособна, отъпява, атрофират се всичките ѝ умствени и нравствени сили, щом като вечно се гърчи под ударите на тая мизерия. Ако искате, казва Д. Благоев, това

може да бъде гледна точка на буржуазията и на анархистите от старата школа, но в никой случай то не е гледище на социалистите, които имат за главна задача да подготвят пролетарията за социалната революция. А за да се извърши последната, сир. да се експроприират експроприаторите, не е достатъчно да имаш един отчаян по положението си пролетарият и революционери. „Необходимо условие за извършването на социалната революция е пролетарията да бъде добре приготвен за тази цел". Той се подготвя само с подобрение на негово положение — намаление работния ден и др. п. чрез неговата собствена борба. Следователно, недостойна лъжа е, че социалистите, когато искат да създадат преврат в умовете на работниците и да ги приготвят за едно велико дело, са за теорията „колкото по-зле — толкова по-добре!" „Всяки, който се придържа ò старата гледна точка, завършва Д. Благоев, ще каже, че в начертаната деятелност на пролетарията революционерът не намира нищо революционно. Но не всяки, който постоянно говори за революция е революционер. Революционерството на отделните личности не може да прогласи социалната революция. То е дело на революционите класи. Днес революционната класа е пролетарията. Истински революционер е онзи, който учи, възпитава и организира пролетарията".

V.

Като завършваше така още в 1893—1894 г. своите възражения на първите обвинения против научния социализм, както и преди десятилетие и половина, като отразяваше всичките удари на българската реакционна наука насочени против идеите, които той представляваше, с това Д. Благоев застана начело на научното движение в нашата страна. Всяка класа има своята наука и затова Благоев издигна науката, учението на работническата класа, научният социализм, разви го и го пред-

стави в една общедостъпна форма, направи да заглъхне един път за винаги шумът на професорското скодоумие и с това постави преграда на схоластиката, която искаха да насадят у нас идеолозите на една умирающа класа.

Ако човек се абстрахира от всичките увлечения, които са неизбежни за всяка литературна борба и направи една равносметка на тая борба, без друго ще дойде до убеждението, че Д. Благоев излезе победител, както в областа на полемиката по политико-икономическите въпроси, така също и по чисто философските спорове.

Един от учителите на работническата класа беше казал, че на социалистическия деец не е простено, ако не владее цялото знание на своето време. Българското социалистическо движение познава само две енциклопедически глави в своята среда и това беха и остават неговите най-талантливи идеолози Раковски и Благоев. Разнообразието на въпросите, които Д. Благоев обсегна в своята деятелност, начиная от 1885 г., говори много добре за това. Запознат с естествените и донейде с математическите науки, Благоев никога не се спираше в изучването на даден въпрос наполовина път. Той го подхващаше отначало и от всички страни, като за това тръгваше често пъти от становище, което очевидно не споделяше.

Обаче, Благоев постигна още един резултат в своя стремеж към по-високо развитие, което му помогна да се постави начело на научното движение в България за повече от четвърт век. Д. Благоев предвиждаше, че със заставането на чело на едно движение, което се създава, изискват се много *качества*, много сили и таланти, много данни, защото движение, което исторически е повикано да разруши старото общество, това последното ще му противопостави всичкият си арсенал от „идейни оръжия", за да го разбие пред очите на масите. Затова, Д. Благоев се зае с една редка упоритост, характерна за неговата воля и темперамент, да усвои в тяхните глъбини същите *философско-исторически идеи*, които Маркс и Енгелс беха изложили в своите капитални трудове. За да се предадат тези идеи в тяхната същност, не е нуждно да се отива много далече и да си служим с думи, с които празднословната наука у нас доскоро плашеше децата: стига да се каже, че тия идеи са прости, като самия живот на работническата класа, и в областа на политиката съвпадат с историческия стремеж на тая класа да експроприира буржуазията и политически и икономически; че в областа на „спекулативната философия" те се изчерпят с формулата на Маркса — битието определя мисленето, — че политическите, религиозни и др. учреждения са надстройка на обществените отношения, в които стъпят хората и отделните класи на дадено общество, и че от промената в материалните основи на това последното зависи характера на обществото, характера на отделната личност и бъдащето на цялото човечество...

Д. Благоев усвои *марксизма* и умееше да си служи с него, както никой друг в България. Действително, Д. Благоев настъпи с *цялото си марксическо снаряжение* едно десятилетие след Плеханов. Но това закъснение никак не намаляваше неговото значение, което може да се нарече *изключително* за историята на научния социализм в България. Никой у нас не разви *целостната социалистическа доктрина в оригинални трудове*, както това направи Д. Благоев и никой друг, освен него неможа да превърне в прах *всичките* оръжия на противника, който често пъти действуваше и вероломно.

VI.

В 1905—6 г. борбата между „тесния" и „широк" социализм още беше в своя разгар. Тази борба преимуществено се водеше на политическа почва и много редко докосваше въпросите на „отвлеченото познание". Българската буржуазия, коя-

то следеше тая борба с растящ интерес, като че в нея да се коренеше собствената й съдба — взе *страна* в спора и, естествено, тя взе страната на опортюнизма, който се представляваше от „широкото течение"; тя се *намеси*, и тоя път реши да удари социалистическото движение в България в сърцето. Това ще каже следното.

С брошурата „Що е социализъм?" Д. Благоев даде първите елементарни познания върху учението на социализмът. С тая брошура той не само отговори на въпроса „Що е социализъм" и доказа, че той има почва в България, но още посочи *законът*, на който ще се подчини нашето историческо развитие, запозна българския читател с „метафизический и диалектический начини на мисленето", както и със „научний материализм".

От 1891 г. в продължение на повече от 15 години, освен един превод на капиталното съчинение на Н. Белтова (Г. Плеханов) по „Монистическия възглед върху историята", брошурата на Енгелс „Развитие на научния социализъм", „Манифеста" и няколкото статий на К. Раковски, изгубени из списанията, в социалистическата литература нямаше почти нищо *оригинално* по диалектическия материализм. В борбата, в споровете между „тесни" и „широки", обаче, се промъкваха тук-там някои *загадки* по тая материя и нищо повече. Съчувствениците на „широкото течение" из ултра-буржуазния лагер видяха в това „слабост" у представителите на научния социализм и решиха да им дадат едно генерално сражение на почвата на „философията". Но, както с Минцес-Пасманик, и тоя нов заговор на българската буржуазна наука свърши печално. Тя недопускаше, че насреща й ще застане Д. Благоев, тъй като тя още по-малко допускаше, че признатият „български икономист" ще владее въпросите на философията със същата вещина, с каквато владее икономическите учения на своя учител. Затова българската наука пусна в движение и легката си и тежка артилерия от думи и аргументи, ангажира всичкия си престиж, за да го изгуби единъ път за винаги.

VII.

„Това кръстосване на атрибутивния с каузалния материализм е един нов аргумент в полза на туй, че метафизическата материалистична мисъл у най-верните адепти на марксическата ортодоксия е толкова неясна и еластична, колкото некристализирана и неопределена бе тя у техните учители" (сп. *Мисъл*, 1903 г.).

Така писа един *кандидат* за професор в втората половина на 1903 г. по въпроса за диалектическия материализм. И, за да докаже *„това"* и *„туй"*, т. е. че и едното и другото повторени в два реда на една и съща фраза, изразяват едно нищо, авторът трябваше да стигне до старата, позната фалшификация историята на диалектическия материализм, без да се съобрази, че първото условие, за да може човек да изкаже една здрава мисъл по даден предмет е, да познава от всичко най-добре *неговата история*.

Под патронажа и насъскванията на Д-р К. Кръстева, позната надута философска бездарност, кандидатът за професорска катедра г. Д. Михалчев, до която той наистина стигна, писа пак в списанието на Д-р Кръстева, че Маркс и Енгелск „асимилирали" сенсуализма и антропологическата философия на Фойербаха и че основателите на научния социализм не отишли по-напред нито от „сенсуализма" на Спиноза, нито от метафизическия материализм на XVIII-то столетие.

Д. Благоев се спря и на първото надуто обвинение против „учениците" и тяхните учители, което той нарече „философска драндабулщина", от която надали нещо разбира и чутовния „философ" редактор на сп. „Мисъл" Д-р Кръстев, и на явната фалшификация историята на социалистическото учение, в която фалшификация Д. Благоев вижда нящо повече от невежество. За да изобли-

чи автора на горните твърдения, забележително е, че най-напред Д. Благоев не прибегна към „адептите“ на оборваната философия, а „към“ нейните врагове: той прибегна към двама философи, наистина, хора с философски познания, Барт и Велтмен, които се беха отличили в борбата с диалектическия материализм в своите отечества. В тяхните думи нашият автор намери красноречивото изобличение и за Д-р Кръстева и за неговия alter ego. „Маркс, като последовател на Фойербаха, следователно противник на саморазвитието на идеите, се запознал със съчиненията на Сен-Симона. Наместо общата социалистическа теория, той посочва на определени фактори, на икономическата потребност и техническия прогрес, които за него служат ръководящ принцип, който определя историческото развитие на миналото и бъдещето“ — пише Велтман, авторът на съчинението „Историческият материализм“.

Освен това, като говори за отношението между тримата мислители — Хегел, Фойербах и Маркс, Велтман прибавя:

„Отношенията между тези мислители може да се представи така: Фойербах сведе теологията към антропологията, Маркс сведе антропологията към икономията, в което по-нататъшната заслуга на последния се явява това, че той разглежда икономията в нейното движение, като социална и историческа икономия. Двете последващи стъпала на философското развитие трябва за това да се нарекат с имената антропологически-икономически материализм“.

VIII.

Д. Благоев можеше да се задоволи с тия няколко забележки и да сметне спорът с противниците на *диалектическия материализм* приключена. Но той смяташе, както по-рано при полемиката със К. Прокопиева, че това би означавало борба спечелена наполовина, когато победата е сигурна само тогава, когато тя е пълна и окончателна. Ето защо, от фактическите грешки на „оборвача“ на диалектическия материализм, Д. Благоев мина на по-съществено, което ще ползува и читателя, тъй като то ще постави *основа* на собствения му светоглед. Д. Благоев се пита: *„що е материализм?“* В борба с руските сборвачи на научния социализм, които се отличаваха пред българските и с талант, и с ерудиция, Н. Белтов доказа в 1895 година — макар това да беше ясно за всички „адепти“ на Маркса и Енгелса, — че има материализм и материализм. Като доказваше, че *идеалистите* обясняват всичките явления в природата, всички свойства на материята с различните свойства на духа, когато *материалистът* (или материализмът — все едно) се старае да обясни психическите явления с разните свойства на *материята*, след Енгелса, Белтов установи по един безспорен начин, че между материализма на XVIII и тоя на XIX столетие, който се преписва на Маркс и Енгелс, има коренна разлика, която състои в *метода на изследването*. Първият, материализмът на XVIII ст., си служи с *метафизически* метод на изследване — „да, да, — не, не—, което е повече, то е от лукавия“; когато вторият, материализмът на Маркс и Енгелс, си служи с *диалектически метод* на изследване, в основата на който лежи диалектическото *развитие на нещата*. От тук се разбира, че има материализм и материализм, но това не искаха да разберат българските „оборвачи“ на научний материализм. За да докаже тяхното недобросъвестно невежество и за да представи една научна платформа, която сама да помогне на читателите да отидат *по-нататък* в разбиране основните въпроси на *познанието*, Д. Благоев прибегна към помоща на Енгелса, който не си служи с надута фразеология, защото нямаше претенциите на официалните мислители, но се стремеше да бъде, колкото се може по-ясен.

В своето класическо съчинение „Лудвик Фойербах“, Енгелс пише:

„Велик основен въпрос на всяка, а особено на найновата философия, явява се въпросът за отношението на

мисленето към битието. Обаче, той е можал да бъде резко поставен и да придобие пълното свое значение само тогава, когато европейското човечество се е пробудило от дългия зимен сън на християнските средни векове. Въпросът, който вече в средневековната схоластика играеше голяма роля, за това, как се отнася мисленето към битието, що на кое предшествува: духът ли на природата или природата на духа, този въпрос, на пук на черквата, прие порезкия вид на въпрос за това, създаден ли е светът от бога, или той съществува от векове? — Философите, според това, как са отговаряли на този въпрос, са се разделили на два лагера. Ония, които са утвърждавали, че духът съществувал преди природата, и които, следователно, тъй или инък са признавали сътворението на света . . . съставиха идеалистическия лагер. А ония, които за основно начало считаха природата, присъединиха се към разните школи на материализма, — Нищо друго и не заключават в себе си изразите: идеализм и материализм, взети в тяхния първоначален смисъл . . . По-доле ние ще видим, каква бърканица излиза от ония случаи, когато на тях се приписва каквото да е друго значение".

Тук е поставен много по-общо, отколкото у Белтова, въпросът за *антагонизма* между идеализма и материализма, но и двамата автори — единът „адепт", другият „учител" — с еднаква яснота дават ни да разберем „каква бърканица" излиза и ще излезе от „случаите", когато невежи ще се занимават с голямите въпроси на марксическата... *гносеология.* Имено в един-два такива „случаи" Д. Благоев сгащи българските официални мислители, за да ги накара да тъпчат в ръшето.

В допълнение на Енгелса, към помоща на когото прибегна с горния цитат, Д. Благоев искаше да установи понятието материализм „в общо философски смисъл" на думата. С други думи, казва Д. Благоев, материализмът в общо философски смисъл е оная философска система или . . . учение, което обяснява *отношението на мисленето към битието,* като взема за основно начало природата . . .

Това е материализм в *общо философски* смисъл на думата. Но „оборвачите" се занимават с „оборването" на „диалектическия материализм", като искат да го сведат или повърнат към материализма *въобще,* към неговото първобитно метафизическо състояние. Затова основоположникът на научния социализм в България, за да изтъкне разликата между материализма в общо философски смисъл на думата и диалектическия, маркситския материализм, — се пита: *що е диалектически материализм?* „Диалектическият материализм, пояснява Благоев, разглежда изобщо света, природата и човеческата история, като съвокупност от *процеси,* в която предметите и явленията, както и отраженията им в главите на човеците и понятията, се намират в непрекъснато изменение, във непрекъснато движение: ту възникват, ту изчезват. Диалектическият материализм в вечното изменение и движение в природата и човешката история намира обща причинна свръзка, която създава от природата и историята едно свързано цяло". А за да стане материализмът такъв, какъвто го познава науката днес, дължи се на *диалектическия метод,* който не взема нещата и тяхните умствени отражения, като готови и завършени, а в тяхното движение, в тяхното изменение, възникване и изчезване, в тяхната взаимна свръзка и взаимодействие. Такава е на късо *същноста на диалектическия материализм и на диалектическия метод.*

Но, заедно с всички „адепти" и Д. Благоев говори само за отражение на предметите и понятията" в главите на хората. Как стои въпросът за „абсолютния" характер на мисленето, с който толкова много злоупотребяваха „критиците" на Маркса. На този въпрос „учителя" заема своето място, дава знак на „адептите" да почакат и в разлика от това, което му приписва редакцията на българското списание и нейният сътрудник, Енгелс отговаря:

„Преди да отговорим на тоя въпрос с да или не, трябва да изследваме, що е човешко мислене. Е ли то мислене на отделния човек? Не. Като така, човешкото мислене е толкова абсолютно, колкото и не абсолютно, и неговата способност към познанието е толкова ограничена, колкото и неограничена. Те са абсолютни и неограничени по своите

задатъци, по призванието, по възможноста, по историческата крайна цел; те са абсолютни и неограничени по изпълнението в отделни случаи и по действителноста на отделния случай".

Ето защо, човекът с всичката наклоност към сериозно научно изследване, неокантианецът Велтман, който искаше на всяка цена да „помири" Канта с Маркса, в своето знаменито съчинение „*Историческият материализм*", писа редове, на които казионните философи трябваше още на времето да погледнат малко по-внимателно. Велтман пише: „За краен резултат на най-новите психофизически изследвания може да се признае това, че на отделните органи на телата и на тяхното съединение отговарят в мозъка особени нервни централни органи. В тях се отразява цялото тяло. Тези нервни централни органи сами се копират във вид на психически форми и идеални образи в висшия асоциативен център на мозъчната кора, този същински носител на самосъзнанието . . . Съобразно с това, съзнанието фактически се явява отражение на мозъка, на цялия организъм и на външния свят, според степента на преобръщането материалното в идеално. По такъв начин, доколкото марксизмът се касае до тази проблема, обосновава своето учение в съществено съгласуване с резултатите на точното изследване на природата".

От всичко това излиза, че опитът на „критиците" на Маркса, да разбият неговата *метода на изследване*, която, като започва с анализът на обществените отношения, хвърля ярка и плодотворна светлина и върху *генезиса на идеите* в всяко човешко общество, — този опит излезе злополучен във всяко едно отношение. Собственно, опитът на „критиците" имаше нещо повече от едно платоническо чувство към „научните истини". Просто казано, и по тяхната „мозъчна кора", както се изразява Велтман, беха се *отразили* същите ония отношения, в които капиталистическата класа се постави към пролетарията, откак тоя излезе със своите

претенции да стане господар на света. Официалните мислители в Западна Европа — нашите се явиха едно жалко копие, просто истърсаци на тия мислители! — поискаха да *отклонят* ходът на историческото развитие и първият им опит за това беше „критиката". Те вече знаеха, *как се твори историята*; старата *историческа школа* беше капитулирала и Маркс-Енгелс показаха на учения свет, че . . . *хората провят сами своята собствена история*. „Какъвто и да е бил ходът на историята, казваше Енгелс, хората я правят така: всяки преследва своите собствени, съзнателни цели, а в резултат на множеството действующи в различни направления стремежи и тяхното разнообразно въздействие на външния свят, получава се историята. Въпросът се свежда, дето ще се рече, към това, какво иска това множество от отделни лица".

Тези думи на Енгелса — един от главните „учители" — недвусмисленно поставиха въпросът, *какво да направи* това множество от отделни лица, които според *Манифеста* от 1847 г. са цяли *социални класи*, за да измени образът на обществото. Като сляха социализмът с работническото движение, т. е. като сляха философията с борбите на пролетарията, основателите на научния социализм дадоха и най-правилния ответ на тоя въпрос.

За това, Д. Благоев имаше пълно основание да изкаже възмущението си против „разните фарфари в науката", отнасяйки се със класическо лекомислие към делото на хора, които пробиват нови пътища за човешката мисъл, тласкат я със своите открития все напред и учат „множеството", как по-добре да прави своята собствена история . . .

IX.

Със същата последователност, следователно — със същата научна строгост Д. Благоев се отнесе и по въпросите, тясно свързани с литературното движение в България. С всичко това, което Д. Бла-

гоев каза по въпроса *за художествената литература*, той доказа, че противниците на новото направление в историческата наука беха закъсняли с няколко десятилетия от своето време . . .

Основни въпроси на нашето литературно развитие доскоро, пак и досега, съставляват въпросите *на художественото творчество и задачата на литературната критика*, неразривно свързани с въпроса за *светогледа на поета*.

Що е поет? — пита Д. Благоев. Преди да се занимае с въпроса за „светогледа на поета", Д. Благоев иска да знае *що е поет*, коя личност може да се вземе за поет, тъй като в българската литература, под влиянието на филистерите около сп. *Мисъл*, беха се създали най-карикатурни понятия по тоя предмет. Например, според Д-р Миролюбов, поетът е „атавистичен представител на до-културния период на човечеството", той е натура чужда на „охлювната бавност на дискурзивната мисъл", — натура, която „само със шурм в сумарна обща концепция" „обладава явленията", — „неопитомено вълче", у което „инстинктът и непосредственият ирационален импулс заместя мисълта". „Да искаме, казваше все тъй надуто Д-р Миролюбов, от тия натури да влезат в живота и да ни осветляват неговите тъмнини, значи да не знаем от кого какво да искаме . . . Тяхната (на поетите, н. б.) област е само наивното творчество — дето инстинктът е всичко, разсъдъка — нищо" (*Мисъл*, 1901).

Именно тази претенциозна фразеология застави Д. Благоева да се изкаже по едни от главните въпроси в историята на новото литературно движение от края на миналия и началото на настоящия век в България.

Що е поет? — На обикновен език под тази дума се разбира всяки човек, който изказва мислите и чувствата си в звучни стихове Или по-просто казано, на обикновен език *поет* е всяки добър *стихоплетец*. Но за литературния език думата поет има съвсем друго, широко значение. Поет е на литературен език този, който ***мисли*** в живи образи и картини и във тях олицетворява мислите си с въодушевена реч, била стихотворна или проста. В въодушевената реч се изказва силата на чувствата, когато в живите образи и картини се изказва силата на творчеството. Колкото са по-живи последните, толкова творчеството е по-голямо, и обратно. Също тъй, колкото е по-въодушевена, по-избрана речта, толкова по-мощен е изблъкът на чувствата, които вълнуват поета, и обратно. За това за критиката поет не е *добрият* или ако щете, *гениалният* стихоплетец, а такъв е *поетът-художник*. Поет е не само този, който изказва своите мисли и чувства във звучни стихове; поет е този, който твори живи образи и картини в нестихотворна форма. Поет е Шекспир, Сервантес, Молиер, Валтер Скот, Пушкин, Гогол и др. С други думи, и истинският поет е в същото време и истински художник. И обратно: истинският художник е и истински поет. Затова, когато говорим *за светогледа* на художника, ние разбираме изобщо художника, т. е. разбираме и художника-поет или поета-художник.

Но верно ли е твърдението на буржуазната литературна „критика", че поета, художника е неспособен да мисли и че мисълта убива неговото творчество? Това не само не е верно, но е и нелепо да се твърди. Поета, художника мисли и неможе да не мисли. Неговата мисъл може да не е тъй „дискурзивна", тъй бавна, както у всяки „филистер", може тя да е интензивна, дори мълниеносна, но все тя е мисъл, все поетът мисли. Художникът мисли и преди творческата му дарба да е създала образите и картините, в които изразява своята мисъл, — той мисли и тогава, когато рисува създадените от неговото творчество образи и картини, защото художникът неможе другояче да изкаже своите мисли и чувства. Той дори и когато говори не говори другояче, освен *образ-*

но и картинно. Но от това, че той неможе да изкаже своята мисъл другояче, освен в образи и картини, следва ли, че той не мисли и че не е способен да мисли? Очевидно, не! Нема велико художественно произведение, пише Д. Благоев, което да не е плод на мисълта, което да не носи печата на мисленето, в създаването на което да не е участвувал разсъдъкът.

И тук Д. Б. пак посочва произведенията на горните поети, в които се наблюдава и „дискурзивна" мисъл, и разсъдък, и вихреност, и т. н.

Но ако великите майстори на художественото слово, от числото на които не бива да се изпуска и авторът на *Божествената комедия*, ни доказват, че *художникът мисли,* когато създава своите творения, тогава е очевидно, че достоинствата на неговите произведения зависят от достоинствата на неговите мисли. И, като тръгва от аксиомата, че няма на света човек без „светоглед", тъй като светогледа не е нищо друго, освен сумата от понятия, възгледи, идеи и мисли, които човек придобива от *обществената среда,* в която живее, от *класата,* към която принадлежи, от образованието, което е придобил, Д. Благоев продължава: „ . . . великите художници принадлежат, казва той, на възраждающите се, на възходящите обществени *класи* и те са, които чрез своите творения изразяват новия светоглед, който е и техен светоглед". Следователно, художникът е намислим без светоглед, без онази сума от общи понятия, възгледи, идеи и мисли, които съставляват в дадено време общ светоглед за представителите, за интелигенцията на развивающите се обществени движения. „Не е художник този, който не знае този общ светоглед, който неможе да го оцени, който не разбира тези обществени движения и затова не стои на висотата на тях".

От тук излиза, че въпросът вече не е поета да има или да нема светоглед, но *какъв е неговия светоглед?* Разбира се, той зависи от оная сума

от понятия, мисли и пр., които художникът придобива от *обществената среда.* Дали тоя светоглед е „широк" или „ограничен", дали той представлява общият светоглед на издигащите се обществени течения или на упадващите — от това ще зависи и *каквината* на светогледа. А, за да придава такова огромно значение на светогледа на поета, Д. Б. има много сериозни основания: „От светогледа зависят онези отношения, в които художникът се туря спрямо образите, фактите и съжденията, които рисува и предава". От светогледа на поета зависи, каква е главната, централната идея на неговото произведение и доколко сполучливо е представил той в живите образи и картини развитието ѝ. Няма велико художествено произведение, което да няма една главна идея, около която всичко се върти в произведението. А изборът на тази идея, каквината ѝ, развитието ѝ в произведението на художника зависят напълно от неговия мироглед.

Ясно става, че при създаването на едно художествено произведение, ще участвува, както фантазията", така и „разсъдъкът" на художника: — и едната и другият ще имат дял в творението. Само когато и двете си *хармонират,* само тогава ще имаме *пълно* художествено произведение. „Само образите и картините, в които художника развива главната идея, зависят от неговата творческа способност. Едно художествено произведение, в което липсува главна ръководна идея, не представлява художествена стойност. Слабата, неясната, малката идея прави произведението слабо, неясно и без значение".

Тия основни изисквания на Д. Благоев от *художника и художественото творчество,* му дават възможност да определи и *съдържанието на литературната критика.*

Съдържанието на литературната критика се определя от *сумата на знанията,* които за дадена епоха могат да бъдат известни. Но понеже

има знания и знания, то няма съмнение, че когато се говори за литературна критика и изобщо за критика, тези знания трябва да бъдат „систематизирани", т. е. такива, които дават един общ критерий, определено световъзрение, ясни идеи и принципи. Критиката не е нищо друго, освен *прилагане* на известни идеи и принципи към *литературата*, изобщо към *книжнината*, която от своя страна представлява „определено количество натрупан умствен труд." Неможе да има литературна критика там, дето няма тоя „натрупан умствен труд", т. е. критиката е немислима, ако и дето у човеците или групи от тях няма определени световъзрения, „ясни критерии". Ако на критиката липсуват тия елементи, тя може да бъде всичко друго, тя може да се нарече дори декадентска литературна критика, сиреч — критика, която заедно с декадентската книжнина ще изразява интересите на упадочните класи, но тя няма да бъде критика принципиална, същинска критика, критика, която поднновява мисълта и се явява „факел, осветляющ пътя на прогреса.

От тук неизбежно настъпя потребността да се определят и *целите на критиката*. Какви могат да бъдат тия цели? От само себе се разбира, че критиката няма за цел да учи писателите, как да пишат литературни произведения. Това зависи от дарбите и знанията на писателя. Още от *класиците* се знае, че поетът, художникът не се създава, — той се ражда. Затова, гениалният или просто талантлив поет представлява едно гениално съчетание в произведенията си на онова, което се казва *слог с идеята*. Дадено *художествено произведение* в едно и също време е най-сполучливото *съчетание* на тия два елемента: художественото произведение се ражда из чувствата, разсъдъкът и сърцето на поета.

Но сердца к сердцу речь не привлечет
Коль не из сердца речь идет —

казва Фауст на Вагнера. Аз пиша не с мастило, както другите; аз пиша с кръвта на моето сърце и със сокът на моите нерви — казваше Берне.

Следователно, като изтъкне индивидуалните качества на дадено литературно произведение, критиката трябва главно и заедно с това да определи основната идея на последнето или „тайната" му, както казва Брандес, да оцени тая идея, да изтъкне стойността ѝ. „Подир това, целта на критиката е да покаже, доколко идеята на произведението е турена в съответна форма и доколко тя е съгласна с действителността". Със цялата тая работа, критиката преследва най-съществената си цел — да даде на читателите си по-добро разбиране на явленията, по-голямо знание и да посочи на по-високи принципи.

Няма защо да казваме, че българската критика не се е отличавала с тия качества и затова, на същото основание, може да се каже, че българската буржуазия не можа да отбележи нито развита и от значение *литературна критика* в своята културна история, нито талантлива личност, която да бъде изразител и носител на такава критика . . .

X.

С тези схващания на някои основни въпроси в художествената литература, се яви Д. Благоев в българската книжнина и тях той приложи в оценката на няколко литературни произведения. Без да будим сега спомени за Ив. Вазов, пръв от българските автори, който попадна под неговата оценка, беше Веселин (Т. Г. Влайков). Със своите главни литературни произведения, като „Ратай", „За дедовата Славчова унука" и др. Веселин неможа да се представи с един *здрав светоглед*, за това тия, както и другите му произведения, от гледна точка на художествеността — са ограничени, несъстоятелни. Авторът ни описва разлагането на старите основи на живота и подневолното положение на „ратаите" — този земледелски пролетарият,—но не

толкова и главно да изтъкне процесът на това разлагане и неговите причини, не и да покаже на читателите си, как този процес се отразява върху цялият умствен и нравствен бит на неговите герои, върху земледелското население подпаднало в водовъртежа на икономическото разнищване и експлоатация, а с единственото *намерение да изтъкне необходимоста от връщането* на това население към безвъзвратно изчезналото минало. Очевидно, *основната идея* в произведенията на Веселина е погрешна, затова и нейното изпълнение води до погрешни резултати; за това и в художествено отношение, същите тези произведения не издържат критика.

Но читателът може да запита, защо „Ратай" и другите произведения на Веселина да бъдат тъй несъстоятелни? Защото, както тоя автор, и друг по-малко известен, ако и с *равни* заслуги на неговите, какъвто беше авторът на разказите „Тъмен свят" — Мирчо (Хр. Д. Максимов) беха привърженици на *народничеството* — едно направление, ако не реакционо, най-малко *консервативно* и предварително осъдено на смърт. Като искаха възвръщането към старите наредби, народниците беха за ограничение на икономическата еволюция; а като искаха последното — те беха против *прогреса*, от дето произтичат и всичките грешки на това направление в обществено-икономическата и художественна литература (*Ден*, II; *Дело*, I).

Така също Д. Благоев отрицателно се отнесе и към едно от крупните произведения на писателя А. Т. Страшимиров — „Смутно време".

Като говореше на едно място върху „необходимите елементи", които правят едно белетристическо произведение „действително художествено" — именно образите и картините в него да са „верни с действителноста" (*Обществено—литературни въпроси*, гл. 7), Д. Благоев се питаше: отговаря ли романът „Смутно време" на това условие?—Не!—отговаря Д. Благоев. *Концепцията*

на тоя роман, която съвпада с новото направление на автора, с неговия нов светоглед, е в противоречие с действителното, реално развитие на нещата у нас,—той е в противоречие с „демократическото реалистично направление", което днес съставлява „общ дух на човечеството", когато е известно, че същото това „направление", със силата на естествен закон, се налага повсеместно на народите. „Както влиянието на господствующата днес икономическа структура се налага на всички останали назад в икономическо отношение народи, тъй също и съответните на нея система от идеи, се налага на тях". Че „идейната еволюция" в тия още назаднали страни изпреварва икономическата — в това няма нищо неестествено,—дори то представлява известно преимущество. Именно то позволява на художниците, които имат талант и вървят заедно с идейните прогресивни движения на своето време да се нагодят към неговите зреящи нужди . . . За пример, Д. Благоев посочва „руската икономическа структура", която беше „надпреварена" от руската художественна литература, но затова пък, колкото тая структура се приближаваше „към европейската", направлението изнесено в художественната литература, закрепва и, като се очиства от утопическия елемент, приема формата на „днешното демократическо социално направление."

Д. Благоев не вижда нищо подобно нито в общата концепция, нито в общето изпълнение на романа „Смутно време". Той е едно „фалшиво, несъстоятелно по художествена правда и недостолепно по замисъл" литературно произведение. Д. Благоев не вярва, че „такива плоски произведения" ще доставят на читателя „поне най-елементарно естетическо удоволствие."

От всичко това, всяки вижда, че заслугата на Д. Благоев в историята на научното движение у нас, не се ограничи само с насаждането на научния социализм и с борбата му против враговете

и „критиците“ на марксизма. С участието си в литературните спорове, Д. Благоев изпъкна и като пръв литературен критик, който тури *основата* на *марксическата литературна критика* в България. Наистина, той неможа да я доразработи и да стигне до нейните *консеквенции*. В „основата“, положена от Д. Благоева на българската марксическа литературна критика се среща още много нящо общо,— тя не е достатъчно обоснована и свързана с интересите на най-прогресивния елемент в съвременното общество — пролетарията, и което е още по-важно, в нея не е изтъкната връзката, която „идейната еволюция“ създава или налага на искуството и художествената литература с крайната цел на движението на пролетарията. Но това, ако и да се само *подразбираше*, все пак не съставлява голям недостатък в схващенията на Д. Благоева по въпросите на искуството и литературата. Той каза а'то, — на онези, които са разбрали *смисълът* на неговата идейна борба, остава да кажат б'то, т. е. —да продължат и *завършат* започнатото дело и в тая област.

ГЛАВА ДЕСЕТА

Последни години.

„Il faut à chaque époque un homme qui serve de chef et dont le nom soit l'étendard d'un parti.“
Mignet.

От 1917 до 1924 г. — Д. Благоев и предвестникът на социалната революция. — Един спор с К. Кауцки. — Д. Б. и революцията в България. — „Отклоняющите тенденции“ и Д. Благоев. — „Искристи“. — Стихийното разрастване на българското социалистическо движение, забележките на Д. Благоев и неговите опасения. — Стачката в 1919—1920 год. — Малко назад: понятието за революция у Д. Благоев. — След 9 юний. — Безсилието на *Стареца*. — Последната дума на Д. Благоева: „$^3/_4$ — $^9/_{10}$“. — Какво може да се научи от живота на Д. Благоев? — Заключение.

I.

Неподозирано от слабо-мислящите натури, но силно очакваното и предричано от Д. Б. близко тържество на социализма, настъпи. В списание *Дело* от 1895 г. Д. Благоев *предричаше*, че часът на социалната революция наближава, затова той заби още тогава тревогата да се подготвят нейните кадри и на българска почва, в която капитализмът беше пуснал дълбоки корени. Голямата европейска война предугадена от Маркс и Енгелса, се разрази и нейният главен театър станаха Балканите. Тя разстрои устоите на буржуазното общество и разколеба вярата на трудящите се маси относително трайноста на режимът на експлоатация и насилие. Народите се дигнаха и с оръжието, което им беше дала буржуазията да мрат за нейните собствени интереси, се обърнаха против нея и поваляха учреждения след учреждения,

трон след трон. В Германия, както и в Турция — тия две традиционни страни на феодалната реакция — републиката възтържествува, а в Русия работническите и селски съвети осъществиха социалистическата република. Никой неможеше да си прави *илюзия*, че с този успех на новите политически сили в Европа, ще бъде сринато за 24 часа господството на буржуазията, ако това господство не бъде разколебано в класическата страна на капитализма — Англия, и ако победата над трудящите се маси над реакционните класи, не срещне пълното съчувствие на международния пролетариат.

Д. Благоев, който беше дал първите години от своята социалистическа деятелност на Руската революция, посрещна с чувство на младежки възторг нейното тържество през октомврий 1917 година. Няма защо да превеждаме тук неговите думи: тях читателите си спомнят много добре. Но, ако Д. Благоев посрещна първите зари на социалистическото бъдаще с ентусиазм, без да имаше претенцията някога да бъде „шеф" на международното социалистическо движение, не така посрещнаха същето историческо събитие признатите вождове на международния пролетариат. Такъв беше К. Кауцки. Кауцки се стресна от *резките форми*, които взе социалистическата революция и употреби всичкия си талант да спре нейния победоносен ход: той осъди *руския успех* и със това предизвика намесата на Д. Благоев.

Кауцки беше и след Плеханов, остава и днес един голям ум с неизчерпаем извор от знания. Но в критиката си на руския опит Кауцки има нетактичноста да се позове на Маркса и Енгелса, в съчиненията на които тоя „опит" можеше да намери само едно излишно потвърждение. Критиката, която Кауцки упражни над последния, засегаше повече *формалната* страна на тоя „опит", откълкото фактическото съотношение на силите в капиталистическа Европа, които разтваряха вратите

на един двубой между буржуазията и пролетарията в европейски мащаб . . . Прочее, Кауцки виде в успеха на руските работници и селяни и въдворяването на *съветската система* покушение против „демокрацията", тържеството на „диктатурата". И, за да представи диктатурата на работящите в по-карикатурна форма, К. Кауцки я уподоби на деспотизма на Людовика XIV. „Досега демокрацията у нас, писа Кауцки, се считаше, като безспорно основно положение, като форма на управление, в която „диктатурата на пролетарията" се осъществява. Чрез извоюването на тази форма ний се стремим да създадем политическата основа за икономическия живот в обществото. Нито една дума от досегашната наша програма, нито една дума от досегашната наша пропаганда не даваше да се предполага, че ний искахме общо, равно, тайно, преко гласоподавателно право, за да го унищожим в деня на нашата победа".

В тия думи се отразяваше целият Кауцки, който за да придаде по-голяма тяжест на своите авторитетни думи, призова сенката на Маркса и Парижката Комуна. Тезата на Кауцки, която разбърка много социалистически глави, беше тая, че *пред* „диктатурата" стои „демокрацията", на нея пролетариятът трябва да гледа, като на *панацея* за тържеството на своето дело. Погледнете на Парижката Комуна! Пролетарията няма право да изпълнява работи, за които в неговата досегашна програма не е казано нито една дума, даже и тогава, когато *историята* му заповеда да не слуша програмите! . .

Д. Благоев намери згодния случай да изтъкне несъстоятелноста на аргумента, с който си беше послужил и самият Кауцки. Преди всичко, Д. Благоев доказа *своята теза*, че „великите социални преврати" не са ставали никога и никъде „по формулата на Кауцки", но че тяхната „формула" всякога е била „насилието и диктатурата" *(вж. гл. IX)*. Излиза, че „методата" на Кауцки за завладяването на политичес-

ката власт от пролетарията може само да забави „катурването“ на капиталистическото общество и тържеството на социалистическата революция.

Верно ли е и другото твърдение на Каутски, че Парижката Комуна потвърдява неговата „метода“ и че тя дава на пролетарията „образец“ за демократическо проникване във власта? — Не само, че не е верно, но това твърдение опрямо изопачава действителното, *историческо значение* на фактите. „Настойчиво избегвайки гражденската война, пишеше К. Маркс, обявена от Тиера с неговата мощна експедиция против Монмартр (където се беха укрепили комунарите, — н. б.), Централният комитет направи този път съдбоносна грешка: трябваше незабавно да нападне Версайл — той нямаше в това време достатъчно средства за защита— и още тогава еднаж за винаги да тури край на конспирацията на Тиера... Наместо това, „партията на реда“ биде допусната отново да опита силите си във време на изборите за Комуната на 26 март“ . . .

Ние считаме за излишно сега да прибегваме към повече аргументи *против* тезата на Каутски, както и до писмото на Енгелса от март 1875 г., в което сътрудникът на Маркса правеше бележка на Бебеля, че пролетарията има нужда от държавата и нейната власт не в интересите на свободата, — една обща и неопределена дума, а в интересите на смазването на своите противници... Ние засягаме тук въпросът за завладяването на власта от пролетарията, за да се изтъкне по-ярко измената, която социалистическите вождове от преди войната — в лицето на Каутски, извършиха пред прага на . . . социализма . , . В своето увлечение да опровергне руският опит, Каутски, в противоположност на Маркса, не препоръча на всесветския пролетарият *силата* на Парижката Комуна, а нейната *слабост*! . . .

II.

Д. Благоев се противопостави на *каутскианството* и то с толкова по-голяма нравствена сила, защото той неможеше да позволи дори на признатите вождове *схоластични спорове* в момента, когато боят е ангажиран. За него беше много ясно, „че пролетарската революция“ ще разруши днешната държава и ще я замени с такава „система“, която исторически ще се наложи на победителя — пролетарият: в Франция, казва Д. Благоев, ако пролетариятът победеше, тя би се нарекла „комунална“, днес тя се нарича „система на съветско управление, на съветската република“. С други думи, всичко зависи от обстоятелствата на времето и местото и ние не можем да искаме събитията от 1917 г. да повторят тия от 1871 г., макар и в едните и в другите ръководна роля да е играл пролетарията. Следователно, целта не е да се предписват на движението „формули“, но да се извлече *поука* от историческите факти.

Каква можеше да бъде тая поука? В 1849 г. Моркс беше доказал в своята „Нова Рейнска Газета“, че страната, о която се разбиват революционните вълни и която може да одуши от глад новото общество още в утробата на неговата майка — това е Англия. „Превратът в националноикономическите отношения във всяка страна на европейския континент или даже на цялия европейския континент, освен в Англия, би се явил буря в чаша с вода“. Промишлените и търговски отношения вътре във всяка нация се намират под власта на нейните търговски сношения с другите народи и се определят от отношението на Англия към всемирния пазар. „Англия, завършваше Маркс, господствува над мировия пазар, а в Англия господствува буржуазията“.

Изводът от разсъжденията на Маркса е тоя, че докато не се сломи господството на английската буржуазия, социалната революция няма да излезе

из сферата на мисълта, за да стъпи в... царството на действителноста.

Един *марксист*, който се прониква от *духът* на учението на своя учител, ще извлече само това заключение от резултатите нахвърляни grosso-modo от Маркса, че в надвечерието на боя, повелителна нужда е да се събират, организират, обучават и дисциплинират работническите маси, и да не се допускат никакви *схоластически спорове*. Авторитетът на Кауцки трябваше да се принесе *с всичката си стара сила* в страната, „която, както пише Маркс, превръща цяли народи в свои пролетарии" — в Англия, без да разколебава пробудилият се дух на класово възмущение у английските работници . . .

Обаче, това, което не направиха признатите вождове на голямите европейски работничетки маси, помъчи се да го извърши у нас Д. Благоев...

III.

Както за всичките европейски държави, вплетени във войната, така също и за България, разрухата беше обща и дълбока. Народните маси изгубиха окончателно вяра в политиката на българската буржуазия, отдръпнаха се от нейните политически партии и масово нахлуха в К. П. Окуражен от тържеството на руското политическо движение, Д. Благоев започна трескаво да работи за подготовката и на българското движение до оня велик час, когато и то ще трябва да пристъпи към своята задача. Вниманието на Д. Благоев беше отправено в няколко посоки, които, както ще видим, не беха добре разбрани нито в началото, нито в края на неговия живот: Д. Благоев ентусиазираше прииждащите маси, но безпокоен от тяхният числен ръст, от численото им надмощие в средата на *старата социалистическа маса*, той погледна и в друго едно направление. Той говореше и пишеше, че българската Партия може и

ще трябва да завземе власта. Близък е края на буржуазното господство у нас! — пишеше той. Но следваше ли от тези *смели думи*, че Д. Благоев искаше да форсира събитията, че забравяше духът и буквата на учението, с което беше израснал!

В края на 1919 г. избухна голямата железничарска стачка в България. Тази стачка беше, между другото, и една *правокация*, за която Д. Благоев беше предупреден. В основата на стачката лежеше недоволството на железничарските работници от съществуващата материална мизерия, но нейният мотив, при дадената историческа обстановка, небеше *достатъчен*, нито отговаряше на размерите на организацията и силата на цялата работническа класа в България, за да бъде борбата предприета. Обаче, *други фактори* беха озадачени от стихийното разрастване на *българското движение*, за ос на което служеха железничарските организации. Това движение трябваше да се тури на испитание; провокацията дойде, за да бъде разгромена една от най-необходимите организации за българските работници. Наистина, не може да се отрече, че борбата не бе водена с един героизм, който редко се сряща в историята на работническото движение. Може би тъкмо тоя героизм и устойчивоста на шепа борци против цялата държавна машина, да внуши на някои „тесни социалисти с анархистически глави" идеята за *немедленното заграбване на власта*. Но стачката на железничарите се провали, а със нея — и една тактика, която не държеше сметка за обективните условия. Това означаваше провала и на отклоняющите тенденции в работническото движение, които далеч не се представляваха в 1919 г. само от така наречените „искристи"*) или от тесните социалисти с анархически глави, но имаше скрити изразители в самото ръководство на професионалните съюзи.

*) „Искристи" — по името на сп. „Искра," орган на това течение.

Д. Благоев трябваше да обуздае възможните отклонения и в епохата, когато покрай многото редакционна работа, която тежеше изключително върху него, нему се падна непосредствено да държи Партията в ръцете си, той издаде своето окръжно за $^3/_4$, което създаде превратъ в разбиранията на цялата работническа класа . . .

За кого написа Д. Благоев това окръжно?

IV.

Понятието, което Д. Благоев имаше за социалната революция, не съвпадаше с онова *вулгарно* представление, което имаше за нея непросветеното болшинство от българското движение. Това се вижда не само от възраженията, които Д. Благоев правеше на Каутски по въпросът за диктатутурата и демокрацията, но и по общия склад от идеи, които изповедваше Д. Благоев. В предговора към „Критика на политическата економия", както и в гл. XXIV на „Капиталът", К. Маркс беше дал едно класическо определение на понятието революция, което Д. Благоев никога не изпускаше изпредвид. Маркс говори дословно следнето:

На известна степен от своето развитие материалните производителни сили на обществото дохождат в противоречие със съществующите отношения на производството, или на юридически език казано, с отношенията на собствеността, сред които тия производителни сили са се движили до тогава. От форми за развитието на производителните сили тия отношения стават тяхни окови. Тогава настъпва епохата на социалната революция.

Това строго научно определение на понятието революция си спомни и Д. Благоев и като намираше, че *епохата* е настъпила, той смяташе в същото време, че *денът* не е дошел, че той ще настъпи, че до него ще измине цял един подготвителен период. Д. Благоев, който никога не беше предписвал „формули" на българското движение, колкото често и да биваше обвиняван в това, тури в сметка не само съображенията на Маркс-

Енгелса за 1849 и 1871 г., но и *отклоняющата* роля, която изигра политическия опортюнизм в средата на западноевропейското работничество. От всички тия обстоятелства, създаде се едно положение, което неизбежно тури *българското и балканско работническо движение в зависимост от международното положение.*

Огромната работническа и трудова маса, която нахлу след войната в социалистическата партия, не беше още в състояние да разглежда нещата *диалектически*, като ги вземе в тяхната взаимна връзка. Д. Благоев, обаче, неможеше да храни тая маса с илюзии, ето защо той противопостави на нейното неведение *теорията за трите четвъртинки.*

V.

Още в надвечерието на събитията, които му дадоха повод да улови по-здраво в ръцете си юздите на движението, Д. Благоев беше написал следните знаменателни редове: „Историческа задача на пролетарията съставлява да събори капиталистическото общество и да изгради върху неговите развалини новото — комунистическото. Е, добре! За да постигне това, пролетариятът трябва да има нуждните познания". Но *всички* разбираха ли в еднаква степен тия „нужди"? „Комунистическата революция, продължава Д. Благоев, има да се бори още при избухването с голями мъчнотии". Това ще каже, че като туряше българското движение в зависимост от „$^3/_4$", Д. Благоев се стремеше да внуши елементарното разбиране у съставните елементи на това движение голямата нужда от *марксическо образование.* „Голямо престъпление вършат ония, които с пренебрежение гледат на въпроса за просветата на пролетарията и малоимотните". . . К. П. неможе да разреши своите задачи, освен с организация, „непоклатна дисциплина", „която изключва всякакви лични амбиции и подчинява отделната воля на общите стремежи, и . . . здрава марк-

сическа просвета. Без това, движението ще се поддаде на мимолетни влечения, а някои нейни членове могът „и по не разбиране, и по лошо схващане задачите на социалистическото движение, и по зла умисъл" да създават пречки и дезорганизация в неговите редове. „Една партия, като *социалистическата*, която представлява борящата се пролетарска класа за своето освобождение и за освобождението на всички потиснати и поробени от днешното капиталистическо общество, трябва да притежава още преди революцията всички необходими качества за изпълнението на великата роля, която й налага историческото развитие". . .

За тая „велика роля", Д. Благоев настоява *още сега* да се мине към „два вида дейност": от една страна, необходимо е да се обърне най-главно внимание на вътрешната организационно-просветна дейност, а от друга — да се напуснат тесните клубчета и да се излезе между масите в градските центрове.

Беха ли разбрани тези „най-близки и най-непосредствени задачи", които не са нищо отвлечено, а нещо дадено, *известно* за всяко време и място?

VI.

Д. Благоев не беше човекът, който можеше духовно да сломи ударът на събитията. Крепка борческа и идейна натура, завършен социалистически характер, той имаше ясна представа и здрав усет за събитията даже тогава, когато те формално идеха в противоречие с историческото развитие, както то се очертаваше пред неговата мисъл.

Колкото повече растеше *българското движение* и колкото повече то застрашаваше класовото господство на българската буржуазия, толкова тая последнята се опомняше и възприе методи за борба, които й дадоха възможност да загради всичката власт с целия държавен апарат. 9 Юний 1923 г. изненада българското движение, което от 25 години береше сили за този ден . . . То беше бито

от един враг, морално съкрушен и числено послаб от него. Но този физически удар върху българското движение дойде в момента, когато Д. Благоев вече не беше господар на положението в него, даже когато той беше изпуснал из ръцете си неговата директива. Още от 1920 г. той бе нападнат от един *недъг*, който се усилваше толкова повече, колкото повече се чувствуваше приближаването на удара и колкото повече работническото движение в България имаше нужда от един *диалектически мислящ ум*, като тоя на Д. Благоева. Очевидно стана, че движението беше ориентирано преди да настъпи 1923 г. в една погрешна линия и че то беше изпаднало в противоречие и със своите *международни* и със своите *национални задължения*. Когато настъпи ударът на 9 Юний, движението навлезе в остра криза. Д. Благоев схвана това и се помъчи да направи нуждните предупреждения. Покрусен, той не бе чут.

Септемврийските събития бяха втор решителен удар и за работническото движени и за него; сега недъгът се засили и го окончателно сломи. Действително, той обясни *септемврийския бунт, който дойде след една провакация*. Но това не беше достатъчно нито за движението, нито за Д. Благоев. Защото, реакцията действуваше методично, тя нанесе още един удар следующата година, като завърши победата си и с едно *съдебно покушение*. Отчуждаването имотите на движението, разстройството на неговите организации, поставянето му извън законите, — отнемане елементарното право и възможност за развитие на движението, което шест месеца преди това застрашаваше своя настоящ враг, — с други думи отнемане самият въздух, в който българското движение дишаше — всичко това съкруши физически Старецът и окончателно го повали на легло. На 7 Май (1924 г.) той издъхна при ясното съзнание, че още не е завършил своя жизнен път и че имаше какво още да каже на своите многобройни последователи . . .

Кончината беше очаквана всеки ден, всеки час и минута, но загубата беше страшна. На 11 с. м. стана погребението на учителя на бедните при стечението на цяла *работническа България*. Отрупан със венци и червени знамена овити в черен креп, ковчегът беше носен на ръце от група работници — следван от едно множество, което София никога не бе виждала. Тука беха дошли всички унижени и оскърбени да земат последно збогом със своя верен защитник; тука беха дошли всички вдовици изгубили своите мъже във войните, които войни Д. Благоев прокле; тука беха майките със своите деца, които искаха да кръстят пред гроба на тяхния учител в *новото евангелие*, което той донесе на българската работническа класа; тука беха се стекли всички, които озаряваше надеждата за утрешния лъчезарен ден, да се закълнат пред гробът на *Старецътъ*, че никаква сила на света неще бъде в състояние да изтръгне из гърдите им дълбоката вяра за тържеството на тоя ден . . . Когато ковчегът се спускаше в гробът, хиляди въздишки се понесоха из безмълвието и всички, със сълзи на очи, си шепнеха: *„Той ни остави! . . . Но то . . . то ще дойде! Него никой неще спре! . . . То иде! . . .“*

VII.

Кое беше главното съображение, което застави Д. Благоев да се вълнува и безпокои, преди да беше настъпил 9 Юний със своите последици?

Някои от ръководящите органи на българското движение не можаха да си дадат точна сметка за значението на 9 Юний, нито за събитията, които го последваха. Повечето от тях — главно ония, които бяха вече взели движението в ръцете си, вярваха, че 9 Юний изнесе пред него въпроса за завземането на власта. Очевидно, *историческата задача*, както на 9 Юний, така и след тая фатална дата, не беше завземането на политическата власт от българския пролетариат. *Конкретната задача*, която беше поставена пред българските работници, състоеше в нещо много просто, което можеше да се постигне с много прости средства; *конкретната*, следователно — *историческата задача* състоеше, как да се запазят ония политически свободи, които са нуждни на движението, за да съхрани своите сили за решителния бой, който го очаква в близко бъдаще!

Д. Благоев поставяше на тая плоскост въпросът и му даваше едно *практическо решение*: той посочваше една *тактика* на ловкост за едно *движение*, което е в отстъпление по цялия фронт и, главно, *движение*, което отстъпя в пълно безредие. Д. Благоев, който знаеше историята на *народните движения* на пръсте, прерови със памета си тая история и намери една *аналогия* в германското народно движение през 50-те години, в което участвуваха и неговите учители — Маркс и Енгелс. Маркс преди всичко беше против насилственото вкарване на революцията в Германия от вън; той препоръчваше на своите съмишленици да навлезат в Германия по единично, да работят между масите усилено за тяхното съзнание и организация, и когато бе свикано Учредителното събрание, той не постави пред комунистите въпроса за заграбването на власта, още по-малко нуждата да се декретира „окончателното устройство на държавата!“ Маркс знаеше, че всичко това *съвпада с движението*, което ние трябва да изминем. Работата е не да се чертаят планове, които може и да не се осъществят, но *да се разбере ходът на развитието*. Карл Маркс отиваше и по-нататък. Той постави пред борящите се сили за сринването на немския феодализм и свързаната с него реакция, въпросът за международното положение и международната политика, от която зависи борбата против реакцията. Маркс смяташе, че социализмът отдава изобщо много малко внимание на последнята — на международната политика, на дипломацията. Това е една грешка. Защото, за да се

даде трайност на всяко *народно завоевание*, първото условие, казваше Маркс, е да се изтръгне из ръцете на стария режим неговото последно оръжие — дипломацията. Тази дипломация се меси във всички международни актове и тя, при отсъствие на едновременно и всеобщо международно движение, като представителка на старите сили, се противопоставя със всички средства на всяко напредничаво движение. Прогресивните и демократически движения често пъти са се разбивали о тоя камък . . .

Старецът знаеше и разбираше много добре всичко това и тъй като у нас имаше дейци, които надценяваха положението, той се дигна в *опозиция* и изрече своите кабалистични думи: „пазете движението от правокация!“ . . .

Искаше ли, мислеше ли Д. Благоев от тук да създаде в България едно положение на *непрекъснато народно движение*, както учеше Маркс да се постъпи при дадена конкрктна историческа обстановка?

Във всяки случай, с последните си думи Д. Благоев написа *цяла програма за цяла една епоха*, която трябваше да се дешефрира. Това беше толкова по-необходимо, защото за по-малко от шест месеца условията за развитието на българското движение коренно се измениха, което даде повод на Старецът да обяви малко дни преди своята смърт, че ако в 1919 година българската революция зависеше от международното положение с $^{3}/_{4}$, то в 1923-1924 г. тия $^{3}/_{4}$ са равни на $^{9}/_{10}$! . . .

VIII.

Могат ли българските социалисти да се поучат от бурния и пълен с перипетии живот на Д. Благоев?

Д. Благоев прекара почти цялият си живот в борба и мизерия. Но ако ударите на живота да го застариха преждевременно — той склопи очи на 67 годишна възраст, а правеше впечатление на човек, който носи годините на Мутасала!—Д. Благоев остана по дух докрай млад и бодър. Неговият живот беше изпълнен с непрекъснатъ труд и търсене на истината. Той очакваше от всяки нов ден ново съдържание и нови поуки. Защото, знанието за него не беше нито цел, нито удовлствие. Той гледаше на науката, като на средство за освобождението на работническата класа и с детска радост посрещаше всяко откритие и всяка инициатива, които приближаваха тоя ден. Честен и безукоризнен, Д. Благоев не остана длъжен пред никого. Да се жертвува за своите идеи, които беха идеи на класата на труда — ето неговият единствен и върховен дълг. Да се пази от искушенията на врагът—ето неговата тактика! Да пази интересите на движението, което той поставяше по-горе от своето лично „аз“ — ето неговата воля.

Животът на Д. Благоев е цял *катихизис* за българския пролетарият. Той е *поучителен* и за българската интелигенция. И за първият и за втората, животът на Д. Благоева се явява един *фар* в тъмната нощ, която настъпи по българската земя.

Ще можем ли да си послужим с него?

Социалистът-марксист не храни никакъв култ към отделната личност. Той остава мъртвите да се грижат за себе си, и се вглежда само в тяхното *дело*. Никой неможе да отрече, че делото на Д. Благоев е колосално, че то изпълня един период от новата история на България и че то още не е завършено.

То ще бъде завършено само тогава, когато българският трудящ се народ, за когото Д. Благоев страда толкова много, мине от тъмната нощ към светлия ден . . .

Д. Благоев умре! Но неговото име ще преживее столетия. В бъдащият български Пантеон, той ще заеме едно от първите места тъй също, както днес неговите идеи изпълнят всичките надежди на работническа България . . .

СЪДЪРЖАНИЕ.

	Страница
Предговор	5—6
Глава I. Младост	9—37
Глава II. Във Русия	38—63
Глава III. От 1885г. до 1886 г.	64—98
Глава IV. Преходно време	99—125
Глава V. Начало на социалистическото движение в България и Д. Благоев	126—154
Глава VI. Вътрешните борби между социалистите	155—183
Глава VII. Неизменния характер в идейната борба на Д. Благоев	184—207
Глава VIII. Заговорът на Българската наука против социализма и Д. Б.	208—232
Глава IX. Обществени и литературни възгледи	233—264
Глава X. Последни години	265—279
Портрети	3, 94
Съдържание	280

Печатница „Земледелско Знаме“